

**แนวทางการพัฒนา
ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน
กรณี ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง
ตำบลบ้านโนน อำเภอชำสูง
จังหวัดขอนแก่น**

โดย อาทิตยา พองพรหม และคณะ

**สำนักพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี และสำนักวิชาการและแผนงาน
สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
พฤษภาคม 2565**

คำนำ

การศึกษาแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน กรณี ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลบ้านโนน อำเภอขามสูง จังหวัดขอนแก่น เป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีจุดประสงค์เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การผลิต สภาพปัญหา ศักยภาพชุมชน และจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาและส่งเสริมการพัฒนากลไกท้องถิ่นในการขับเคลื่อนกิจกรรม และวิธีการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของชุมชน และเพื่อสรุปบทเรียนจากกระบวนการวิจัย และเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดิน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเกษตรกรได้มีแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีกิจกรรมหลากหลายและมีความเชื่อมโยงกัน เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการได้ตระหนักถึงความสำคัญของการทำเกษตรกรรมแบบยั่งยืน ที่มีความหลากหลาย ลดความเสี่ยง และเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกลุ่มเกษตรกรมีการพัฒนากลไกท้องถิ่นในการติดตามประเมินผลการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม และการควบคุมมาตรฐานการผลิตและการจำหน่ายสินค้า และเกิดเครือข่ายความร่วมมือการพัฒนา ระหว่างกลุ่มเกษตรกร กับผู้จำหน่ายสินค้า หรือตลาด หรือผู้บริโภค และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และจากการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ได้รูปแบบการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมการสร้างกลไกท้องถิ่นในการขับเคลื่อนกิจกรรม และวิธีการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของชุมชน และทราบปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จหรือล้มเหลวของการพัฒนาชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงสู่ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ตลอดจนได้บทเรียนจากกระบวนการวิจัยและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดินต่อไป

คณะผู้วิจัยขอขอบคุณปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น และเจ้าหน้าที่สำนักงานการปฏิรูปที่ดิน จังหวัดขอนแก่น ที่เอื้อเฟื้อข้อมูลโครงการ และอำนวยความสะดวกในการดำเนินงานโครงการวิจัยในพื้นที่ และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่กลุ่มสารสนเทศภูมิศาสตร์ ที่อนุเคราะห์ข้อมูลแผนที่โครงการ และข้อมูลชุดดินของพื้นที่โครงการ รวมทั้ง คณะผู้วิจัยทุกท่านในการดำเนินงานโครงการวิจัยครั้งนี้

คณะผู้วิจัย
พฤศจิกายน 2565

บทคัดย่อ

การศึกษาแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ : กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ในพื้นที่โครงการขับเคลื่อนชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ตำบลบ้านโนน อำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อ 1) วิเคราะห์สถานการณ์การผลิต สภาพปัญหา ศักยภาพชุมชน และสนับสนุนเกษตรกรเป้าหมายในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน 2) ศึกษาและประเมินความเป็นไปได้ในการใช้กลไกท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมและวิธีการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของชุมชน 3) สรุปบทเรียนจากกระบวนการวิจัยและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดิน

ผลการศึกษาพบว่า ศักยภาพชุมชนมีความพร้อมด้านโครงสร้างพื้นฐาน ดินเหมาะสมต่อการทำการเกษตร แหล่งน้ำผิวดินและแหล่งน้ำใต้ดินมีความสมบูรณ์ รวมถึงสถานที่ตั้งไม่ไกลจากแหล่งจำหน่ายผลผลิต นอกจากนี้มีแกนนำในพื้นที่เป็นตัวอย่งที่ดีในการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนแต่คนในชุมชนส่วนใหญ่ยังทำการเกษตรเชิงเดี่ยวไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในการจัดการตลาดและยังพึ่งพิงการพัฒนาจากหน่วยงานภาครัฐ ส่วนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนเกษตรกรมีส่วนร่วมทั้งกระบวนการตั้งแต่ศึกษาและค้นหาปัญหาความต้องการ ร่วมวิเคราะห์และจัดลำดับความสำคัญปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมทำร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์ จนทำให้ได้แผนพัฒนาใน 3 ด้าน ได้แก่ การลดต้นทุนการผลิต อนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อม และสร้างความมั่นคงในระดับแปลง และแผนด้านการพัฒนาผู้นำและกลุ่มให้มีความเข้มแข็ง

ความเป็นไปได้ในการใช้กลไกท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรม พบว่า จากที่มีแกนนำหรือศูนย์กลางการตัดสินใจเพียงจุดเดียว เริ่มที่จะกระจายบทบาทการตัดสินใจตามกลุ่มกิจกรรมเพิ่มขึ้นเป็น 2-3 ราย แต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะขับเคลื่อนชุมชนในภาพรวมได้ เนื่องจากบางกิจกรรมต้องอาศัยคนรุ่นใหม่ที่จะนำความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ผสมผสานกับความรู้เดิมที่มีอยู่จึงจะเกิดความยั่งยืนได้ในอนาคต ส่วนการติดตามประเมินผลแม้ทีมวิจัยจะมีการประสานและติดตามเป็นระยะ แต่ด้วยข้อจำกัดในการเดินทางและระยะเวลาการทำงานทำให้ไม่สามารถเข้าร่วมได้ทุกกิจกรรม ส่วนกลไกในชุมชน แม้เครื่องมือในการติดตามจะไม่ยุ่งยากมากนักหากแต่ด้วยอายุและภาระหน้าที่ในการใช้ชีวิตประจำวัน รวมถึงยังขาดความรู้ ความเข้าใจ ทำให้การติดตามประเมินผลไม่บรรลุวัตถุประสงค์เท่าที่ควร เจ้าหน้าที่รัฐ ในพื้นที่จึงมีความสำคัญและต้องเข้ามาสนับสนุนชุมชนมากขึ้น

บทเรียนจากกระบวนการวิจัย พบว่า กลไกการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ผู้นำชุมชนที่เก่งแต่ขาดทีมแกนนำ และ ส.ป.ก. ซึ่งเป็นเจ้าภาพเชิงพื้นที่ หากทำงานแบบตั้งรับและขาดการประสาน และสร้างความร่วมมือในการทำงานแบบบูรณาการกับทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง จะไม่สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรให้เกิดผลสัมฤทธิ์ นอกจากนี้การเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกรมีแนวโน้มเข้าสู่เกษตรกรรมยั่งยืนอยู่ที่ร้อยละ 69.58 จากปัจจัยการมีส่วนร่วม มีผู้นำและกำหนดบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน นำไปสู่การการจัดทำแผนที่ตอบโจทย์ชุมชน ตลอดจนมีการกระตุ้นและสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ ทำให้เกษตรกรสามารถกำหนดแผนเข้าสู่เกษตรกรรมยั่งยืนได้ การเรียนรู้ของนักวิจัยต้องมีความรู้ความเข้าใจในการวิจัย การพัฒนา และผสมผสานเครื่องมือในการเก็บข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหานำไปสู่การวางแผนพัฒนาชุมชนร่วมกับผู้นำชุมชน

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	ก
บทคัดย่อ	ข
สารบัญ	ง
สารบัญตาราง	ช
สารบัญภาพ	ซ
บทที่ 1 บทนำ	
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์	2
1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	2
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	3
1.5 ระเบียบวิธีวิจัย	3
1.6 ระยะเวลาและแผนปฏิบัติการวิจัย	4
บทที่ 2 การทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	
2.1 แนวคิดการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม	5
2.2 การติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม	20
2.3 เกษตรกรรมยั่งยืน	22
2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	24
2.5 กรอบแนวคิดการวิจัย	27
บทที่ 3 ระเบียบวิธีวิจัย	
3.1 พื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมาย	29
3.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล	30
3.3 การวิเคราะห์ข้อมูล และตรวจสอบข้อมูล	30
3.4 การเตรียมความพร้อมทีมงาน	31
3.5 ขั้นตอนการวิจัย	31
3.6 ข้อจำกัดในการศึกษาวิจัย	35
บทที่ 4 สถานการณ์การผลิตและการตลาดของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย	
ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา	
4.1 ประวัติชุมชนและข้อมูลทั่วไปของชุมชน	37
4.2 แผนผังชุมชนและการใช้ที่ดินของชุมชน	39
4.3 สภาพสังคม ศาสนา และวัฒนธรรม	40
4.4 สภาพเศรษฐกิจ	40
4.5 ทรัพยากรในชุมชน	41
4.6 การก่อตั้งกลุ่มของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย	43

สารบัญ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
ส่วนที่ 2 สถานการณ์การผลิตและการตลาดของเกษตรกรและชุมชน	
4.7 ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน	44
4.8 การผลิตทางการเกษตร	45
4.9 สถานการณ์ด้านการตลาดสินค้าเกษตร	61
4.10 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนชุมชนบ้านนาหม	65
4.11 สรุปสภาพปัญหาของเกษตรกรและชุมชนเป้าหมาย	66
บทที่ 5 สภาพปัญหา และศักยภาพและการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย	
ส่วนที่ 1 สรุปสภาพปัญหาและศักยภาพของเกษตรกรเป้าหมายและชุมชนบ้านนาหม	
5.1 การวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพเกษตรกรและชุมชนเป้าหมาย	68
ส่วนที่ 2 การจัดทำร่างแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย	
5.2 การจัดทำร่างแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน	71
5.3 กลไกการขับเคลื่อนแผนพัฒนาชุมชน	79
5.4 การประสานเพื่อดำเนินการตามแผน	80
บทที่ 6 การติดตามสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนของกลุ่มเป้าหมายและสะท้อนผลการปฏิบัติ	
ส่วนที่ 1 การติดตามและสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนของกลุ่มเป้าหมาย	
6.1 การขับเคลื่อนกิจกรรมข้าวครบวงจร	81
6.2 การขับเคลื่อนกิจกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน	88
6.3 วิธีการตลาดของชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน	92
6.4 การทดลองปฏิบัติการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม	94
ส่วนที่ 2 สะท้อนผลการปฏิบัติ	
6.5 การสรุปผลการวิจัย การสะท้อนผล	96
6.6 ความเห็นเพิ่มเติมจากเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย	99
บทที่ 7 บทสรุปและข้อเสนอแนะจากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	
7.1 ศักยภาพชุมชน และการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน	100
7.2 ความเป็นไปได้ในการใช้กลไกท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรม และวิธีการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของชุมชน	102
7.3 สรุปบทเรียนจากกระบวนการวิจัย	104
7.4 ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน	108
บรรณานุกรม	112
ภาคผนวก 1 ตัวอย่างการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน	116
ภาคผนวก 2 ภาพกิจกรรมการบริหารจัดการข้าว	137
ภาคผนวก 3 แบบประเมินตนเองตามมาตรฐานครัวเรือนเกษตรกรรมยั่งยืนกลุ่มเกษตรกร ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน ตำบลบ้านโนน (ปี 2560-2561)	141

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ 2.1 แสดงเปรียบเทียบการประเมินผลแบบประเพณีนิยมกับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม	21
ตารางที่ 4.1 แสดงประมาณการต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่	48
ตารางที่ 4.2 สรุปการผลิตและการจัดการการผลิตของเกษตรกร	59
ตารางที่ 4.3 หน่วยงานและการสนับสนุน	65
ตารางที่ 4.4 สรุปสภาพปัญหาของเกษตรกรและชุมชนเป้าหมาย	66
ตารางที่ 5.1 สรุปร่างแผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนบ้านนายม	74
ตารางที่ 5.2 สรุปร่างแผนพัฒนา ด้านการฟื้นฟู อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	77
ตารางที่ 5.3 สรุปร่างแผนพัฒนาผู้นำ และความเข้มแข็งกลุ่ม	77
ตารางที่ 6.1 สรุปการทบทวนการดำเนินงานตามแผนพัฒนาชุมชน	97

สารบัญภาพ

เรื่อง	หน้า
ภาพที่ 2.1 ขึ้นบันไดการมีส่วนร่วมของพลเมือง ของ Arnstein	7
ภาพที่ 2.2 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation Spectrum)	8
ภาพที่ 2.3 การจัดทำแผนชุมชนและการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกร โดยใช้กระบวนการประชาธิปไตยและพัฒนา	15
ภาพที่ 2.4 วงจรการเรียนรู้ในกระบวนการส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม	17
ภาพที่ 2.5 หลักการเกษตรยั่งยืน 3 ระดับ	22
ภาพที่ 2.6 สรุปรูปแบบหลักของเกษตรกรรมยั่งยืน	23
ภาพที่ 2.7 กรอบแนวคิดกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	28
ภาพที่ 3.1 แผนที่ภาพถ่าย ตำบลบ้านโนน อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น	29
ภาพที่ 3.2 กระบวนการวิจัยขั้นการปฏิบัติการภาคสนาม	32
ภาพที่ 4.1 แสดงเขตปฏิรูปที่ดินตำบลบ้านโนน อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น	38
ภาพที่ 4.2 แสดงแผนผังชุมชนบ้านนายม	39
ภาพที่ 4.3 แผนที่จุดดินในเขตปฏิรูปที่ดิน อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น	41
ภาพที่ 4.4 พื้นที่เข้าร่วมโครงการฯ กรมทรัพยากรน้ำบาดาล	43
ภาพที่ 4.5 การใช้ประโยชน์จากน้ำบาดาลสำหรับกิจกรรมการเกษตรในแปลงรวม ของกลุ่มเกษตรกร	43
ภาพที่ 4.6 แผนที่แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินตำบลบ้านโนน	44
ภาพที่ 4.7 แผนที่ตัดขวางสภาพพื้นที่ชุมชนบ้านนายม	45
ภาพที่ 4.8 ปฏิทินการผลิตของชุมชน (ข้าว)	47
ภาพที่ 4.9 สรุปเส้นทางการจัดการข้าวของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย	48
ภาพที่ 4.10 ผังแปลงรวมที่ขออนุญาตใช้จาก ส.ป.ก. เนื้อที่ 4 ไร่	50
ภาพที่ 4.11 บริเวณแปลงรวมของเกษตรกร	50
ภาพที่ 4.12 บริเวณแปลงรวมของเกษตรกร	50
ภาพที่ 4.13 บริเวณแปลงรวมของเกษตรกร	51

สารบัญภาพ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
ภาพที่ 4.14 ผักกางมุ้งในแปลงรวมของเกษตรกร	53
ภาพที่ 4.15 การเลี้ยงหมูหลุมของสมาชิกกลุ่ม	54
ภาพที่ 4.16 การเลี้ยงหมูขุน	55
ภาพที่ 4.17 การเลี้ยงไก่พื้นบ้าน และไก่ชน	56
ภาพที่ 4.18 การเลี้ยงโคเนื้อ	56
ภาพที่ 4.19 แปลงเกษตรผสมผสานนายนิพนธ์ มูลลาด	58
ภาพที่ 4.20 ตลาดในจังหวัดขอนแก่น	62
ภาพที่ 4.21 การสำรวจตลาดอำเภอชำสูง ณ วันที่ 26 ธันวาคม 2560	63
ภาพที่ 5.1 การร่วมวิเคราะห์สภาพปัญหาและศักยภาพเกษตรกรและชุมชน	70
ภาพที่ 5.2 แผนภาพสรุปการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน โดยใช้กรอบการวิเคราะห์ SWOT	70
ภาพที่ 5.3 กรอบแนวคิดในการเชื่อมโยงกิจกรรมของเกษตรกรในชุมชนที่จะนำมาพัฒนาสู่ความยั่งยืน	71
ภาพที่ 5.4 สรุปร่างกรอบแนวคิดการพัฒนากิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย	72
ภาพที่ 5.5 ทิศทางการขับเคลื่อนแผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน	73
ภาพที่ 5.6 การร่วมวางแผนกำหนดกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนและกำหนดรายชื่อผู้ติดตามประเมินผลกิจกรรม	79
ภาพที่ 5.7 ร่างโครงสร้างการบริหารของกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ	80
ภาพที่ 6.1 การวิเคราะห์เส้นทางการจัดการข้าว กรณีมีโรงสีกลุ่ม จากเวทีชุมชน	81
ภาพที่ 6.2 แผนปฏิบัติการขั้นต้น กิจกรรมบริหารจัดการข้าวครบวงจร	82
ภาพที่ 6.3 กระบวนการขั้นตอนการจัดทำเมล็ดพันธุ์ข้าวในแปลงรวม 8 สายพันธุ์	83
ภาพที่ 6.4 การวางแผนกิจกรรมนาแปลงรวม แปลงนายสันติ	84
ภาพที่ 6.5 ผังอาคารโรงสีในปัจจุบันและอนาคต	85
ภาพที่ 6.6 การวิเคราะห์วิถีข้าวและแนวทางการจัดการข้าวครบวงจรของเกษตรกรเป้าหมาย	86

สารบัญภาพ (ต่อ)

เรื่อง	หน้า
ภาพที่ 6.7 แผนการจัดการข้าวผลิตตามคำสั่งซื้อ	86
ภาพที่ 6.8 สรุปเส้นทางการปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรยั่งยืนของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย	92
ภาพที่ 6.9 แสดงวิธีการตลาดของชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน	93
ภาพที่ 6.10 สรุปร่างผังการแบ่งบทบาทหน้าที่การติดตามประเมินตนเอง ของเกษตรกรเป้าหมาย	94
ภาพที่ 6.11 สรุปผลการประเมินการปฏิบัติในภาพรวมของกลุ่มเป้าหมาย	95

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลักการพัฒนายั่งยืน เป็นแนวทางการพัฒนาที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากล มีหลักการสำคัญ คือ เป็นการพัฒนาที่คำนึงถึงความสมดุลทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม เหตุผลเนื่องจากที่ผ่านมาการพัฒนาที่มุ่งสู่การเติบโตทางด้านเศรษฐกิจมากเกินไป โดยละเลยมิติทางสังคม และสิ่งแวดล้อม ทำให้ส่งผลกระทบเชิงลบต่อสังคม และเกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ซึ่งจะมีผลย้อนกลับมาที่การพัฒนาเศรษฐกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน โดยหลักการพัฒนายั่งยืนนั้นถูกเผยแพร่และเป็นที่ยอมรับทั่วโลก รวมทั้งในประเทศไทย ซึ่งต่อมาภาครัฐของไทยได้นำมาเป็นเป้าหมายในการจัดทำแผนพัฒนาของประเทศ และผลักดันให้เกิดการปฏิบัติอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในภาคเกษตรที่มีกลุ่มคนยากจนที่เป็นเป้าหมายหลักในการพัฒนาเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

กรอบแนวคิดและทิศทางการพัฒนาของแผนพัฒนาการเกษตร ในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 ได้เน้นความต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 11 โดยให้เกษตรกรเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาอย่างสมดุล และมีส่วนร่วม ตลอดจนให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มเกษตรกร เพื่อเพิ่มขีดความสามารถให้ดำเนินการในรูปแบบของการประกอบการและธุรกิจเกษตร โดยน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มาประยุกต์ใช้ และขยายผล เพื่อให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ ผ่าน 4 ยุทธศาสตร์ ได้แก่ การสร้างความเข้มแข็งให้กับเกษตรกรและสถาบันเกษตรกร เพิ่มประสิทธิภาพการบริหารจัดการสินค้าเกษตรตลอดห่วงโซ่อุปทาน เพิ่มความสามารถในการแข่งขันภาคเกษตรด้วยเทคโนโลยีและนวัตกรรม และบริหารจัดการทรัพยากร การเกษตรและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยมีแนวทางการพัฒนาที่สอดคล้องกับภารกิจด้านพัฒนาคุณภาพชีวิตเกษตรกรของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) หลายประการ เช่น (1) การพัฒนาศักยภาพของเกษตรกรและสถาบันเกษตรกร ให้สามารถเป็นผู้ประกอบธุรกิจบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง (2) เน้นการทำการเกษตรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และการสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ (3) ปรับโครงสร้างหนี้ของเกษตรกรเพื่อป้องกันการสูญเสียที่ดินทำกิน (4) ส่งเสริมการทำเกษตรกรรมยั่งยืนให้เห็นผลในทางปฏิบัติ เช่น เกษตรผสมผสาน ไร่นาสวนผสม วนเกษตร เกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรอินทรีย์ โดยพิจารณาในรูปแบบที่เหมาะสม กับทรัพยากรที่มีอยู่ สภาพเศรษฐกิจและสังคมในชุมชน

แนวทางการพัฒนาข้างต้น สนับสนุนภารกิจของ ส.ป.ก. ด้านการพัฒนาเกษตรกรซึ่งได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง เช่น การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรแบบรายพื้นที่ ซึ่ง ส.ป.ก. ได้ดำเนินการผ่านโครงการนิคมเศรษฐกิจพอเพียงต่อเนื่องมาเป็นเวลาเกือบ 10 ปี โดยบางส่วนดำเนินการควบคู่ไปกับโครงการสร้างและพัฒนาเกษตรกรรุ่นใหม่ ที่เน้นสร้างเกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีความรู้ความสามารถทั้งด้านการผลิต การจัดการ และการตลาด เน้นการใช้ประโยชน์ที่ดินให้เกิดประโยชน์สูงสุด และเกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาเบื้องต้น คณะผู้วิจัยพบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังประสบปัญหาทั้งการผลิต การจัดการ และการตลาด ขาดการรวมกลุ่ม การเรียนรู้ที่เป็นระบบ และที่สำคัญคือยังมีส่วนร่วมน้อยในการวิเคราะห์ปัญหา ศักยภาพ และกำหนดแผนงานตนเองและชุมชนที่สอดคล้องกับศักยภาพ ตลอดจนขาดที่ปรึกษาด้านวิชาการ และการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง ทำให้เกษตรกรส่วนใหญ่

ยังไม่สามารถก้าวข้ามปัญหาอุปสรรคเดิม เช่น การผลิตไม่สอดคล้องกับศักยภาพพื้นที่และความต้องการของตลาด ทำให้ประสบปัญหาสินค้าราคาตกต่ำ รายได้ต่ำ และยังคงอยู่ในวังวนของหนี้สิน ทั้งนี้ สาเหตุสำคัญประการหนึ่ง คือ การผลิตและการตลาด ซึ่งในยุคปัจจุบัน มีปัจจัยที่เกี่ยวข้องมากทั้งภายในและภายนอก เกษตรกรจึงต้องใช้องค์ความรู้และทักษะในการจัดการตลอดห่วงโซ่ ซึ่งต้องการการส่งเสริม สนับสนุนที่เข้มข้นเชิงคุณภาพ ที่สนับสนุนให้เกษตรกรได้เรียนรู้การเปลี่ยนแปลง มีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนา และปรับเปลี่ยนการผลิตและการจัดการบนฐานของความรู้ ข้อมูลข่าวสารและเทคโนโลยี นอกจากนี้ ยังพบว่าเกษตรกรในบางชุมชน แม้ว่าจะมีการศึกษาข้อมูลเบื้องต้น มีเจ้าหน้าที่ลงพื้นที่เพื่อจัดทำแผนพัฒนาชุมชนที่ให้เกษตรกรเข้ามามีส่วนร่วม แต่การขับเคลื่อนแผนงานสู่การปฏิบัติก็ยังไม่เกิดผลเป็นรูปธรรมเท่าที่ควร

ปรากฏการณ์ดังกล่าว จึงทำให้เกิดประเด็นคำถามว่า อะไรคือปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนสู่เป้าหมาย คือ ความยั่งยืน ทั้งตามเจตนารมณ์ของ ส.ป.ก. และแผนพัฒนาต่าง ๆ ของรัฐ และเกษตรกรควรมีส่วนร่วมอย่างไร และควรมีกลไกอะไรในการจัดทำแผน และขับเคลื่อนแผนพัฒนาชุมชนของตนเอง เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง พึ่งตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการเป็นชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งในนี้หมายถึงความยั่งยืนตั้งแต่ระบบการผลิต การจัดการ และการตลาดที่จะสามารถสร้างความยั่งยืนในเรื่องรายได้ ชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีให้กับเกษตรกร และความยั่งยืนของสังคมและสิ่งแวดล้อมโดยรวม คณะผู้วิจัย จึงได้เลือกพื้นที่เป้าหมาย เพื่อใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการหาคำตอบจากบทเรียนที่เกิดขึ้นจริงในชุมชนเป้าหมายที่สมัครใจในการร่วมกระบวนการวิจัย ซึ่งคณะผู้วิจัยคาดหวังว่าเมื่อสิ้นสุดกระบวนการจะเกิดบทเรียนการพัฒนาที่ยั่งยืนที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับพื้นที่อื่น ๆ ต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1.2.1 เพื่อวิเคราะห์สถานการณ์การผลิต สภาพปัญหา ศักยภาพชุมชน และสนับสนุนเกษตรกรเป้าหมายในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน
- 1.2.2 เพื่อศึกษาและประเมินความเป็นไปได้ในการใช้กลไกท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมและวิธีการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของชุมชน
- 1.2.3 เพื่อสรุปบทเรียนจากกระบวนการวิจัยและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดิน

1.3 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1.3.1 ประโยชน์เชิงการพัฒนา

- 1) เกษตรกรได้เรียนรู้ปัญหา ศักยภาพของตนเอง และมีแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนที่มีกิจกรรมหลากหลายและมีความเชื่อมโยงกัน
- 2) เกษตรกรที่ร่วมโครงการตระหนักถึงความสำคัญของการทำการเกษตรแบบยั่งยืนที่มีความหลากหลาย ลดความเสี่ยง และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม
- 3) กลุ่มเกษตรกรและนักวิจัยมีการทดลองพัฒนากลไกท้องถิ่นในการติดตามประเมินผล การดำเนินกิจกรรม

1.3.2 ประโยชน์เชิงการวิจัย

บทเรียนจากกระบวนการวิจัย เกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จหรือล้มเหลว และแนวทางการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนและการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในเขตปฏิรูปที่ดิน เพื่อนำไปเป็นแนวทางในการประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตพื้นที่ เขตปฏิรูปที่ดิน ตำบลบ้านโนน อำเภอคำสูง จังหวัดขอนแก่น

กลุ่มเป้าหมาย เกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน หมู่ 5 บ้านนายม และหมู่บ้านใกล้เคียง ตำบลบ้านโนน อำเภอคำสูง จังหวัดขอนแก่น โดยตั้งเป้าหมายเกษตรกรที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัยประมาณ 28 ราย ผู้จัดการตลาด สีเขียวและตลาดอื่น ๆ ในเขตจังหวัดขอนแก่นหรือพื้นที่ใกล้เคียง และเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐ และเอกชน ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่ตำบลบ้านโนนทั้งการผลิต การจัดการสินค้า และการตลาด

ขอบเขตเนื้อหา บทเรียนแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดินพื้นที่ศึกษา โดยมีประเด็นเนื้อหาหลักที่ศึกษา สรุปได้ดังนี้

- ศึกษาข้อมูลบริบทชุมชน การผลิต เส้นทางการผลิต และช่องทางการตลาดสินค้าเกษตรของเกษตรกร และสภาพปัญหาในชุมชน
- วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน ปัจจัยแวดล้อม ที่เกี่ยวข้อง และร่วมกับเกษตรกรกำหนดทิศทางและจัดแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม รวมถึงจัดลำดับกิจกรรมที่ต้องการพัฒนา
- ศึกษาและประเมินความเป็นไปได้ในการส่งเสริมและพัฒนากลไกท้องถิ่นในการขับเคลื่อนกิจกรรมและวิธีการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเป้าหมาย
- วิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องในการจัดทำแผนและการขับเคลื่อนแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม
- สรุปบทเรียนและเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนในเขตปฏิรูปที่ดิน

1.5 ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาดำเนินการ โดยจะมีการประสานงานกับสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้การสนับสนุนการจัดเวทีชุมชน จัดอบรมสัมมนาเชิงปฏิบัติการ การศึกษาดูงาน การทดลองปฏิบัติ ตลอดจนการสนับสนุนอื่น ๆ ตามแผนงานที่เกษตรกรเป้าหมายกำหนด

1.5.1 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ การศึกษานโยบาย แผน และยุทธศาสตร์ ที่เกี่ยวข้อง หลักการแนวคิด และกระบวนการต่าง ๆ จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เรื่องการมีส่วนร่วม การวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม การพัฒนาเกษตรยั่งยืน การส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม การพัฒนาตามหลักห่วงโซ่อุปทานและห่วงโซ่มูลค่า เป็นต้น

2) ข้อมูลปฐมภูมิ เก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้เทคนิคการประเมินสถานะชุมชนแบบเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal: RRA) และการประเมินสถานะชุมชนแบบมีส่วนร่วม

(Participatory Rural Appraisal: PRA) ซึ่งมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์เชิงลึกแบบกึ่งโครงสร้าง และแบบไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่มย่อย การประชุมระดมความคิดเห็น เพื่อศึกษาข้อมูลชุมชน เช่น ประวัติชุมชน แผนผังชุมชน ทรัพยากรในชุมชน ปฏิทินการผลิต วิธีการตลาด และข้อมูลอื่น ๆ ตามขอบเขตเนื้อหาที่กำหนดไว้ในงานวิจัย

1.5.2 การวิเคราะห์ข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล และนำเสนอผลการศึกษาโดยใช้การพรรณนาความ การอภิปราย การอธิบายความเป็นเหตุและผล โดยใช้แผนผัง ตาราง ข้อมูลสถิติเชิงพรรณนา เช่น จำนวน ความถี่ ร้อยละ เป็นต้น รวมถึงใช้รูปภาพและแผนที่ เพื่อประกอบการพรรณนาและอธิบายความ

1.6 ระยะเวลาและแผนปฏิบัติการวิจัย

ระยะเวลาการดำเนินการตามกระบวนการวิจัยในพื้นที่เป้าหมาย ตั้งแต่เดือน พฤศจิกายน 2558 ถึง เดือนกันยายน 2561

บทที่ 2

ทบทวนแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

2.1.1 แนวคิดการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” (Participation) เป็นการแสดงพฤติกรรมของบุคคล ซึ่งมีผู้ให้ความหมายที่หลากหลายและแตกต่างกันไปตามความเข้าใจและประสบการณ์ ทั้งในแง่ของแนวคิด หลักการ กระบวนการ และวิธีการปฏิบัติ จากการศึกษาพบว่า มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายและกล่าวถึงหลักการ และแนวคิด การมีส่วนร่วมไว้โดยสรุป ดังนี้

ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543) กล่าวถึงแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนโดยทั่วไป ในความหมายกว้าง คือ การที่ประชาชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการควบคุมการใช้ และการกระจายทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในสังคมเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจ และสังคม การมีส่วนร่วมในความหมายนี้เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนตามแนวทางการปกครองในระบอบประชาธิปไตยซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนพัฒนาการรับรู้ สถิติปัญหา และความสามารถในการตัดสินใจกำหนดชีวิตด้วยตนเอง จะเห็นได้ว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นทั้งวิธีการ (Means) และเป้าหมาย (Ends) ในเวลาเดียวกัน สำหรับแนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในด้านงานพัฒนาได้รับการยอมรับและนำมาใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติอย่างกว้างขวาง โดยพบว่าความสำเร็จของกระบวนการที่นำมาปฏิบัติไม่ได้ขึ้นอยู่กับการริเริ่มหรือการวางแผนโดยรัฐ แต่ขึ้นอยู่กับประชาชนในชุมชนที่จะต้องเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างเป็นอิสระ โดยเน้นการทำงานในรูปแบบกลุ่มหรือองค์กรชุมชนที่มีวัตถุประสงค์ในการเข้าร่วมอย่างชัดเจน กล่าวคือ พลังของกลุ่มจะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้งานพัฒนาต่าง ๆ บรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมาย และการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมจำเป็นต้องมีการรวมพลังในลักษณะเบญจภาคี ได้แก่ ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และประชาชน เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาของท้องถิ่น

เกรียงไกร ชูระพันธ์ (2560) เห็นว่า ความหมายของการมีส่วนร่วมนั้นแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ลักษณะที่ 1 การมีส่วนร่วมที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา ที่ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนา ตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดโครงการ ได้แก่ การร่วมค้นหาปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ การระดมทรัพยากร และเทคโนโลยีท้องถิ่น การบริหารจัดการ การติดตามประเมินผล รวมทั้งรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการ โดยโครงการพัฒนาดังกล่าวจะต้องมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน และ ลักษณะที่ 2 การมีส่วนร่วมทางการเมือง แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ การส่งเสริมสิทธิ และพลังอำนาจของพลเมืองโดยประชาชน หรือ ชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนในการจัดการเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม ควบคุมการใช้และการกระจายทรัพยากรของชุมชนอันจะก่อให้เกิดกระบวนการและโครงสร้างที่ประชาชนในชนบทสามารถแสดงออกถึงความสามารถของตนและได้รับผลประโยชน์จากการพัฒนา

อรทัย ก๊กผล (2552) สรุปว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การที่ประชาชนเข้าไปร่วมกิจกรรมบนพื้นฐานที่ต้องมีอิสระทางความคิด มีความรู้ความสามารถ และมีความเต็มใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมนั้น ๆ โดยจะต้องมีส่วนร่วมในลักษณะครบวงจรตั้งแต่ต้นจนถึงที่สุด กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่การเกิดจิตสำนึก

ในตนเองและถือเป็นภาระหน้าที่ของตน ร่วมคิดว่าอะไรคือปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชน และจัดลำดับความสำคัญ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการด้วยความเต็มใจและเต็มความสามารถ ร่วมติดตามประเมินผลและแก้ไขปัญหา และร่วมรับผลประโยชน์ ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมควรอยู่บนเงื่อนไข หรือ หลักการที่สำคัญ 3 ประการ คือ (1) ต้องเกิดจากความเต็มใจ และตั้งใจที่จะเข้าร่วมในการแก้ไข ปัญหาและตัดสินใจเรื่องนั้น ๆ (2) ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาค และขีดความสามารถ ของแต่ละบุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วม (3) ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพ และอิสรภาพที่จะตัดสินใจ เลือกหรือจัดให้มีส่วนร่วมหรือไม่และต้องไม่เกิดจากการบังคับ ข้อสรุปดังกล่าว สอดคล้องกับสำนักงาน คณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2560) ที่กล่าวว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชน” คือ กระบวนการ ที่ประชาชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้องมีโอกาสเข้าร่วมในกระบวนการหรือขั้นตอนต่าง ๆ ของการบริหาร ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูลการปฏิบัติงาน การร่วมแสดงทัศนะความคิดเห็น การร่วมเสนอปัญหา และความต้องการของชุมชนและท้องถิ่น การร่วมคิดแนวทางการแก้ไขปัญหา การร่วมในกระบวนการ ตัดสินใจ การร่วมในการดำเนินการ และการร่วมติดตามประเมินผล รวมทั้งการร่วมรับผลประโยชน์ จากการพัฒนา ในขณะที่ นิรากร พันธุ์หอม (2559) ได้ให้ความหมาย “กระบวนการมีส่วนร่วม” ที่เน้นอธิบายในระดับชุมชน โดยมองว่า การมีส่วนร่วมในการพัฒนา คือ การดำเนินกระบวนการกลุ่ม ของประชาชนในหมู่บ้านหรือชุมชน โดยมีผู้ให้การสนับสนุน (วิทยากรกระบวนการ) กระตุ้นให้เกิดการ พบปะกันเพื่อปรึกษาหารือ ประชุมและแสดงความคิดเห็นร่วมกันเกี่ยวกับข้อมูลเพื่อการจัดทำ แผนพัฒนาหมู่บ้าน โดยมีการลงความเห็นเพื่อเป็นที่ทราบและยอมรับร่วมกัน ซึ่งความหมายนี้ ให้ความสำคัญกับขั้นตอนของจัดทำแผนพัฒนาและกล่าวถึงบุคคลที่มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้น หรือสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นในชุมชน

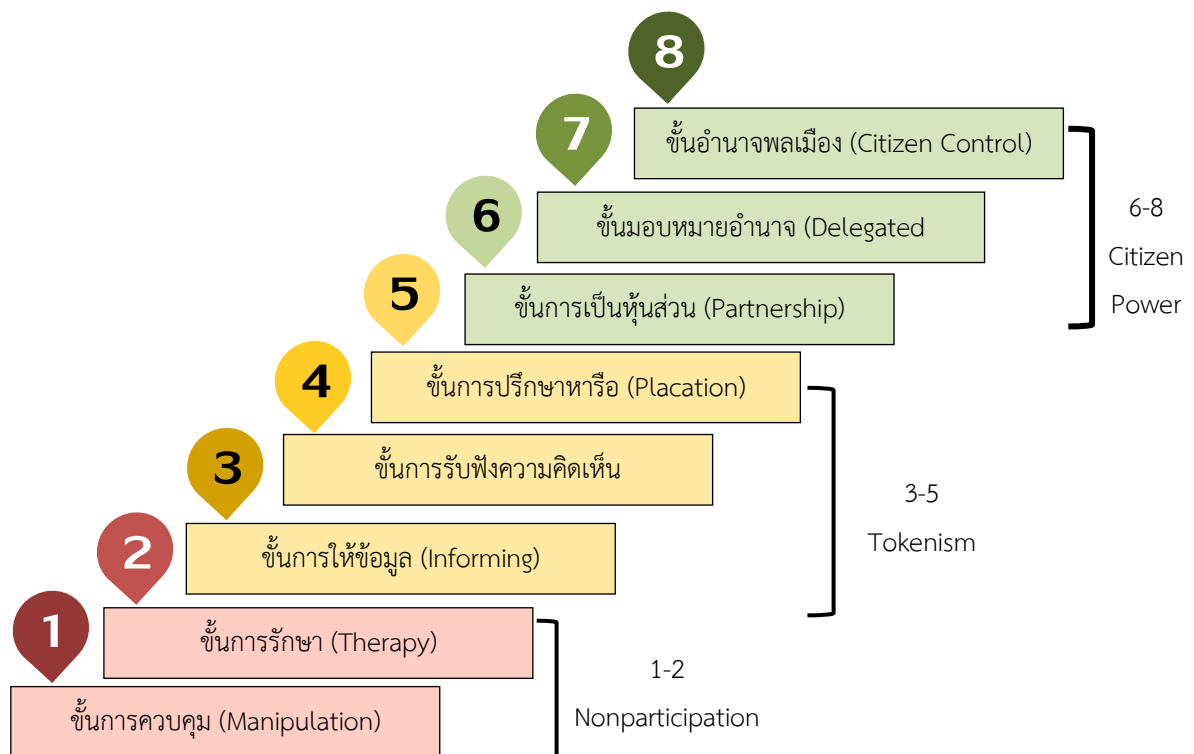
จากแนวคิด ความหมายและหลักการ ดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า “การมีส่วนร่วมในการ พัฒนาชุมชน” หมายถึง กระบวนการพัฒนาที่ประชาชนในชุมชนหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เกี่ยวข้อง มีโอกาสเข้าร่วมในกระบวนการหรือขั้นตอน ตั้งแต่การรับรู้ข้อมูล การศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล คร่าวๆและชุมชนของตนเอง การร่วมแสดงความคิดเห็น การร่วมเสนอปัญหาและความต้องการ ของชุมชน การร่วมคิดแนวทางการแก้ไขปัญหาการจัดลำดับความสำคัญ การตัดสินใจ การดำเนินการ ปฏิบัติตามแผนหรือการแก้ไขปัญหา การบริหารจัดการทรัพยากร การร่วมรับผลประโยชน์ รวมถึงการ ติดตามประเมินผล และสรุปบทเรียนจากการพัฒนา โดยกระบวนการดังกล่าวอาจจะเกิดขึ้นโดยมีผู้นำ ในชุมชน หรือ บุคคลจากภายนอกชุมชนเข้ามาเป็นผู้อำนวยความสะดวก หรือกระตุ้น หรือประสาน ให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทุกกลุ่มในชุมชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการอย่างทั่วถึง

2.1.2 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นสิ่งที่ต้องคำนึงถึงและให้ความสำคัญมากในการสร้างกระบวนการ มีส่วนร่วมของประชาชน เนื่องจากจะนำไปสู่การกำหนดทิศทางในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วม ที่สะท้อนถึงบทบาทและอิทธิพลของประชาชน โดยยิ่งระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนสูงมากเท่าใด บทบาท และการสมัครใจร่วมในกิจกรรมของประชาชนยิ่งสูงมากขึ้นเท่านั้น ในขณะที่บทบาทภาครัฐ ก็จะน้อยลงตามไปด้วย ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนในทางวิชาการมีหลากหลายรูปแบบซึ่งนักวิชาการ

หลายท่านได้เสนอ ตัวแบบการมีส่วนร่วมไว้ เช่น ตัวแบบขั้นบันไดการมีส่วนร่วมของพลเมือง หรือ Ladder of Citizen Participation ของ Arnstein ซึ่งได้แบ่งบันไดการมีส่วนร่วมของประชาชนออกเป็น 8 ขั้น (ศูนย์ข้อมูลข่าวสาร สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ, 2562) (ภาพที่ 2.1) ดังนี้

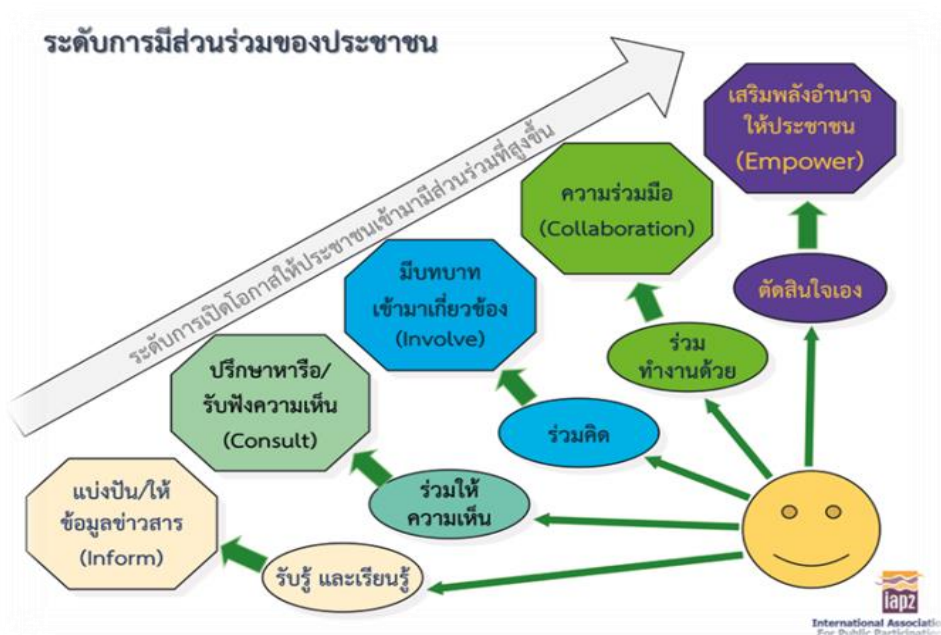
- (1) **Manipulation** คือ พลเมืองเปรียบเหมือนเป็นตรายางรับรองให้ผู้มีอำนาจเท่านั้น
- (2) **Therapy** คือ พลเมืองเฉพาะกลุ่มได้รับการสื่อสารแบบเฉพาะเจาะจงเพื่อให้เกิดการรับทราบ และยอมรับในเรื่องนั้น ๆ
- (3) **Informing** คือ พลเมืองได้รับเพียงข้อมูลข่าวสาร ถือเป็นการสื่อสารทางเดียว ไม่มีช่องทางอื่นให้พลเมืองแสดงความเห็น
- (4) **Consultation** คือ พลเมืองสามารถมาให้ข้อมูล ข้อคิดเห็นในเวทีหรือผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น public hearing การสำรวจความเห็น
- (5) **Placation** คือ พลเมืองจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่มีโอกาสเข้ามาอยู่ในกลไกการตัดสินใจ และพบว่าพลเมืองเหล่านี้ ส่วนมากจะไม่ใช่ตัวแทนหรือเสียงที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน
- (6) **Partnership** คือ พลเมืองและผู้มีอำนาจทางนโยบายมาร่วมกันวางแผนและตัดสินใจผ่านคณะกรรมการร่วม
- (7) **Delegated power** คือ พลเมืองได้รับมอบหมายให้เป็นผู้มีอำนาจในการตัดสินใจเรื่องนั้น ๆ
- (8) **Citizen control** คือ พลเมืองเข้ามาควบคุมกระบวนการโดยมีอำนาจเต็มที่ในการตัดสินใจ

ที่มา: ดัดแปลงจากอรรถัย กักพล, 2552
ภาพที่ 2.1 ขั้นบันไดการมีส่วนร่วมของพลเมืองของ Arnstein

Arnstein เห็นว่าบันไดขั้นที่ 1 และ 2 ถือว่ายังไม่เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน หรือ Nonparticipation ขั้นที่ 3-5 เรียกว่า Tokenism หมายถึง ประชาชนมีโอกาสนในการให้ข้อมูล ความคิดเห็น แต่ยังไม่มีอำนาจตัดสินใจ และในขั้นที่ 6-8 ถือว่า ประชาชนมีอำนาจตัดสินใจ หรือ Citizen Power จากตัวแบบนี้จะเห็นว่าการมีส่วนร่วมตั้งแต่ระดับการเป็นหุ้นส่วนจึงเป็นจุดเริ่มต้นของบทบาทและอำนาจของประชาชนอย่างแท้จริง (อรทัย ก๊กผล, 2552)

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2560) ได้นำเสนอการใช้ตัวแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนของสมาคมการมีส่วนร่วมสากล (International Association for Public Participation - IAP2) ที่เรียกว่า Public Participation Spectrum โดยประกอบด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน 5 ระดับ ดังภาพที่ 2.2

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ , 2560

ภาพที่ 2.2 ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน (Public Participation Spectrum)

จากภาพที่ 2.2 สามารถอธิบายสาระสำคัญโดยสรุปในแต่ละขั้นได้ดังนี้

ระดับที่ 1 การให้ข้อมูลข่าวสาร (To Inform): เป็นการให้ข้อมูลข่าวสารแก่ประชาชนเกี่ยวกับกิจกรรมต่าง ๆ ของหน่วยงานภาครัฐ ซึ่งเป็นสิทธิพื้นฐานของประชาชนในการได้รับข้อมูลข่าวสาร เป็นระดับที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมน้อยที่สุดแต่ถือว่าเป็นขั้นพื้นฐานและมีความสำคัญมาก ซึ่งรูปแบบการมีส่วนร่วม ในระดับนี้อยู่ในลักษณะการให้ข้อมูลทางเดียวจากภาครัฐสู่ประชาชน

ระดับที่ 2 การปรึกษาหารือ (To Consult): เป็นการเปิดให้ประชาชนมีส่วนร่วมทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ในการให้ข้อมูล ข้อเท็จจริง และแสดงความคิดเห็น รวมทั้งข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการดำเนินการ/การปฏิบัติงานของหน่วยงานของรัฐอย่างอิสระและเป็นระบบ เพื่อนำไปประกอบเป็นแนวทางในการปรับปรุงนโยบายหรือพัฒนาวิธีการปฏิบัติงานในหน่วยงาน และประกอบการตัดสินใจ

ระดับที่ 3 การเข้ามามีบทบาท (To Involve): เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมหรือเกี่ยวข้องในกระบวนการตัดสินใจ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและข้อมูลระหว่างรัฐกับประชาชนอย่างจริงจังและมีจุดมุ่งหมายชัดเจน ในการกำหนดนโยบาย การวางแผนงานโครงการ และวิธีการปฏิบัติงาน การมีส่วนร่วมระดับนี้มักดำเนินการในรูปแบบคณะกรรมการที่มีตัวแทนภาคประชาชนเข้าร่วม

ระดับที่ 4 ความร่วมมือ (To Collaborate): เป็นการให้บทบาทของประชาชนในระดับสูง มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่การเป็นหุ้นส่วนกับประชาชนในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจตั้งแต่การระบุปัญหาพัฒนาทางเลือก และแนวทางแก้ไข รวมทั้งการเป็นภาคีในการดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานภาครัฐ รวมทั้ง การนำข้อเสนอแนะของประชาชนมาเป็นส่วนหนึ่งของการตัดสินใจให้มากที่สุด รูปแบบการมีส่วนร่วมในขั้นนี้ เช่น คณะกรรมการร่วมภาครัฐและเอกชนคณะที่ปรึกษาภาคประชาชน เป็นต้น

ระดับที่ 5 การเสริมอำนาจประชาชน (To Empower): เป็นระดับที่บทบาทของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมอยู่ในระดับสูงสุด เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีบทบาทในการเป็นผู้ตัดสินใจ โดยหน่วยงานภาครัฐจะต้องดำเนินการตามการตัดสินใจของประชาชนการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับสูงสุดนี้ เน้นให้ประชาชนมีบทบาทในการบริหารจัดการโดยเป็นผู้ดำเนินการกิจและภาครัฐมีหน้าที่ในการส่งเสริมสนับสนุนเท่านั้น รูปแบบการมีส่วนร่วมในระดับนี้ ได้แก่ การลงประชามติ หรือสภาเมือง

จะเห็นได้ว่า ระดับการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการอธิบายไว้ สอดคล้องกับขั้นบันไดการมีส่วนร่วมของ Arnstien จากขั้นที่ 3 ขึ้นไปคือ เริ่มจากการให้ข้อมูลข่าวสาร สู่การรับฟังความคิดเห็น การปรึกษาหารือ (ซึ่งขั้นนี้ยังถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมผ่านตัวแทน) และพัฒนาสู่ขั้นที่ให้มีส่วนในการตัดสินใจผ่านคณะกรรมการร่วมหรือตัดสินใจในประเด็นเฉพาะในลักษณะความร่วมมือ และขั้นสูงสุดคือการส่งเสริมให้ประชาชนมีอำนาจเต็มที่ในการตัดสินใจ ซึ่งในงานพัฒนาชุมชนโดยส่วนใหญ่แล้วมักจะเห็นการมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับการให้ข้อมูล (To Inform) เป็นพื้นฐาน และอาจจะยกระดับถึงขั้นความร่วมมือ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับกระบวนการที่รัฐออกแบบไว้ในแต่ละโครงการว่าจะเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมได้มากน้อยเพียงใดในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการพัฒนาตั้งแต่การค้นหาปัญหา วิเคราะห์ปัญหา จัดลำดับความสำคัญหาวิธีแก้ไข จัดทำแผน กำหนดบทบาท ดำเนินการ การระดมทรัพยากร ตลอดจนการติดตามผลแก้ไขปัญหาระหว่างการปฏิบัติและรับผลประโยชน์ร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม เงื่อนไขการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญ 3 ประการ ได้แก่

- 1) การมีเสรีภาพในการเข้าร่วม คือ มีอิสระที่จะเข้ามามีส่วนร่วมหรือไม่ก็ได้ โดยการเข้ามามีส่วนร่วมต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ (การถูกบังคับไม่ว่าจะในรูปแบบใดไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม)
- 2) การมีความเสมอภาคในการเข้าร่วมกิจกรรม ทุกคนที่เข้าร่วมในกิจกรรมใด ๆ ต้องมีสิทธิเท่าเทียมกับผู้เข้าร่วมประชุมคนอื่น ๆ
- 3) ความรู้ความสามารถของผู้เข้ามามีส่วนร่วม คือ ต้องมีความรู้ความสามารถเพียงพอที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งหากกิจกรรมที่กำหนดไว้มีความซับซ้อนเกินความสามารถของกลุ่มเป้าหมาย ที่เข้าร่วมกิจกรรมก็จะทำให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นไม่ได้ นั่นแสดงว่า จะต้องมีการพัฒนาความรู้ความเข้าใจและศักยภาพให้เขาเหล่านั้นก่อน เพื่อให้สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ, 2560)

ทั้งนี้ การบริหารกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนนั้น จำเป็นต้องกำหนดรูปแบบการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2560) สรุปว่าควรให้ความสำคัญหรือคำนึงถึงหลักเกณฑ์ที่เรียกว่า “4S” ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

- **Starting early** กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องดำเนินการก่อนมีการตัดสินใจ โดยควรให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการ
- **Stakeholders** กระบวนการมีส่วนร่วมที่ต้องให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง (Inclusive) โดยเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายไม่ว่าจะโดยตรงหรือโดยอ้อม หรือได้รับผลกระทบทางบวกหรือทางลบ
- **Suitability** การเลือกรูปแบบหรือเทคนิคการมีส่วนร่วมของประชาชนต้องคำนึงถึงความเหมาะสมกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละกลุ่ม โดยพิจารณาจากประเภทและขนาดของโครงการ ความหลากหลาย และลักษณะที่แตกต่างกันของพื้นที่ ตลอดจนความแตกต่างด้านวัฒนธรรม สังคม ค่านิยม และระดับความสนใจของชุมชน
- **Sincerity** กระบวนการมีส่วนร่วมที่ให้ความสำคัญกับความจริงใจ เปิดเผย ซื่อสัตย์ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีการสื่อสารสองทางตลอดเวลา โดยการให้ข้อมูลที่ถูกต้อง และพอเพียงอย่างต่อเนื่อง ซึ่งการแสดงออกถึงความจริงใจในที่นี้ คือ การให้ข้อมูลป้อนกลับ (Feedback) แก่ประชาชนหรือกลุ่ม ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ว่าความคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่ได้รับมีผลต่อการตัดสินใจของหน่วยงานเพียงใด

2.1.3 การจัดทำแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

“แผนพัฒนาชุมชน” คือ การกำหนดอนาคตและกิจกรรมพัฒนาของชุมชน โดยเกิดขึ้นจากคนในชุมชนที่มีการรวมตัวกันจัดทำแผนขึ้นมา เพื่อใช้เป็นแนวทางในการพัฒนาชุมชนหรือท้องถิ่นของตนเองให้เป็นไปตามที่ต้องการ และสามารถแก้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกัน โดยคนในชุมชนมีส่วนร่วมคิด ร่วมกำหนดแนวทางและทำกิจกรรมการพัฒนาร่วมกัน โดยยึดหลักการพึ่งตนเอง ลดการพึ่งพิงภายนอก ด้วยการคำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นเป็นหลัก (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อ้างถึงใน เปรมปรีดี นาราช และคณะ, 2559)

“แผนชุมชน” หรือ “แผนพัฒนาชุมชน” เป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อคนในชุมชนท้องถิ่นรู้จักตัวตนและเข้าใจชุมชนท้องถิ่นของตนเอง รู้ปัญหา/ความต้องการนำไปสู่การร่วมคิด ร่วมกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหา ลงมือปฏิบัติการ เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาต่าง ๆ ภายใต้ศักยภาพและทุนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นนั้น โดยมีขั้นตอนสำคัญ 4 ขั้นตอน (เปรมปรีดี นาราช และคณะ, 2559) ประกอบด้วย

ขั้นที่ 1 เตรียมการวางแผน จุดประกายความคิด สร้างทีมขับเคลื่อนและทีมวางแผน

- ประเมินสถานะชุมชนด้านการพัฒนาและการวางแผน ว่าชุมชนมีความจำเป็นมีสถานะอย่างไร ก่อนเริ่มกระบวนการวางแผน โดยประเมินความพร้อมจากกลุ่มเป้าหมายที่เป็นแกนนำ ผู้แทนกลุ่ม องค์กรชุมชนต่าง ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

- หาหรือเวทีใหญ่ของแกนนำและชุมชน เพื่อกำหนดเป้าหมาย ความสำคัญ และกระบวนการวางแผน
- เตรียมการ และหาแหล่งงบประมาณ
- สร้างกลไกขับเคลื่อน และการจัดทำแผน ประกอบด้วย 5 แกนนำหลัก ได้แก่ นักจัดการ นักสื่อสาร นักประสาน นักยุทธศาสตร์/วางแผน และนักวิชาการ
- สร้างทีมงานวางแผน และสรุปทเรียน/ถอดบทเรียน/วิจัย
- จัดทำแผนการทำงาน และกำหนดข้อตกลงของชุมชนและภาคีการพัฒนา

ขั้นที่ 2 การวางแผน ยกร่างแผนพัฒนา ประชาพิจารณ์ กำหนดอนาคตและข้อตกลงร่วมของชุมชน โดยมีขั้นตอนปฏิบัติที่สำคัญดังนี้

2.1) วิเคราะห์ชุมชน ประกอบด้วย การวิเคราะห์การพัฒนาในพื้นที่ โดยหาจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและข้อจำกัดในการพัฒนา วิเคราะห์ภารกิจสำคัญที่ชุมชนต้องทำ และวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน โดยอาจใช้ประเด็นคำถามว่า

- การที่ชุมชนมีสถานะที่เป็นอยู่ปัจจุบันเกิดเพราะอะไร
- สร้างความเข้าใจว่าเพราะเหตุใดงานที่ชุมชนทำบางเรื่องจึงประสบความสำเร็จ
- สร้างความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของปัญหาที่มีอยู่ในชุมชน
- ค้นหา/ระบุวิธีการที่จะปรับปรุงสถานะของชุมชน
- ค้นหา/ระบุโอกาสที่จะทำให้ชุมชนได้รับประโยชน์

2.2) กำหนดเป้าหมายและค่านิยมของชุมชน

เป็นกิจกรรมที่ช่วยกำหนดภาพที่ชัดเจนและเป็นจริงได้โดยเป็นภาพระยะยาว 10-20 ปี ข้างหน้า โดย (1) เป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นปัจจัยหรือเรื่องที่ทำให้ชุมชนที่ต้องการเห็นเป็นจริง เช่น โครงสร้างพื้นฐาน คน การใช้ทรัพยากร ฯลฯ (2) เป็นผลมาจากความคิดเริ่มต้นค่านิยม ความใฝ่ฝัน วิถีชีวิตชุมชน และศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่ (3) การกำหนดเป้าหมาย ทำได้ทั้งการประชุมหารือกำหนดเป้าหมายร่วมกันของคนในชุมชน การประชุมกลุ่มย่อยแกนนำ โดยใช้ภาพถ่าย ภาพวาด แผนที่ชุมชน แผนที่ศักยภาพ การเล่าเรื่องประมวล เป็นภาพ ฯลฯ มุมมองต่าง ๆ ของคนในชุมชน ประเด็นการพูดคุย และการสื่อสารกันจะสะท้อนให้เห็น ค่านิยมร่วม (4) ค่านิยมร่วมที่สะท้อนออกมาต้องประมวลเป็นเป้าหมายหรือวิสัยทัศน์ของชุมชน

2.3) กำหนดกรอบแผนพัฒนาฯ

- กำหนดว่ามีเรื่องอะไรที่สำคัญต่อชุมชน เป็นเรื่องที่ชุมชนต้องเลือก ต้องทำ
- เป็นแผนขั้นต้นที่จะสะท้อนให้เห็นการจัดโครงสร้างขอบเขตของแผน
- กรอบแผนประกอบด้วยแผนพัฒนาด้านต่าง ๆ ซึ่งการพัฒนาแต่ละด้านประกอบด้วยเป้าหมาย วัตถุประสงค์ โครงการ กิจกรรมและผลลัพธ์ที่อยากให้เกิดขึ้น

2.4) กำหนดเป้าประสงค์ เป้าหมายระยะยาวและผลลัพธ์ที่ต้องการให้เกิด

- เป้าประสงค์ เป็นเป้าหมายกว้าง ๆ ที่ชุมชนต้องการให้เกิดขึ้น
- วัตถุประสงค์ เป็นเป้าหมายลักษณะเฉพาะเจาะจง (เป็นรูปธรรม วัดได้ เข้าถึงได้ ใช้เวลาจำกัด)

2.5) กำหนดโครงการและกิจกรรม โดยมีประเด็นคำถามนำไปสู่การจัดทำโครงการดังนี้

- มีกิจกรรมอะไรบ้างในแต่ละวัตถุประสงค์
- จะวัดอะไรที่เป็นความก้าวหน้าของวัตถุประสงค์
- มีทรัพยากรอะไรบ้างที่จำเป็นต้องใช้ในการทำให้บรรลุวัตถุประสงค์
- ทรัพยากรที่มีอยู่เพียงพอหรือไม่
- ชุมชนควรจะทำอย่างไรในการใช้ทรัพยากร
- ใครเป็นผู้นำในการนำกิจกรรมไปปฏิบัติ
- ใครเป็นผู้รับผิดชอบในการทำแผนพัฒนาให้ประสบความสำเร็จ

2.6) ยกร่างแผนพัฒนา

- ยกร่างแผนด้านเศรษฐกิจ สังคมและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน
- นำเสนอร่างแผนพัฒนาต่อที่ประชุมใหญ่กลุ่มแกนนำ ผู้แทนกลุ่ม องค์กร จากนั้นทำประชาพิจารณ์

2.7) กำหนดวิธีการนำแผนพัฒนาที่กำหนดไว้ไปปฏิบัติ

- จัดลำดับความสำคัญของโครงการ
- กำหนดตัวชี้วัดความสำเร็จ
- ประสานความร่วมมือกับภาคี ท้องถิ่น จังหวัด กระทรวง ทบวง กรม ฯลฯ เพื่อ สนับสนุนการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ

ขั้นที่ 3 กำหนดกลยุทธ์การนำแผนไปสู่การปฏิบัติ จัดทำแผนปฏิบัติการและแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ

- กำหนดว่าชุมชนจะต้องทำอะไร ก่อน-หลัง
- จัดทำแผนปฏิบัติการรายปีเพื่อให้ได้ผลลัพธ์ที่ต้องการ

ขั้นที่ 4 ติดตาม ประเมินผล ถอดบทเรียนและรายงาน

- ติดตามความก้าวหน้าเพื่อปรับปรุงการทำงาน
- นำเสนอความเห็นเกี่ยวกับประเด็นปัญหาที่ควรแก้ไข
- ประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเพื่อดูทั้งระบบ
- ถอดบทเรียนและประสบการณ์การขับเคลื่อนงาน
- รายงานผลการจัดทำแผนพัฒนาต่อชุมชนและสาธารณะ

นอกจากนี้ นิรากร พันธุ์หอม (2559) ได้สรุปขั้นตอนและกระบวนการในวางแผนแบบมีส่วนร่วมของประชาชนที่มีประสิทธิผลไว้ 3 ขั้นตอนหลัก คือ

(1) ขั้นเตรียมการ

- (1.1) กำหนดทีมงานหรือผู้รับผิดชอบ
- (1.2) ตรวจสอบสถานการณ์ภายในหน่วยงานที่รับผิดชอบในการตัดสินใจ
- (1.3) ประเมินสถานการณ์สาธารณะหรือชุมชน

- (2) **ขึ้นวางแผนการมีส่วนร่วม**
  - (2.1) ระบุผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและประเด็นที่ห่วงกังวล
  - (2.2) คำนวณระดับของการโต้เถียงและความไม่ลงรอยของประเด็นหรือโครงการ
  - (2.3) ระบุวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจ
  - (2.4) ระบุเงื่อนไขพิเศษของชุมชนหรือประเด็นที่อาจกระทบต่อรูปแบบการมีส่วนร่วม
  - (2.5) การเลือกรูปแบบและกิจกรรมการมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับสถานการณ์ตามขั้นตอน การตัดสินใจ
  - (2.6) เขียนแผนการมีส่วนร่วม
- (3) **ขึ้นนำแผนไปสู่การปฏิบัติ**
  - (3.1) วางแผนการดำเนินงานของแต่ละกิจกรรมการมีส่วนร่วม

เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค (2550) ได้สรุปขั้นตอนในการจัดทำแผนชุมชน และเห็นว่าเป็นกระบวนการที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ของคนในชุมชน ผ่านกระบวนการในการจุดประกายความคิดและการศึกษา วิเคราะห์ สังเคราะห์ชุมชนร่วมกันก่อนจัดทำแผน โดยสรุปขั้นตอนไว้ ดังนี้

- 1) **ค้นหาแกนนำและองค์กรท้องถิ่น** สร้างทีมงานที่จะร่วมริเริ่มจัดทำแผนชุมชน สร้างความเข้าใจที่ชัดเจนร่วมกัน
- 2) **จุดประกายความคิด** เป็นขั้นตอนกระตุ้นให้คนในชุมชนหันมาใส่ใจชุมชนของตนเอง โดยอาจจัดเป็นเวทีพูดคุยเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนตื่น ตระหนักถึงปัญหาวิกฤติที่เกิดขึ้น และเห็นความหวังที่จะอยู่รอดร่วมกัน
- 3) **ศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชน** ที่มา คุณค่า สิ่งดีงามของชุมชน ทำให้สมาชิกเห็นถึงที่มาตัวตนที่แท้จริงของตนเอง ของชุมชน และเกิดเป็นความรักในท้องถิ่น โดยให้มีคน 3 รุ่น คือ เด็ก ผู้ใหญ่ ผู้สูงอายุ อยู่ร่วมกัน ซึ่งจะเป็นพลังสำคัญในการนำพาชุมชนให้ รอดพ้นวิกฤติ
- 4) **สำรวจ รวบรวมข้อมูล** กำหนดประเด็นที่อยากรู้ เพื่อเก็บข้อมูล เช่น รายรับ-รายจ่าย หนี้สิน ปัญหาและศักยภาพวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ทั้งนี้การสำรวจข้อมูลบางเรื่องใช้แบบสอบถาม บางเรื่องใช้เวที หรือการพูดคุยซึ่งแต่ละคนแตกต่างกันไปตามสภาพพื้นที่ อย่างไรก็ตาม ควรมีการจดบันทึกไว้
- 5) **วิเคราะห์สังเคราะห์ข้อมูล** เพื่อเข้าใจสถานการณ์และกำหนด อนาคตของชุมชน ขั้นตอนนี้ต้องหาวิธีให้สมาชิกในชุมชนได้เห็นข้อมูลทั้งหมดร่วมกัน และได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ สังเคราะห์
- 6) **ยกร่างแผนชุมชน** บางชุมชนเสนอให้แบ่งแผนออกเป็น 3 กลุ่ม เพื่อง่ายต่อการนำไปใช้ คือ สิ่งที่ชุมชนทำได้เอง สิ่งที่ชุมชนร่วมกับภายนอกและเกินความสามารถของชุมชนต้องให้หน่วยงานสนับสนุน
- 7) **ประชาพิจารณ์แผนชุมชน** เปิดให้สมาชิกได้ร่วมกันพิจารณาถึงความถูกต้อง ตามเจตนาของคนส่วนใหญ่ ความเป็นไปได้ ความเหมาะสมของการนำไปปฏิบัติ จัดลำดับความสำคัญและวิธีการที่จะทำแผนให้สำเร็จ
- 8) **นำแผนสู่การปฏิบัติ** คือนำกิจกรรมตามแผนมาทำให้เกิดผล โดยให้ผู้เกี่ยวข้องแต่ละเรื่องร่วมคิด ตัดสินใจและทำเองมากที่สุด เป็นกิจกรรมทำได้ด้วยทุนที่ชุมชนมีอยู่ก่อน

- 9) **ทบทวนปรับปรุง** เมื่อทำงานจริงอาจไม่ตรงตามที่คิด สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป เป็นเรื่องปกติที่ต้องมีการทบทวนเป็นระยะเพื่อปรับกิจกรรมและวิธีการให้เหมาะสม
- 10) **ประเมินผลสรุปบทเรียน** เป็นขั้นตอนที่จะติดตามว่าแผนชุมชนที่ทำมาได้ผลเป็นอย่างไร เพื่อสรุปเป็นบทเรียนนำกลับมาใช้ปรับปรุง หรือ ถอดเป็นองค์ความรู้ให้กับชุมชนอื่นได้เรียนรู้ต่อไป

นอกจากนี้ กระบวนการประชาพิจัยและพัฒนา (People Research and Development) โดยมูลนิธิหมู่บ้าน เป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่น่าสนใจในหลายพื้นที่ของประเทศเพื่อการวางแผนชุมชน และการพัฒนากลุ่มและเครือข่ายเกษตรกรไปพร้อมกัน กระบวนการประชาพิจัยและการพัฒนาเป็นการนำ การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบใหม่เชิงบูรณาการมาใช้ โดยมุ่งเน้นให้เกษตรกรในชุมชน ได้เรียนรู้ตนเอง เรียนรู้โลก บนพื้นฐานของวิถีคิดในการพึ่งตัวเอง ภายใต้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ตามศักยภาพ และทรัพยากรของชุมชน ซึ่งกระบวนการดังกล่าวนำไปสู่การเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ที่ทำให้ชุมชนหันมา ทบทวนตนเอง ทั้งทางด้านวิถีคิด และวิถีปฏิบัติ ต่อครอบครัว ชุมชนและเครือข่าย กระบวนการประชา พิจัยฯ ดังกล่าว จึงกลายเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาศักยภาพของเกษตรกร นำไปสู่ การสร้างกลุ่ม และเครือข่าย เพื่อขับเคลื่อนงานพัฒนาในด้านต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน มากกว่า การมุ่งเน้นเพียงเพื่อให้บรรลุความสำเร็จของหน่วยงานรัฐ ผลลัพธ์ที่สำคัญของกระบวนการดังกล่าว ข้างต้นคือ แผนแม่บทชุมชนซึ่งเป็นทางเลือกที่แตกต่างจากแผนพัฒนาอื่น ๆ นอกจากนี้ ยังเกิดการ พัฒนากลไกการดำเนินกิจกรรมตามแผนแม่บทที่วางไว้ด้วยกลไกของกลุ่มและเครือข่ายองค์กรชุมชน กระบวนการทำงานแบ่งออกเป็นขั้นตอนโดยสรุปดังนี้ (ภาพที่ 2.3) (วิจิต นันทสุวรรณ, 2547, เสรี พงศ์พิศ, 2548 และวีระชัย นาควิบูลย์วงศ์ และคณะ, 2550 อ้างถึงใน อาทิตยา พองพรหม, 2553)

ขั้นตอนที่ 1 การทำความเข้าใจกับชุมชนโดยความร่วมมือของปราชญ์ชาวบ้าน หรือแกนนำในท้องถิ่น

ขั้นตอนที่ 2 การค้นหา คัดเลือกผู้นำ ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำตามธรรมชาติในชุมชน เพื่อเข้าร่วมในกระบวนการเรียนรู้

ขั้นตอนที่ 3 การเรียนรู้ตัวเอง โดยเปิดเวทีให้ผู้เข้าร่วมค้นหาศักยภาพที่แท้จริงของตนเองและชุมชน ในมิติต่าง ๆ แล้วนำข้อมูลมาร่วมกันวิเคราะห์ สังเคราะห์เชิงลึก จนเรียนรู้ถึงปัญหาและศักยภาพ ที่แท้จริงของชุมชน ผู้นำที่ร่วมกระบวนการดังกล่าว ซึ่งเป็นเวทีในระดับตำบล จะต้องทำหน้าที่ถ่ายทอด หรือเชื่อมต่อการเรียนรู้ไปสู่ระดับหมู่บ้าน ขั้นตอนนี้จะเก็บรวบรวมข้อมูล โดยผู้นำชุมชน ทั้งทางด้าน เศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากร รวมถึงพัฒนาการเรียนรู้ของกลุ่มองค์กร และผู้รู้ต่าง ๆ ในชุมชน

ขั้นตอนที่ 4 การเรียนรู้โลกและเรียนรู้ผู้อื่น เป็นการเรียนรู้ที่ต่อเนื่องจากการเรียนรู้ตัวเอง โดยการเชื่อมโยงประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ ด้วยการศึกษาดูงาน ในกระบวนการนี้ผู้ประสานงาน มีความสำคัญมากในการร่วมเรียนรู้การเปลี่ยนแปลงของชุมชน เมื่อได้ผ่านการเรียนรู้ เพื่อแสวงหาแหล่ง เรียนรู้เพิ่มเติมที่เหมาะสมให้กับชุมชน หรือแกนนำชุมชน

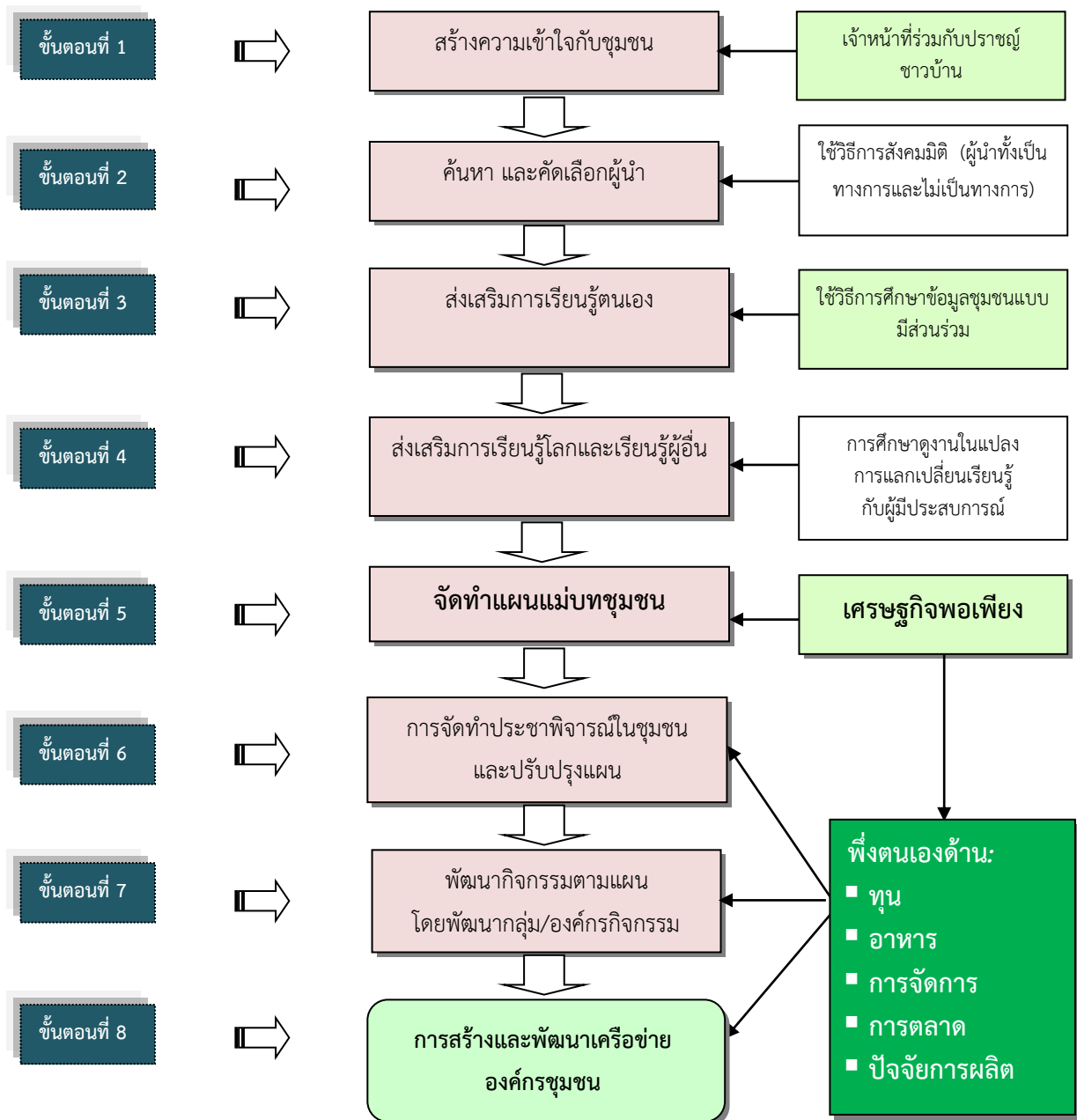
ขั้นตอนที่ 5 การกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน ด้วยการจัดทำแผนชุมชนซึ่งเป็นผลจาก กระบวนการเรียนรู้ และการศึกษา วิเคราะห์ศักยภาพ และปัญหาของชุมชน จนสามารถกำหนด ว่าจะพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชนด้วยกิจกรรมใด โดยเน้นการพัฒนาสู่การพึ่งตนเอง เป็นผลจากการพัฒนากระบวนคิดใหม่ที่ต่างจากกระบวนคิดเดิมที่ชุมชนหวังพึ่งภายนอกเป็นหลัก ซึ่งแนวความคิดการพึ่งตนเองจะถูกสอดแทรกมาตั้งแต่เริ่มต้นกระบวนการเรียนรู้ โดยเน้นการพึ่งตนเอง ใน 5 ประเด็น

คือ ด้านทุน (ทุนเงิน ทุนทรัพยากร ทุนทางสังคม) ด้านอาหาร ด้านการจัดการ ด้านการตลาด และด้านปัจจัยการผลิต

ขั้นตอนที่ 6 การพัฒนากิจกรรมตามแผนชุมชนที่วางไว้ โดยเริ่มต้นจากการทำประชาพิจารณ์แผน และจัดลำดับกิจกรรมตามความพร้อมของชุมชน

ขั้นตอนที่ 7 การสร้างและพัฒนาองค์กรกิจกรรม เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนกิจกรรม

ขั้นตอนที่ 8 การสร้างและพัฒนาเครือข่ายองค์กรชุมชน เพื่อเป็นเครื่องมือสำคัญในการเชื่อม ประสานและบริหารจัดการการดำเนินงานระหว่างกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ

ภาพที่ 2.3 การจัดทำแผนชุมชนและการพัฒนาเครือข่ายเกษตรกรโดยใช้กระบวนการ ประชาพิจารณ์และพัฒนา

กระบวนการประชาธิปไตยและพัฒนาดังกล่าวข้างต้น ให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การกำหนดแผนชุมชนที่มีเป้าหมายการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างชัดเจน รวมถึงการขับเคลื่อนกิจกรรมผ่านกระบวนการกลุ่มและสร้างเครือข่าย ซึ่งสอดคล้องกับแนวทางที่จะช่วยส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน 2 ส่วนหลัก ที่สรุปไว้ โดย นเรศ สงเคราะห์สุข อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, น.211-212) ดังนี้

(1) **การจัดกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process)** การจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

- การจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านเพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ
- การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ภายในชุมชน และระหว่างชุมชน
- การจัดทัศนศึกษาดูงาน และการเชิญผู้มีประสบการณ์มาให้ข้อคิดเห็น และแลกเปลี่ยนแนวคิดและประสบการณ์
- การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ การลงมือปฏิบัติจริง
- การถอดประสบการณ์ และสรุปบทเรียนจะนำไปสู่การปรับปรุงกระบวนการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

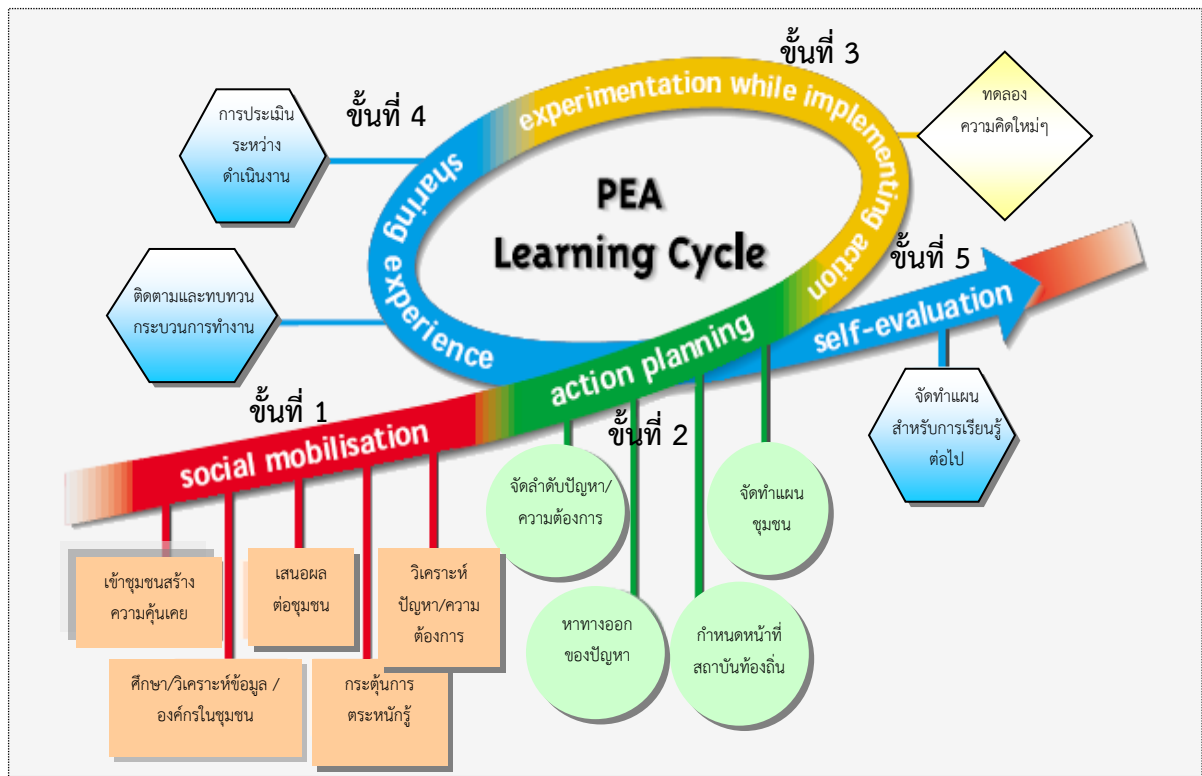
(2) **การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย** เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความรู้หรือความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้ผู้นำสามารถริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมการพัฒนาได้ โดยการ

- แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำ ทั้งภายในและนอกชุมชน เป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างและชัดเจนขึ้น
- สนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง
- การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการดำเนินงานร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและการจัดองค์กรร่วมกัน

นอกจากกระบวนการจัดทำแผนชุมชนดังกล่าวข้างต้นแล้ว Moyo and Hagman (2000) อ้างถึงใน อาทิตยา พองพรหม และคณะ (2560) ได้นำเสนอรูปแบบการส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม (PEA) ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการปรับปรุงประสิทธิภาพการพัฒนาชนบทของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เนื่องจากลักษณะสำคัญของการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วม คือ การมุ่งเน้นการสร้าง ความเข้มแข็งให้กับชุมชนท้องถิ่นในการแก้ปัญหาของตนเอง การจัดทำแผน การจัดการตนเองและส่วนรวม ตลอดจนการพัฒนาขีดความสามารถขององค์กรชุมชนและผู้นำ โดย กระบวนการเรียนรู้ในการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ต้องมีความต่อเนื่อง แบ่งออกได้เป็น 5 ขั้นตอนสำคัญ (ภาพที่ 2.4) ได้แก่

- (1) การกระตุ้นเพื่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในเชิงสร้างสรรค์ในชุมชน (Social Mobilization) โดยเอื้อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์หาทางออกของปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง
- (2) การวางแผนร่วมกันของชุมชน (Action Planning)

- (3) การดำเนินการตามแผนชุมชนโดยเน้นการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง (Experimentation while Implementing Action)
- (4) ติดตามการดำเนินงานโดยการแลกเปลี่ยนประสบการณ์และความคิดเห็น (Process Monitoring and Review: Sharing Experience)
- (5) มีการประเมินตนเอง (Self-Evaluation) เพื่อศึกษาข้อมูลเพิ่มเติม เรียนรู้จากบทเรียน เพื่อปรับปรุงงาน กำหนดแผนในการดำเนินงานต่อไปจนบรรลุเป้าหมาย

ที่มา: ดัดแปลงจาก Moyo and Hagman, 2000 อ้างถึงในอาทิตยา พงพรหมและคณะ (2560)

ภาพที่ 2.4 วงจรการเรียนรู้ในกระบวนการส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม (Participatory Agricultural Extension Approach: PEA)

รูปแบบการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วมข้างต้น เป็นกระบวนการที่สอดคล้องกับกระบวนการมีส่วนร่วมทั่วไปแต่เน้นการเรียนรู้ร่วมกันของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียโดยเฉพาะชุมชน ให้ความสำคัญกับข้อมูล ความรู้ ความคิดเห็น และการสรุปบทเรียนเพื่อแก้ไขปัญหา ซึ่งกระบวนการดังกล่าวส่งเสริมให้ทั้งเจ้าหน้าที่ของรัฐและชุมชนได้พัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์ไปพร้อมกัน สอดคล้องกับกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเน้นการศึกษาข้อมูล ร่วมคิดวิเคราะห์ ค้นหาทางออก ร่วมปฏิบัติการ ร่วมสะท้อนผล สรุปบทเรียนและแก้ปัญหา โดยจะกล่าวถึงรายละเอียดเพิ่มเติมในหัวข้อถัดไป

จากขั้นตอนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนในแต่ละรูปแบบต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่าขั้นตอนสำคัญ คือ การค้นหาผู้นำและสร้างทีมแกนนำ สร้างความรู้ความเข้าใจในเป้าหมายและแนวทางในการจัดทำแผนร่วมกัน ศึกษาและวิเคราะห์ สังเคราะห์ข้อมูลชุมชนและภายนอกชุมชน เพื่อประเมิน

ศักยภาพตนเองทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน ก่อนที่จะร่วมกันกำหนดแนวทาง กรอบแผนเบื้องต้น กิจกรรมต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับศักยภาพ จัดลำดับความสำคัญ การประชาสัมพันธ์ การแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบที่ชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ต้องมีส่วนในการขับเคลื่อนงาน และประสานเชื่อมโยงกับหน่วยงานสนับสนุนเพื่อขับเคลื่อนแผนงาน โดยมีการติดตามประเมินผลการปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง มีการสรุปทบทวนการดำเนินงานและการแก้ไขปรับปรุงแผนการดำเนินงานในขั้นตอนจึงเห็นได้ว่า กระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมไม่ได้จบเพียงกระบวนการที่ได้มาซึ่งแผน แต่เป็นกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการของชุมชนที่เกิดขึ้นต่อเนื่องเป็นวงจรตั้งแต่ทำแผนจนถึงการขับเคลื่อน การรับประโยชน์ การสรุปทบทวนสำเร็จหรือล้มเหลวตามแผนที่วางไว้ ดังนั้น แม้ว่าขั้นตอนในภาพรวมหรือในเชิงหลักการจะคล้ายกัน แต่การนำกระบวนการดังกล่าวข้างต้น ไปประยุกต์ใช้นั้น จะมีรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนที่ต่างกัน โดยต้องมีความยืดหยุ่นและสอดคล้องกับบริบทของชุมชนแต่ละแห่งซึ่งจะมีปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่างกัน โดยเฉพาะผู้นำและกลุ่มแกนนำชุมชนถือว่าเป็นกลไกสำคัญในการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่องและเกิดประโยชน์ต่อชุมชนโดยรวมได้อย่างแท้จริง

2.1.4 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วม

ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนา จะต้องมียปัจจัยที่เอื้ออำนวยหรือมีส่วนผลักดันให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมพัฒนาชุมชน ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ (2543, น.216-217) สรุปว่า ปัจจัยและเงื่อนไขในส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนาดังนี้

ปัจจัยที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วม แบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม ดังต่อไปนี้

1) ปัจจัยด้านกลไกของรัฐ

- การกำหนดนโยบายจะต้องคำนึงถึงความแตกต่างของวัฒนธรรมในท้องถิ่น
- การสนับสนุนการกิจกรรมมีความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง
- การสร้างช่องทางในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชน โดยระบบต่าง ๆ ของราชการ จะต้องเอื้ออำนวย และเพิ่มโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม
- มีการติดตามประเมินผล และการให้การสนับสนุนในภายหลัง

2) ปัจจัยด้านประชาชน

- มีความรู้ ความเข้าใจ และมีประสบการณ์ในการทำงานพัฒนา
- เป็นฝ่ายตัดสินใจ เริ่มกิจกรรม และรับผลประโยชน์
- เป็นสมาชิกกลุ่มทางสังคมหรือเป็นผู้นำท้องถิ่น
- มีการติดต่อ ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ หรือหน่วยงานอื่น
- ได้รับการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง

3) ปัจจัยด้านพัฒนา

- ศึกษาชุมชน เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน และได้เรียนรู้สภาพแวดล้อมในทุก ๆ ด้านในชุมชน
- มีความรู้ ความเข้าใจในเนื้อหาของกระบวนการมีส่วนร่วม
- ค้นหาผู้นำที่มีศักยภาพ ซึ่งจะเป็นผู้ที่กระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมในงานพัฒนา
- รวมกลุ่มชาวบ้านเพื่อหาหนทางแก้ไขปัญหา
- เป็นผู้สนับสนุนด้านการศึกษา การให้ข้อมูลข่าวสาร วิทยาการใหม่ ๆ วัสดุ-อุปกรณ์ ที่จำเป็นและประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
- มีความจริงใจ และมีความผูกพันกับท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนเชื่อถือ และศรัทธา
- ดำเนินงานพัฒนาที่มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่น

4) ปัจจัยเชิงใจ

- การได้รับผลประโยชน์จากการได้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนา
- โครงการพัฒนาตอบสนองต่อความต้องการของประชาชน

สำหรับเงื่อนไขที่จะทำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา แบ่งออกเป็น 6 ประเภท ดังนี้

1) เงื่อนไขทางการเมืองการปกครอง สังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

- การกระจายอำนาจทางการเมืองออกไปในทุกระดับและกระจายอำนาจในการตัดสินใจให้ประชาชน
- สภาพทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม และกายภาพของชุมชน เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าร่วม
- สิทธิความเป็นพลเมือง

2) เงื่อนไขของโครงการพัฒนา

- โครงการพัฒนามีความสะดวกกับประชาชนที่จะมาเข้าร่วม มีการกระจายความผิตชอบ
- ชาวบ้านร่วมกันเป็นเจ้าของ
- มีการพัฒนาทักษะการเป็นผู้นำ และมีการเสริมด้านวิทยาการแก่สมาชิกกลุ่ม

3) เงื่อนไขของนักพัฒนา

- ความตั้งใจ ความมุ่งมั่นในการทำงานพัฒนา และความพร้อมทั้งกายและใจที่จะทำงานร่วมกับประชาชน
- การรับฟังปัญหาและการร่วมทุกข์ร่วมสุขกับประชาชน
- ศึกษาชุมชนร่วมกับประชาชน
- การสนับสนุนด้านกำลังใจ เพื่อให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในการแก้ปัญหา
- การสนับสนุนด้านวิชาการและเทคโนโลยี

4) เงื่อนไขของผู้นำ

- มีประวัติการทำงานเพื่อส่วนรวม
- มีความจริงใจ และตั้งใจในการปรับปรุงสภาพชุมชน
- ได้การยอมรับนับถือจากชาวบ้าน
- มีความสามารถในการกระตุ้นชาวบ้านให้เห็นถึงปัญหา

5) เงื่อนไขทางการบริหารจัดการ

- การประสานการดำเนินงานกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และเอกชน
- ศักยภาพของชุมชนในการบริหารจัดการ
- การมีกองทุนหรือทรัพย์สินที่สมาชิกในกลุ่มร่วมกันเป็นเจ้าของ

6) เงื่อนไขทางสังคม-จิตวิทยา

- ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน
- ความเดือดร้อน ความไม่พึงพอใจร่วมกัน
- การตกลงร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่มหรือชุมชนในทิศทางที่ต้องการ
- การเห็นประโยชน์ในการเข้าร่วม
- การมีอิสรภาพและมีเวลาที่จะมีส่วนร่วม
- แรงจูงใจจากความสำเร็จของกลุ่ม

2.2 การติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม เริ่มพัฒนาขึ้นนับตั้งแต่ปี 1980 เป็นต้นมา การประเมินผลในลักษณะนี้ จะช่วยให้ชุมชนและหน่วยงานพัฒนาสามารถรวบรวมและแบ่งปันความรู้ร่วมกับผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกได้ ความรู้ที่ได้จากกระบวนการเช่นนี้นับว่ามีความลึกซึ้ง ถูกต้องและเป็นประโยชน์ในทางปฏิบัติยิ่งกว่าความรู้ที่สร้างขึ้นโดยนักวิชาการแต่เพียงฝ่ายเดียว เป็นที่ยอมรับกันว่า การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมสร้างกระบวนการประชาธิปไตยและทำให้การประเมินงานพัฒนามีลักษณะที่ดีขึ้น (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2546)

ขั้นตอนการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

Feuerstien (1995) อ้างถึงใน ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2546) ได้เสนอขั้นตอนต่าง ๆ ของการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ดังนี้ คือ

- (1) ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องตัดสินใจร่วมกันที่จะใช้วิธีการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม
- (2) กำหนดวัตถุประสงค์ของการประเมินผลร่วมกัน
- (3) เลือกคณะผู้ประสานงานประเมินผล เพื่อทำหน้าที่วางแผนและจัดทำรายละเอียดของการประเมินผล
- (4) เลือกวิธีการประเมินผลที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประเมิน

(5)วางแผนการประเมินซึ่งประกอบไปด้วยประเด็นต่างๆ ได้แก่ จะประเมินทำไม ประเมินอย่างไร ประเมินเมื่อไหร่ ประเมินที่ไหน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีใครบ้าง

(6)เตรียมและทดสอบเครื่องมือในการประเมินผล (เช่น แบบสอบถาม มาตรฐานระดับ เป็นต้น) ในขั้นตอนนี้ ผู้มีส่วนร่วมในการประเมินจะต้องทำความเข้าใจร่วมกันในวัตถุประสงค์และวิธีการที่ใช้ในการประเมิน รวมทั้งควรได้รับการฝึกอบรมวิธีการสัมภาษณ์ การใช้แบบสอบถามและเครื่องมืออื่น ๆ ที่เลือกใช้ในการประเมินผล หากผู้เข้าร่วมมีความรู้ความเข้าใจมากเท่าใดก็จะสามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมินได้มากเท่านั้น

(7)เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยวิธีการที่จัดเตรียมและทดสอบแล้ว

(8)ทำการวิเคราะห์ข้อมูล ส่วนใหญ่งานในส่วนนี้จะดำเนินการโดยคณะผู้ประสานงานประเมินผล

(9)เตรียมเสนอรายงาน อาจจะเสนอโดยการเขียนรายงานด้วยวาจาหรือโดยภาพ ผู้เข้าร่วมจากชุมชนอาจจะสะดวกที่จะเสนอผลการประเมินด้วยแผนภูมิหรือรูปภาพ หรือการเสนอในการประชุม

(10) ตัดสินใจที่จะใช้ประโยชน์จากผลการประเมิน และตัดสินใจว่าจะใช้ผลอย่างไรในการพัฒนาการดำเนินงานและประสิทธิผลของโครงการ

การประเมินผลแบบมีส่วนร่วมมีหลายรูปแบบ แต่มีหลักการพื้นฐานที่ให้ความสำคัญแก่ทุกฝ่ายที่เข้าร่วมในโครงการมากขึ้น ผู้ประเมินผลจะทำหน้าที่ร่วมขับเคลื่อนการมีส่วนร่วมของกลุ่ม นอกเหนือจากการทำหน้าที่ประเมินผลเป็นหลักเช่นที่ผ่านมาดังที่ Narayan (1993) อ้างถึงใน อิศรา เล็กสรเสรี (2556) ได้สรุปเปรียบเทียบการประเมินผลแบบประเพณีนิยม กับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมไว้ ดังตารางที่ 2.1

ตารางที่ 2.1 แสดงเปรียบเทียบการประเมินผลแบบประเพณีนิยมกับการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

การประเมินผลแบบประเพณีนิยม		การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม
ใคร	ผู้ประเมินภายนอก	สมาชิกในกลุ่ม/ชุมชน เจ้าหน้าที่โครงการอำนวยความสะดวก (facilitator)
อะไร	ตัวชี้วัดที่กำหนดไว้แล้ว	คนในกลุ่ม/ชุมชนระบุตัวชี้วัดความสำเร็จเอง
อย่างไร	มุ่งเน้นที่ “ความเป็นภววิสัยเชิงวิทยาศาสตร์ (scientific objectivity)”	เป็นการประเมินตนเอง ใช้วิธีการที่เรียบง่ายโดยปรับให้เข้ากับวัฒนธรรมในพื้นที่มีลักษณะเปิดกว้าง ให้ภาคีมีส่วนร่วมรับรู้ผลการประเมินทันที โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม
เมื่อไร	ส่วนใหญ่จะกระทำเมื่อเสร็จสิ้นโครงการ หรือบางครั้งในระหว่างช่วงกลางของการดำเนินโครงการ	มีการผสมผสานกันระหว่างการดำเนินโครงการกับการประเมินโครงการ
ทำไม	ใช้ชี้แจงได้อย่างมีเหตุผลในลักษณะของการให้ข้อสรุปว่าควรจะให้การสนับสนุนโครงการต่อไปหรือไม่	เพื่อที่จะเสริมสร้างพลังให้แก่คนในพื้นที่ให้ริเริ่มดำเนินการให้มีบทบาทในการควบคุม และกระทำการแก้ไขสิ่งที่ผิดพลาด

ที่มา: อิศรา เล็กสรเสรี, 2556

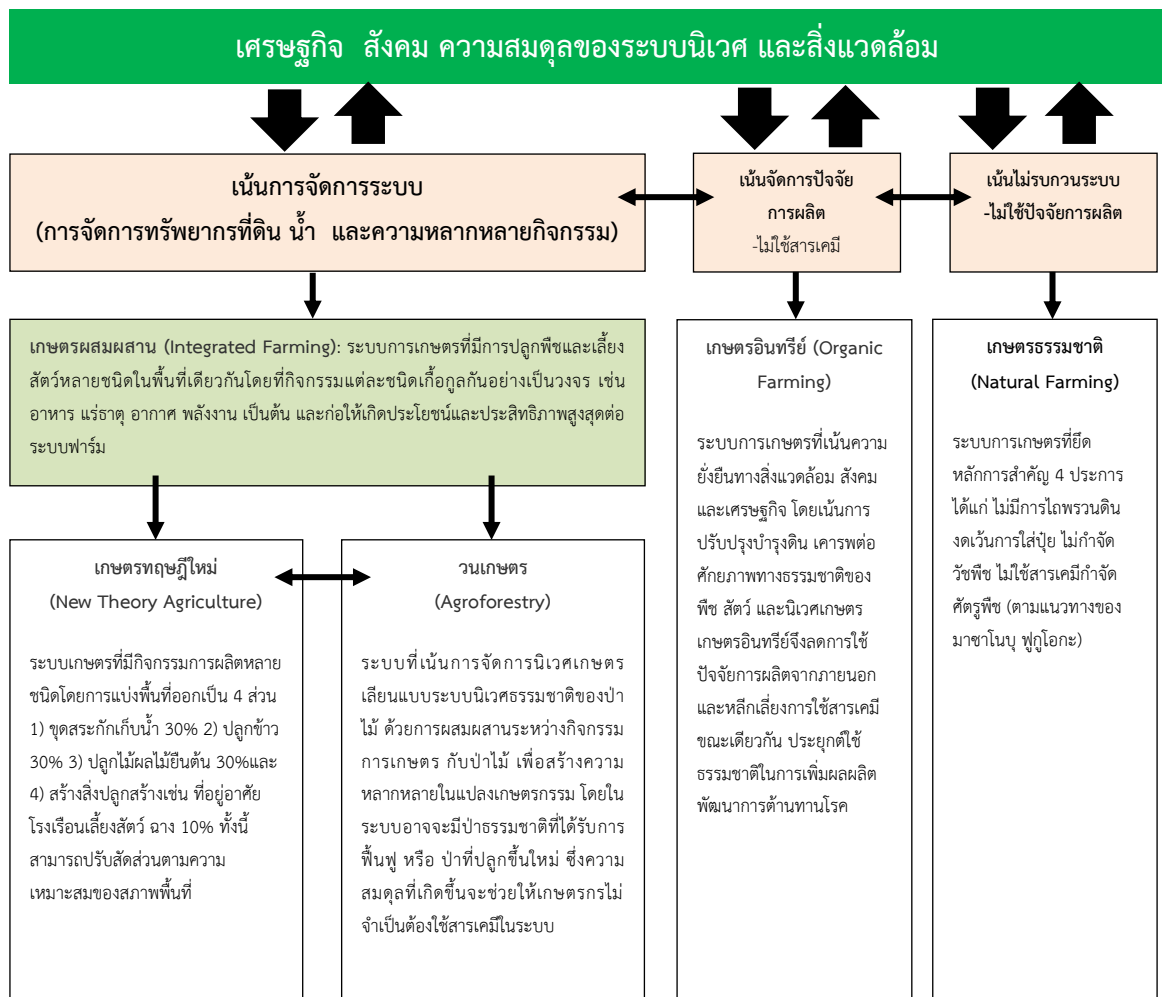
2.3 เกษตรกรรมยั่งยืน

ระบบเกษตรยั่งยืนเป็นระบบการเกษตรที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และได้ถูกบรรจุไว้เป็นครั้งแรกในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และต่อเนื่องมาในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 12 เกษตรยั่งยืนเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่ของชุมชนหลายระดับ ตั้งแต่ครัวเรือน ชุมชน จนถึงระดับประเทศ ความหมายจึงแตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม โดยรวมแล้วระบบเกษตรยั่งยืนจะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันต่อผลกระทบอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก ในที่นี่ได้แยกแยะหลักการของเกษตรยั่งยืนที่สามารถนำไปปฏิบัติเป็น 3 ระดับ ดังนี้

ภาพที่ 2.5 หลักการเกษตรยั่งยืน 3 ระดับ

เกษตรยั่งยืน อาจถูกเรียกและตีความหมายที่หลากหลายตามความรู้ความเข้าใจของผู้ที่เกี่ยวข้อง เช่น เกษตรกรรมทางเลือก เกษตรนิเวศ เกษตรสมดุล เกษตรอินทรีย์ เกษตรที่ลดการใช้ปัจจัยการผลิตภายนอก เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดให้ความหมายในเชิงตรงกันข้ามกับการเกษตรกระแสหลักในปัจจุบันที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มผลผลิตโดยใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ การใช้สารเคมีทั้งปุ๋ย สารฆ่าแมลงและฮอร์โมนต่าง ๆ คนส่วนหนึ่งมักเข้าใจว่าการทำเกษตรแบบยั่งยืนเป็นการปฏิเสธเทคโนโลยีหรือเป็นรูปแบบที่ล้าหลัง แต่โดยหลักการแล้วการเกษตรแบบยั่งยืนไม่ใช่รูปแบบที่ล้าหลังแต่เป็นการผสมผสานความรู้หรือเทคโนโลยีทั้งเก่าและใหม่ไว้ด้วยกัน เพื่อพัฒนาระบบการผลิตที่สามารถสนองตอบต่อเกษตรกรทั้งทางเศรษฐกิจและรักษาสิ่งแวดล้อม และเป็นทางเลือกอย่างหนึ่งของเกษตรกร และอาจกล่าวได้ว่าการเกษตรยั่งยืนเป็นพื้นฐานของการสร้างเศรษฐกิจแห่งการพึ่งตนเอง

ภาพที่ 2.6 สรุปรูปแบบหลักของเกษตรกรรมยั่งยืน

จะเห็นได้ว่า หลักการพื้นฐานของการทำการเกษตรยั่งยืนนั้นแตกต่างจากเกษตรกระแสหลักทั้งในแง่ของการจัดการระบบทั้งในเชิงของความหลากหลายของกิจกรรมการผลิตและการไม่ใช้สารเคมีที่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม การพึ่งตนเอง รวมถึงการสร้างโอกาสในการจัดการตลาด และลดความเสี่ยงจากความเสียหายทางเศรษฐกิจและภัยธรรมชาติต่าง ๆ ด้วย

ในประเทศไทย เกษตรกรรมยั่งยืน (Sustainable Agriculture) ที่ระบุในระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน พ.ศ. 2554 หมายถึง ระบบการเกษตรที่ครอบคลุมถึงวิถีชีวิตเกษตรกร กระบวนการผลิต และการจัดการทุกรูปแบบ เพื่อให้เกิดความสมดุลทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ ซึ่งนำไปสู่การพึ่งตนเองและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค มีรูปแบบค่อนข้างหลากหลาย โดยมีการเรียกชื่อต่างกันไปแต่พบว่ารูปแบบที่เป็นที่ยอมรับ และบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เป็นต้นมา คือ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร เกษตรอินทรีย์ และเกษตรธรรมชาติ และรูปแบบอื่น ๆ ที่สอดคล้องกับหลักการเกษตรกรรมยั่งยืน ทั้ง 5 รูปแบบสามารถจัดเป็นกลุ่มได้ 3 กลุ่ม (1) เน้นการจัดการระบบดิน น้ำ และความหลากหลายของกิจกรรม (2) เน้นการจัดการปัจจัยการผลิต และ (3) เน้นการไม่รบกวนระบบ (ภาพที่ 2.6)

2.4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นันทิยา หุตานวัฒน์ และคณะ (2547) ได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน กระบวนการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน และปัจจัยที่ทำให้ปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน รวมถึงศึกษาตัวชี้วัดของการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งในการศึกษากระบวนการผลิตเกษตรกรรมยั่งยืน ได้มีการศึกษาในเรื่องความเชื่อและกระบวนการคิดในเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต และเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับวิธีการผลิต รวมทั้ง ความเชื่อและกระบวนการคิด ซึ่งในกระบวนการก่อให้เกิดความเชื่อและกระบวนการคิดจะต้องมีการทดลองปฏิบัติทางการผลิต และปรับการใช้ชีวิตให้สอดคล้องกับวิธีการผลิตไปพร้อม ๆ กัน

ความเชื่อและกระบวนการคิดแบบเกษตรกรรมยั่งยืน พบว่า เกษตรกรมีความเชื่อและกระบวนการคิดในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน 5 ประการ คือ

- 1) ความเชื่อและกระบวนการคิดทวนกระแสกับการเกษตรกระแสหลักและเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยม
- 2) ความเชื่อและกระบวนการคิดในความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศแปลงนา
- 3) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ โดยการลดรายจ่ายซึ่งจะเป็นเรื่องเน้นหนักในช่วงเริ่มต้นของการทำเกษตรกรรมยั่งยืน การเพิ่มรายได้จะตามมาเมื่อการผลิตในแปลงมีความหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์ ส่วนการออมจะเป็นช่วงผลผลิตเต็มที่ของระบบเกษตรกรรมยั่งยืน
- 4) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการมีสุขภาพกายและใจที่ดี การทำเกษตรกรรมยั่งยืนทำให้เรามีความหวังในอาชีพและความเป็นอยู่ของตน ซึ่งส่งผลให้เรามีสุขภาพจิตที่ดีกว่าการทำเกษตรกระแสหลัก
- 5) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการสร้างเป็นบ้านาบุญในวัยชราและเป็นมรดกแก่ลูกหลานทำให้เกษตรกรมีความหวังและมีเป้าหมายระยะไกล เกิดความมุ่งมั่นและมีกำลังใจที่ปรับสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

ความเชื่อและกระบวนการคิด 5 ประการนี้ เป็นสิ่งที่กำหนดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต 3 ประการ คือ 1) การปรับโครงสร้างการผลิตให้เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน 2) การลด/เลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืช หันมาใช้ปุ๋ยอินทรีย์และการใช้น้ำหมักชีวภาพและสมุนไพรในการกำจัดหรือไล่ศัตรูพืช 3) การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตจากการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นการผลิตหลากหลายและเกื้อกูลในขณะที่มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้มีความสอดคล้องกับวิธีการผลิตใน 5 ประการ คือ 1) มีการซื้อกินน้อยลง มีอาหารการกินในแปลงของตนเองเพิ่มขึ้น ทั้งมีความรู้สึกมีชีวิตปลอดภัยเพราะไม่ต้องเสี่ยงภัยต่อสารพิษ 2) มีความขยันและใช้เวลาอยู่กับแปลงมากขึ้น เพราะมีงานทำในแปลงตลอดเวลา 3) มีความเอื้อเฟื้อต่อญาติมิตร เป็นเสมือนวิถีชีวิตดั้งเดิมที่เคยแลกเปลี่ยนสิ่งของระหว่างกัน และยังเป็นการยืนยันถึงความมีอยู่มีกินของวิถีการผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนอีกด้วย 4) มีจิตใจสงบและมีความสุขในครอบครัว สมาชิกในครอบครัวได้ทำกิจกรรมในแปลงร่วมกัน มีเวลาพูดคุยกัน 5) มีเพื่อน มีชุมชน การมีกระบวนการซึ่งไม่ได้ถูกจำกัดโดยเขตการปกครองและพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ แต่เป็นชุมชนที่รวมตัวกันด้วยความเชื่อและวิถีชีวิตเดียวกัน

จุฬารณย์ ถาวร (2550) ได้ทำการศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร จังหวัดสุพรรณบุรี โดยศึกษาพฤติกรรมการทำงานด้านเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร รวมถึงลักษณะของสภาพแวดล้อมและลักษณะทางจิตใจที่ทำให้แกนนำเกษตรกร

ประสบความสำเร็จในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งผลการวิจัยพบว่า สาเหตุที่ทำให้แกนนำเกษตรกรเปลี่ยนมาทำเกษตรกรรมยั่งยืนเนื่องจากแกนนำเกษตรกรที่ทำเกษตรกรรมยั่งยืนประสบปัญหาหลายประการ คือ (1) ปัญหาสุขภาพ เช่น อาการแพ้ยา อาการที่สารพิษตกค้างในร่างกายทำให้เกิดการช็อกหรือเลือดมีสีดำเข้ม เป็นลม วิงเวียนศีรษะ ผิวหนังมีลักษณะไหม้เกรียม เป็นต้น (2) ปัญหาด้านเศรษฐกิจ เช่น ค่าใช้จ่าย ต้นทุนการเพาะปลูกใช้เงินจำนวนมากเนื่องจากการใช้สารเคมี การเป็นหนี้จากการกู้ยืมเงินทั้งในระบบและนอกระบบ (3) ปัญหาสภาพดิน เนื่องจากหน้าดินถูกทำลายจากการใช้สารเคมี ดินขาดแร่ธาตุที่อุดมสมบูรณ์และระบบนิเวศบริเวณนาถูกทำลาย นอกจากนี้ ยังพบว่าปัจจัยด้านลักษณะทางสังคมมีส่วนสนับสนุนการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร โดยสิ่งสำคัญคือการสนับสนุนจากครอบครัวซึ่งอยู่ใกล้ชิดและเป็นกำลังใจสำคัญในการทำงาน การสนับสนุนจากเพื่อนบ้าน ครูหรือผู้รู้ และหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนสัมพันธ์ในชุมชน ตลอดจนการเกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านอาชีพ และตัวแทน เช่น สถาบัน องค์กร หรือกลุ่ม และผ่านสื่อสารมวลชนทางโทรทัศน์และวิทยุ สำหรับปัจจัยด้านลักษณะทางจิตใจ ที่ช่วยให้แกนนำเกษตรกรสามารถแก้ปัญหา อุปสรรคในการประกอบอาชีพได้ดี คือ การใฝ่เรียนรู้ การคิดแบบวิทยาศาสตร์ ลักษณะกล้าเสี่ยง การควบคุมตนเอง โดยคิดไตร่ตรองถี่ถ้วนด้วยความตั้งใจให้เกิดผลสำเร็จที่ดีและมีคุณภาพในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำเกษตรกร

ประยงค์ จุลรัตน์ และคณะ (2556) ได้ศึกษากระบวนการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืนในมุมมองผู้นำท้องถิ่น ตำบลกำโลน อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า กระบวนการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน คือ การพัฒนาที่สามารถทำให้สังคมชนบทมีความเจริญก้าวหน้าที่สุด คนในชนบทมีความรู้ มีคุณธรรม และจริยธรรม รอดพ้นจากความโง่ จน เจ็บ มีความภาคภูมิใจในความเป็นชนบท รักทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น รักบ้านเกิด มีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท ผู้นำต้องมีความรู้คู่คุณธรรม และบริหารตามหลักธรรมาภิบาล ประชาชนรู้จักใช้ประโยชน์จากเทคโนโลยีสมัยใหม่ให้เกิดความคุ้มค่าและประหยัด สร้างชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเอง รู้จักศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืน คือ *ปัญหาเศรษฐกิจ* ได้แก่ รายได้ไม่เพียงพอ เอกสารที่ดินทำกินส่วนใหญ่อยู่บนภูเขา การประกอบอาชีพที่คล้ายคลึงกันส่งผลต่อปริมาณและราคาผลผลิต มีหนี้สินมาก *ส่วนปัญหาด้านสังคม* คือ ค่านิยมและทัศนคติเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกาภิวัตน์ เด็กและเยาวชนในปัจจุบันไม่ได้รับการศึกษาที่มีมาตรฐานสากล ไม่ได้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาและวิถีชีวิตพึ่งตนเองจากญาติผู้ใหญ่ และคุ้นเคยกับการพึ่งพิงภาครัฐ *ปัญหาทางการเมืองและการบริหาร* พบว่าประชาชนมีความคาดหวังทางการเมืองสูงมีส่วนร่วมในการไปใช้สิทธิเลือกตั้งสูง แต่การตัดสินใจเลือกผู้นำยังยึดถือระบบเครือญาติ และระบบอุปถัมภ์โดยมิได้พิจารณาถึงคุณสมบัติที่เหมาะสม และ*ปัญหาสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติ* มีปัญหาการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อทำสวน การทิ้งขยะมูลฝอยลงแหล่งน้ำลำห้วย

เปรมปรีดิ์ นาราช และคณะ (2559) ได้จัดทำบทเรียนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนระดับตำบล จังหวัด และการบูรณาการพัฒนาร่วมกับหน่วยงาน/ภาคี ซึ่งมีตัวอย่างบทเรียนกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนอย่างเป็นกระบวนการ ระดับตำบล/ระดับจังหวัด ได้แก่ จังหวัดสตูล พังงา อำนาจเจริญ อุตรดิตถ์ ชัยนาท สมุทรสงคราม และลำพูน โดยสรุปว่า ปัจจัยที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ

ของกระบวนการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนระดับตำบล และการเชื่อมโยงสู่แผนพัฒนาชุมชนระดับจังหวัด พบว่ามี 4 ปัจจัยสำคัญ ดังนี้

1) ทุนเดิมของงานพัฒนาชุมชน ทั้งคน ภูมิปัญญา พัฒนา สถานการณ์ การเปลี่ยนแปลง รวมถึงปัญหา และผลกระทบที่เกิดขึ้นในพื้นที่ นำไปสู่ความคิดในการกำหนดอนาคตและทิศทางการพัฒนา ของชุมชนเอง โดยมีแผนพัฒนาชุมชนเป็นเครื่องมือในการเชื่อมโยงคน ระดมความคิด ค้นหาทางออกร่วมกัน

2) การมีแกนนำในการขับเคลื่อนในทุกระดับ ซึ่งมองเห็นความสำคัญของการมีแผนพัฒนา ชุมชนที่มาจากปัญหาและความต้องการของคนในพื้นที่ การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำ แผนอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่ระดับชุมชน/หมู่บ้าน ตำบล มีความเข้าใจในเครื่องมือและสามารถ นำเครื่องมือต่าง ๆ มาใช้ในกระบวนการจัดทำแผนได้อย่างสอดคล้องเหมาะสม

3) ความร่วมมือระหว่างชุมชน หน่วยงาน ภาคในระดับตำบล/จังหวัด ซึ่งมีการปรึกษาหารือ มีการประสานงานและทำงานร่วมกันอยู่เดิมเป็นฐานสำคัญในการเชื่อมโยงบูรณาการยุทธศาสตร์ และ แผนการพัฒนาชุมชน กับยุทธศาสตร์และแผนงานของหน่วยงานภาคีในจังหวัด

4) ความรู้ ความสามารถของเจ้าหน้าที่ หรือผู้ส่งเสริมเกี่ยวกับเทคนิค และกระบวนการจัดทำ แผนพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม จะช่วยหนุนเสริมให้เกิดกระบวนการคิด วิเคราะห์ และจัดแผนการ พัฒนาชุมชน อย่างมีคุณภาพ สามารถนำไปสู่ การขับเคลื่อนและปฏิบัติการร่วมกันระหว่างชุมชน หน่วยงานรวมถึงภาคีได้

นอกจากนี้ อับดุลคอเล็ด เจ๊ะแต (ม.ป.ป.) ยังได้ทำการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วม ของประชาชนในการพัฒนาชุมชนบ้านเกาะสวาด ตำบลไพรวัน อำเภอตากใบ จังหวัดนราธิวาส โดยทำการศึกษาถึงบริบทชุมชน/ปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนที่ส่งผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วม ของประชาชนในการพัฒนาชุมชนให้ประสบผลสำเร็จ และกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการพัฒนาชุมชน พบว่า ลำดับขั้นการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนการพัฒนา กิจกรรมในชุมชน ได้แก่ (1) การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหา (2) การมีส่วนร่วม ในการวางแผน (3) การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน (4) การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ (5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล โดยจากการนำกระบวนการดังกล่าวมาใช้ในการขับเคลื่อนงาน พัฒนาชุมชนเกิดขึ้นในช่วงที่ชุมชนกำลังประสบกับปัญหา ส่งผลให้การดำเนินงานของคณะทำงาน ที่เกิดจากการรวมตัวของแกนนำในชุมชนสามารถดำเนินงานได้ง่ายขึ้น อย่างไรก็ตาม การสร้างความรู้ ความเข้าใจแก่ประชาชนในชุมชนต่อกระบวนการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นได้อย่างเป็นรูปธรรมนั้น จะต้องอาศัยปัจจัยหลายด้าน โดยเฉพาะการสร้างแรงจูงใจให้สมาชิกในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน โดยการใช้ศิลปวัฒนธรรมประเพณีของชุมชนเป็นเครื่องมือไปสู่การขับเคลื่อนกิจกรรมอื่น ๆ ให้เกิดขึ้น ได้อย่างเป็นรูปธรรม และพบว่า สมาชิกของชุมชนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในชุมชนได้อย่างมั่นคง และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นจากเดิมมาก

จากการศึกษา เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร กรณีศึกษา ชุมชนบ้านโคกกุ้ง ตำบลโนนแดง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม โดยภาณุพันธุ์ ประภาติกุล และหิรัญ แสงแก้ว (2558) โดยใช้เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) และใช้กระบวนการ A-I-C (Appreciation Influence Control) เป็นเครื่องมือในการวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และนำข้อมูลที่ได้มาวางแผนการพัฒนาการ

เกษตรกรในชุมชนร่วมกัน พบว่า เกษตรกรมีการรับรู้ถึงการเปลี่ยนแปลงการเกษตรที่เกิดขึ้นในประเด็นการพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ผลผลิตเกษตรปนเปื้อนสารเคมี และสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม รวมถึงวิถีชีวิตของเกษตรกรที่ให้ความสำคัญกับเงินมากกว่าคุณภาพชีวิต โดยกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรมี 4 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ร่วมคิด (2) ร่วมวางแผน (3) ร่วมดำเนินงาน และ (4) ร่วมประเมินผล สำหรับเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมของเกษตรกรบ้านโคกกุง พบว่า มี 4 เงื่อนไขที่สำคัญ ได้แก่ (1) ผู้นำชุมชนหรือแกนนำชุมชน (2) กระบวนการขับเคลื่อนโครงการพัฒนาภายในชุมชน (3) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้จากประสบการณ์ของชุมชนอื่นและหน่วยงานภายนอก และ (4) ทศนคติของเกษตรกรภายในชุมชนที่มีต่อกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตร

สมจินตนา คุ่มภัย (2559) ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชาวชุมชนในองค์การบริหารส่วนตำบลต้นแบบที่บูรณาการแผนชุมชนสู่แผนพัฒนาท้องถิ่น จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($\text{Sig} < 0.05$) ได้แก่ อาชีพ รายได้ของคนในชุมชน อบต. ใช้กลยุทธ์จัดกิจกรรมหรือโครงการอย่างต่อเนื่อง สม่ำเสมอ และ อบต. สื่อสารให้ข้อมูลข่าวสารแก่คนในชุมชนอย่างชัดเจน ซึ่งมีผลทางบวกแก่การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน อย่างไรก็ตาม การให้อิสระแก่ชุมชนดำเนินกิจกรรมหรือโครงการกันเองกลับมีผลให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมลดลง เนื่องจากการได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจาก อบต. ให้จัดตั้งกลุ่มอาชีพหรือองค์การชุมชนขึ้นมาได้เองและสามารถดำเนินการได้อย่างอิสระเป็นเหตุให้คนในชุมชนให้ความสำคัญกับกิจกรรมดังกล่าวมากกว่ากิจกรรมหรือโครงการอื่น ๆ ที่ อบต. จัดขึ้น นอกจากนี้ คนในชุมชนเห็นว่ากิจกรรมหรือโครงการที่ อบต. จัดขึ้น มีกฎระเบียบข้อบังคับ ขาดอิสระหรือความยืดหยุ่นในการดำเนินงานมากกว่าการดำเนินกิจกรรมหรือโครงการโดยชุมชนเอง

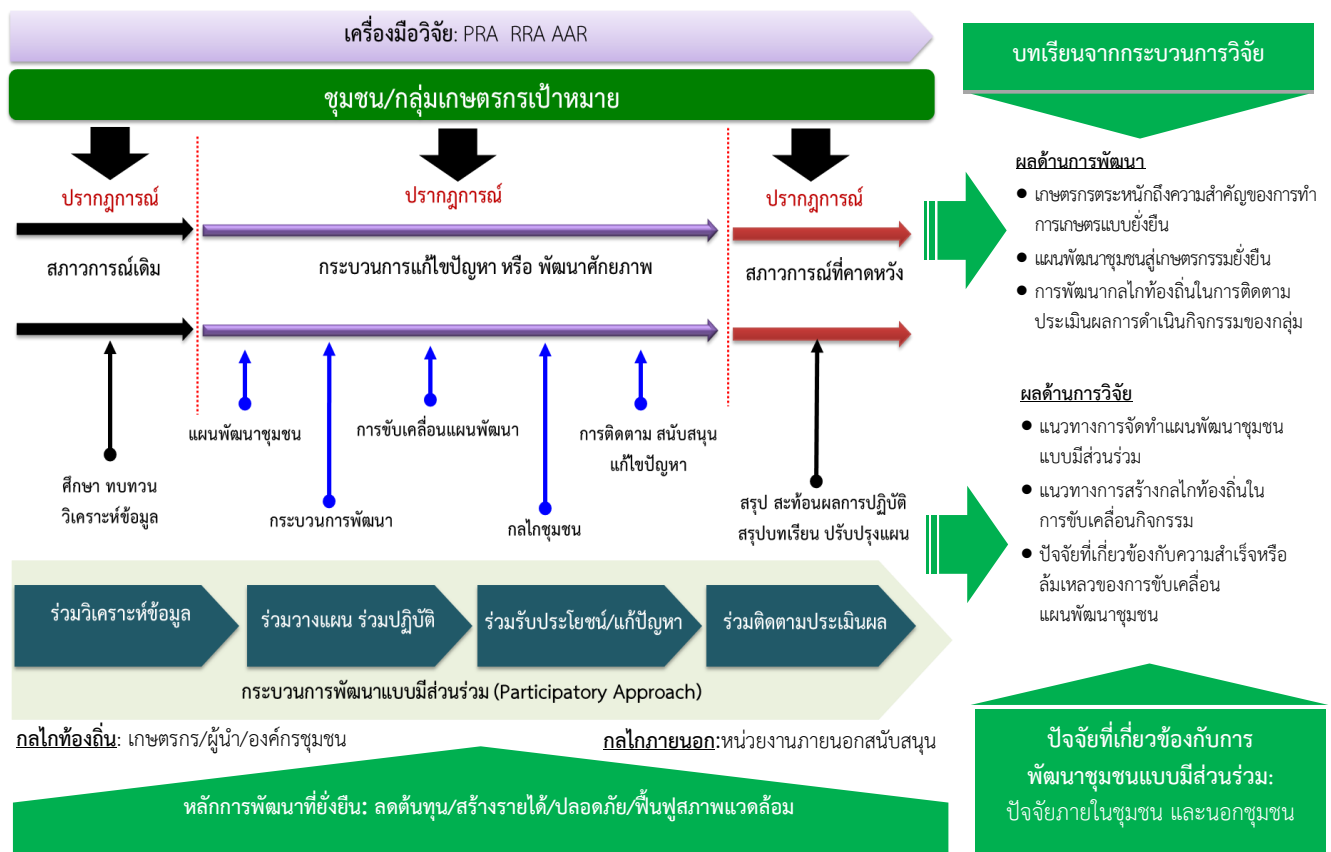
ประภาศ ปานเจียง และคณะ (2561) ศึกษาเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง กรณีศึกษา ชุมชนบ้านพุ เขต 2 ตำบลบ้านพุ อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา พบว่า อายุ ระดับการศึกษา ศาสนา อาชีพ และรายได้ต่างกัน มีส่วนร่วมในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนแตกต่างกัน ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากผู้ที่มี อายุ ระดับการศึกษา ศาสนา อาชีพ และรายได้ที่ต่างกันจะมีเวลาที่เอื้ออำนวยในการตัดสินใจ การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน การรับผลประโยชน์ และการประเมินผลที่แตกต่างกัน คนที่มีอาชีพรับราชการจะเล็งเห็นและให้ความสำคัญในการน้อมนำเอาปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้ในการดำเนินชีวิตประจำวันและจะมีเวลาในการมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ประกอบการอาชีพค้าขาย พนักงานเอกชน ซึ่งได้ให้ข้อคิดเห็นว่าไม่ได้รับทราบข่าวสาร และไม่มีเวลาเข้ามามีส่วนร่วมมากนักเพราะต้องทำงานนอกบ้านทุกวันและเห็นว่าผู้นำชุมชนเป็นผู้ขับเคลื่อนโครงการอยู่แล้วส่วนหนึ่ง

2.5 กรอบแนวคิดการวิจัย

จากภาพที่ 2.7 การวิจัยนี้ได้นำกรอบการดำเนินงานตามหลักกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาใช้เพื่อร่วมกับชุมชนในการศึกษาข้อมูลและวิเคราะห์ตนเอง โดยใช้ชุดเครื่องมือการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน ได้แก่ การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PAR) การประเมินสถานะชนบทแบบเร่งด่วน (Participatory Rapid Appraisal: RRA) เป็นเครื่องมือหลักก่อนที่จะกำหนดทิศทางแผนงานในการพัฒนาชุมชนที่มีเป้าหมายสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชน

โดยมีปรากฏการณ์ที่ต้องศึกษา วิเคราะห์ แบ่งเป็น 3 ส่วน คือ ปรากฏการณ์ปัจจุบัน ปรากฏการณ์ในระหว่างความคิดออกแบบกระบวนการจัดการกับปัญหา หรือพัฒนาศักยภาพ และปรากฏการณ์หลังจากทดลองใช้กระบวนการจัดการปัญหาดังกล่าว โดยตลอดกระบวนการ จะเน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ และสรุปบทเรียนในเชิงกระบวนการ และปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการเกิดปรากฏการณ์นั้น และมีการประชุมแบบทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการเพื่อการทบทวนหลักการปฏิบัติ (After Action Review: AAR) ตลอดระยะเวลาดำเนินโครงการ

ภาพที่ 2.7 กรอบแนวคิดกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การดำเนินงานอยู่บนหลักการวางแผนพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมการค้นหา ส่งเสริมศักยภาพผู้นำชุมชน การสร้างกลุ่ม และเครือข่าย ภาคีภาคส่วนต่าง ๆ ที่จะมีสำคัญในการขับเคลื่อนแผนงานของชุมชนที่ชุมชนต้องเป็นผู้ตัดสินใจว่าจะเลือกดำเนินการเรื่องใด เพื่อเชื่อมโยงให้เกิดการพัฒนาในด้านใดบ้าง ส่วนนักวิจัย และเจ้าหน้าที่ส่งเสริมของ ส.ป.ก. ทำหน้าที่เป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ การจัดเวทีวิเคราะห์ขีดความสามารถของชุมชนเองในการเป็นผู้ขับเคลื่อนกิจกรรมโดยไม่รอฟังหน่วยงานภายนอกมาจัดการให้เพียงอย่างเดียว รวมถึงการกระตุ้นให้เกิดการคิดวิเคราะห์เชื่อมโยงกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อพัฒนาไปสู่ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนที่พึ่งตนเองได้จริงบนฐานทรัพยากรในชุมชน

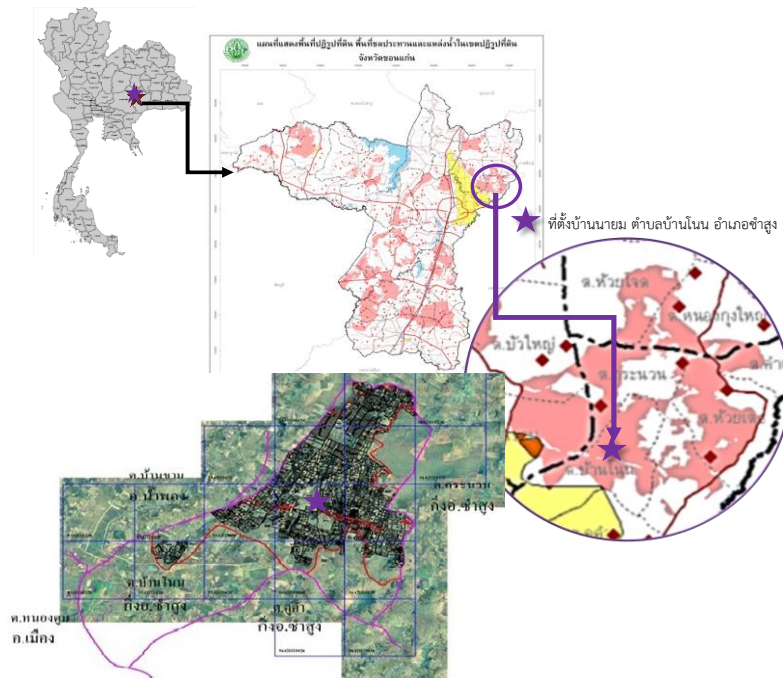
บทที่ 3

กระบวนการและขั้นตอนการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อค้นหาคำตอบวัตถุประสงค์หลัก 3 ประการ ได้แก่ การวิเคราะห์สถานการณ์การผลิต สภาพปัญหา และศักยภาพชุมชน และจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนแบบมีส่วนร่วม การศึกษา และส่งเสริมการพัฒนากลไกท้องถิ่นในการขับเคลื่อนกิจกรรม และวิธีการติดตามประเมินผล แบบมีส่วนร่วมของชุมชน และสรุปบทเรียนจากกระบวนการวิจัยเพื่อเสนอแนะแนวทางการพัฒนา ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงในเขตปฏิรูปที่ดิน โดยในบทนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอ ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับระเบียบวิธีวิจัยไว้ ดังนี้

3.1 พื้นที่ศึกษาและกลุ่มเป้าหมาย

พื้นที่ศึกษาของโครงการวิจัย คือ บ้านนายม ตำบลบ้านโนน อำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นชุมชนที่เกษตรกรมีความพร้อมในการร่วมพัฒนากลุ่มชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน คือ มีความสนใจ ต้องการพัฒนาตนเอง มีแผนงานการส่งเสริมและพัฒนาจาก ส.ป.ก.ขอนแก่น และเป็นพื้นที่ดำเนินงาน ตามแผนการขับเคลื่อนชุมชนเศรษฐกิจพอเพียงของ ส.ป.ก. และพื้นที่ศึกษา ตั้งอยู่ในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งมีศักยภาพในการส่งเสริมการตลาดเกษตรอินทรีย์หรือตลาดสีเขียว ประกอบกับ มีศักยภาพ ในการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง มีองค์กรพัฒนาเอกชน และมีกลุ่มเกษตรกร ที่ขับเคลื่อน หรือ สนใจที่จะร่วมขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

ภาพที่ 3.1 แผนที่ภาพถ่าย ตำบลบ้านโนน อำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น

กลุ่มเป้าหมายหลัก ในการศึกษาข้อมูล และร่วมในกระบวนการวิจัยนี้ ได้แก่ ผู้นำ ผู้ประสาน ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรม และผู้เกี่ยวข้องทั้งด้านผลิต ด้านการตลาด ประกอบด้วย กลุ่มเป้าหมายหลักผู้ร่วมกระบวนการวิจัยและให้ข้อมูล ได้แก่

(1) เกษตรกรบ้านนายมและหมู่บ้านใกล้เคียง (เป็นสมาชิกกลุ่ม) ตำบลบ้านโนน อำเภอชำสูง จำนวน 28 ครัวเรือน

(2) ผู้นำเกษตรกร จำนวน 1 ราย และแกนนำเกษตรกรอาสาช่วยวิจัยจำนวน 5 ราย

(3) ปฏิรูปที่ดินจังหวัด และเจ้าหน้าที่กลุ่มยุทธศาสตร์และการปฏิรูปที่ดิน ส.ป.ก.ขอนแก่น

(4) หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เจ้าหน้าที่เกษตรตำบลบ้านโนน เจ้าหน้าที่องค์การบริหาร ส่วนตำบลบ้านโนน สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น เทศบาลนครขอนแก่น ผู้จัดการตลาดสีเขียว บึงแก่นนคร จำนวน 5 ราย

(5) ร้านค้า/ผู้ค้าในเขตอำเภอชำสูง

- ผู้ค้าในตลาดสดอำเภอชำสูง 1 ราย
- ผู้ค้าตลาดสดบ้านโคกสี 1 ราย
- ร้านค้าบ้านดงคำ 2 ราย
- ร้านค้าบ้านโคกใหม่ 1 ราย
- ร้านค้าบ้านนายม 2 ราย

3.2 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ศึกษาข้อมูลทั้งทุติยภูมิและปฐมภูมิ

1) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมากำหนดกรอบแนวคิด การวิจัย ทั้งในเชิงของกระบวนการ และปัจจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งศึกษารวบรวมข้อมูล เพื่อประกอบการ วิเคราะห์ผลการวิจัย เช่น หลักการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมในการวางแผนพัฒนาชุมชน แนวคิดเกษตรกรรม ยั่งยืน รายงานการปฏิบัติการ การดำเนินงาน และแผนปฏิบัติงานขององค์การบริหารส่วนตำบล และ ส.ป.ก.ขอนแก่น เทศบาลนครขอนแก่น และหน่วยงานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการตลาด

2) ข้อมูลปฐมภูมิ การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการประเมินสถานะชนบท แบบเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal: RRA) และการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) โดยการสำรวจพื้นที่ สำรวจตลาด การเก็บข้อมูลรายแปลง การสัมภาษณ์ผู้นำ สมาชิกกลุ่มเกษตรกร และเจ้าหน้าที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งการสัมภาษณ์เชิงลึก แบบกึ่งโครงสร้าง และแบบไม่เป็นทางการ การสนทนากลุ่มย่อย ระดมความคิดเห็น และการสังเกต ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมในการลงพื้นที่ปฏิบัติงาน การติดตามการดำเนินงาน การร่วมในเวที กิจกรรมต่าง ๆ ที่จัดขึ้นระหว่างการทำโครงการวิจัย อีกทั้งมีการประสานกับเจ้าหน้าที่หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้อง เพื่อจัดการสาริต การฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ ศึกษาดูงาน เพื่อกระตุ้นให้เกษตรกรได้มีส่วนร่วม ในการทำกิจกรรมและศึกษาข้อมูลทั้งของตนเองและของชุมชน โดยมีการจดบันทึก การบันทึกภาพและเสียง เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

3.3 การวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูล

ทีมวิจัยมีการประชุมร่วมกัน เพื่อนำประเด็นที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูลมาทำการประมวลผล และวิเคราะห์ข้อมูล โดยวิธีการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า วิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) สังเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล และนำเสนอผลการศึกษาโดยใช้การบรรยาย

(Descriptive Research) รวมทั้งจัดหมวดหมู่ข้อมูล เชื่อมโยงประเด็น และสังเคราะห์องค์ความรู้ เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดินต่อไป

ในขั้นตอนการค้นข้อมูล ใช้การสนทนากลุ่มย่อย การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ระหว่างการเยี่ยมชมเกษตรกร เพื่อเป็นการตรวจสอบข้อมูล ในส่วนของทีมวิจัยได้มีการนำเสนอผลการวิจัยเบื้องต้นต่อคณะกรรมการวิชาการ ส.ป.ก. เพื่อเป็นการรายงานความก้าวหน้า ปัญหา อุปสรรคในการดำเนินงานวิจัย และรับฟังข้อเสนอแนะในการปรับปรุงกระบวนการดำเนินงาน ก่อนที่จะจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์ รวมถึงจัดทำข้อสรุปบทเรียนจากการวิจัย องค์ความรู้ที่น่าสนใจที่ค้นพบตลอดกระบวนการวิจัยครั้งนี้ เพื่อส่งคืนให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และผู้สนใจทั่วไป

3.4 การเตรียมความพร้อมทีมงาน

ในการเตรียมการและพัฒนาทีมวิจัย เริ่มจากการสร้างความเข้าใจในตัวโครงการให้กับทีมวิจัย และร่วมกำหนดเป้าหมาย แนวคิดและแผนงานเบื้องต้นโครงการร่วมกัน จากนั้นมีการให้ความรู้แก่ทีมวิจัยเรื่องการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วม เทคนิควิธีการด้านวิชาการที่จำเป็นในการดำเนินโครงการวิจัยร่วมกันกำหนดประเด็นวิจัย พัฒนาโครงการ สำรวจและเก็บข้อมูลชุมชนเบื้องต้น จากนั้นชี้แจงโครงการกับ ส.ป.ก. จังหวัด ผู้นำเกษตรกร พร้อมทั้งสอบถามความสนใจเข้าร่วมโครงการ ในการดำเนินโครงการวิจัยครั้งนี้ มีเกษตรกรที่เป็นผู้นำพร้อมอาสาสมัครเข้ามีส่วนร่วมในการดำเนินงาน โครงการคือ นายนิพนธ์ มุลลาด (ผู้นำเกษตรกร) และอาสาสมัครผู้ช่วยทีมนักวิจัย จำนวน 5 ราย จากนั้นทีมวิจัยได้ประชุมชี้แจงรายละเอียดโครงการเพื่อสร้างความเข้าใจกับอาสาสมัครนักวิจัยท้องถิ่น

บทบาทหน้าที่ของทีมผู้วิจัยและอาสาสมัครนักวิจัยท้องถิ่นคือ ทีมวิจัยทำหน้าที่เป็นผู้ประสานงานหลักระหว่างผู้เข้าร่วมโครงการ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เป็นผู้เข้าร่วมสังเกตการณ์ และเป็นฝ่ายสนับสนุนข้อมูลเชิงวิชาการ ผู้นำ และอาสาสมัครนักวิจัยท้องถิ่นทำหน้าที่ดำเนินงานในพื้นที่ร่วมกับทีมผู้วิจัย และประสานงานระหว่างผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับเกษตรกรในพื้นที่ของตน โดยทั้ง 2 ส่วนจะทำการปรึกษาหารือและทบทวนการดำเนินงานอยู่เป็นระยะ เพื่อให้การขับเคลื่อนงานเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

3.5 ขั้นตอนการวิจัย

การดำเนินงานในโครงการวิจัยนี้ใช้กรอบการทำงานตามหลักการมีส่วนร่วม โดยมีหลักการสำคัญ คือ การที่จะสร้างการเปลี่ยนแปลงในชุมชนชนใดชุมชนหนึ่งด้วยกระบวนการวิจัยนั้นจะประกอบด้วยการอธิบายปรากฏการณ์เพื่อสรุปออกมาเป็นบทเรียน องค์ความรู้ ซึ่งจะเกิดขึ้นอย่างน้อย 3 ส่วน คือ (1) การอธิบายสภาวะการณ์เดิม ที่จะนำไปสู่การแสวงหา (2) กระบวนการ วิธีการหรือมาตรการที่เหมาะสมในการนำมาแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาศักยภาพเดิมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่คาดหวัง (3) สภาวะการณ์ที่คาดหวัง ที่เกิดขึ้นจากกระบวนการที่กำหนดหรือนำมาปฏิบัติ ซึ่งในสถานะที่ 3 จะต้องมีการสะท้อนผลจากการปฏิบัติและสรุปบทเรียนทั้งด้านดีและด้านที่ต้องปรับปรุง รวมถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อนำไปสู่การขยายผลต่อไป จากแนวคิดในบทที่ 2 นักวิจัยได้กำหนดขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการสำหรับการศึกษานี้ไว้ 3 ขั้นตอนหลัก คือ การเตรียมการ การปฏิบัติการ การสรุปและรายงานผล โดยมีสาระสำคัญสรุปได้ดังนี้

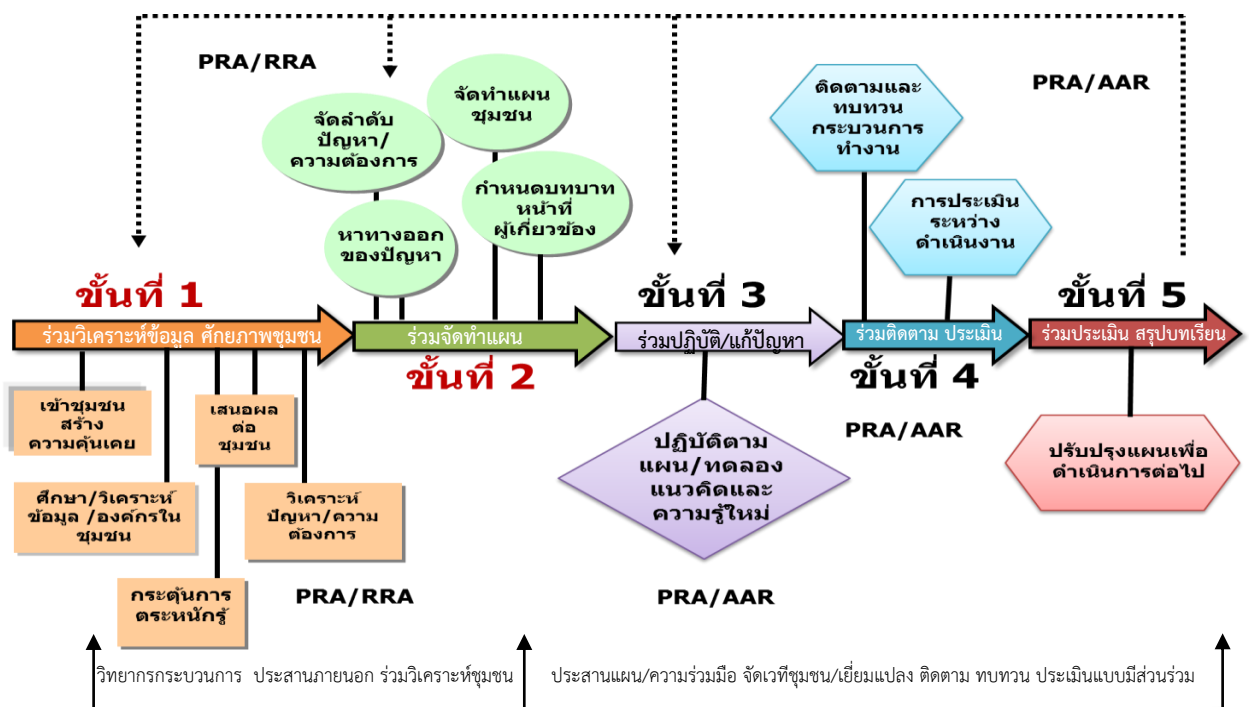
3.5.1 ขั้นตอนการเตรียมการ

คณะผู้วิจัยมีการเตรียมการก่อนที่จะดำเนินการในพื้นที่ศึกษา ดังนี้

- ทบทวนเอกสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้องการจัดทำร่างข้อเสนอโครงการวิจัย
- สำรวจพื้นที่ และคัดเลือกพื้นที่ศึกษา รวบรวมข้อมูลเบื้องต้น ทบทวนโจทย์วิจัย ปรับปรุงข้อเสนอโครงการวิจัย เสนอโครงการต่อคณะกรรมการวิชาการ ส.ป.ก. เพื่อขอความเห็นชอบ
- กำหนดเครื่องมือวิจัย เตรียมความพร้อมทีมวิจัยส่วนกลาง และผู้ช่วยวิจัยในพื้นที่ โดยชี้แจงโครงการต่อผู้นำเกษตรกรและอาสาสมัครเกษตรกรผู้ช่วยวิจัย ผู้บริหาร และเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก.ขอนแก่น จากนั้น จัดทำแผนขับเคลื่อนโครงการวิจัย

3.5.2 ขั้นตอนการปฏิบัติการ

ในขั้นตอนการปฏิบัติการซึ่งงานส่วนใหญ่จะอยู่ในภาคสนามและเกี่ยวข้องกับเกษตรกร กลุ่มเป้าหมาย และหน่วยงานพัฒนาในพื้นที่เป็นหลัก คณะวิจัยได้ปรับใช้กระบวนการส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วมมาใช้ในการทำงาน และใช้เทคนิคการศึกษาข้อมูลชุมชน ทั้ง PRA RRA มาใช้ประกอบกับการทบทวนหลังปฏิบัติ (After Action Review: RRA) เพื่อให้เกษตรกรและทีมวิจัยได้สะท้อนผลในแต่ละกิจกรรมเป็นระยะ ดังสรุปในภาพที่ 3.2

ภาพที่ 3.2 กระบวนการวิจัยขั้นการปฏิบัติการภาคสนาม

ขั้นตอนการดำเนินงานตลอดกระบวนการวิจัย โดยสรุปดังนี้

ขั้นที่ 1 การวิเคราะห์ข้อมูล และศักยภาพชุมชน

- ประสานแกนนำเกษตรกร และ ส.ป.ก.ขอนแก่น ซึ่งเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลพื้นที่และพัฒนาเกษตรกร ในการลงพื้นที่สำรวจ และศึกษาข้อมูลชุมชน กลุ่มเกษตรกร เกษตรกรบ้านนายม ตำบลบ้านโนน อำเภอลำสูงจังหวัดขอนแก่น การใช้ประโยชน์จากที่ดินแปลงรวมของชุมชน (ที่ดิน ส.ป.ก. อนุญาตให้ชุมชนใช้ร่วมกัน) โดย สนทนากลุ่มย่อย การสัมภาษณ์ การสังเกต การวาดแผนที่ การเขียนแผนผัง
- ศึกษาและวิเคราะห์ นโยบาย แผนงาน ยุทธศาสตร์ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำแผนชุมชน การส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืน และการจัดตลาดสินค้าเกษตร ทั้งในระดับนโยบาย ระดับจังหวัด และระดับท้องถิ่น
- ประมวลผล วิเคราะห์ แล้วจัดเวทีประชุมเพื่อคืนข้อมูล และตรวจสอบข้อมูล ซึ่งในการจัดเวทีแต่ละครั้ง นักวิจัยจะนำข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เช่น อันตรายจากสารเคมี ความรู้เกี่ยวกับทิศทางการพัฒนาที่ยั่งยืน ความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจสังคม เทคโนโลยี ประสิทธิภาพความสำเร็จจากพื้นที่ต่างๆ มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับเกษตรกร

ขั้นที่ 2 คืนข้อมูล ตรวจสอบข้อมูลและจัดทำแผนพัฒนาชุมชน

- จัดเวทีประชุมและกระตุ้นให้เกษตรกรวิเคราะห์ปัญหา ศักยภาพของตนเอง และกำหนดเป้าหมายหรือทิศทางในการพัฒนาตนเองกลุ่ม และชุมชน
- จัดทำร่างแผนพัฒนาชุมชนร่วมกัน รวมถึงขอความร่วมมือสมาชิกอาสาสมัครนำร่องทำกิจกรรม และสร้างต้นแบบกิจกรรม และกำหนดกลุ่มแกนนำทำหน้าที่บริหารจัดการกลุ่ม โดยร่วมเสนอร่างโครงสร้างกลุ่มเบื้องต้น และกำหนดตัวผู้ประสานในแต่ละกิจกรรมตามความถนัดและความสนใจ

ขั้นที่ 3 ประสานข้อมูล แผนพัฒนาชุมชนและรายงานความก้าวหน้า

- นักวิจัยรายงานผลการศึกษาเบื้องต้น และประสานแผนกับ ส.ป.ก.ขอนแก่น (รายงานต่อปฏิรูปที่ดินจังหวัด และกลุ่มยุทธศาสตร์การปฏิรูปที่ดิน) เพื่อร่วมขับเคลื่อนแผนงานพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การจัดกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับกิจกรรมตามแผนฯ เช่น การจัดการข้าว เกษตรอินทรีย์ ทฤษฎีใหม่ วนเกษตร พืชผักอินทรีย์ ฯลฯ รวมถึงการสนับสนุนปัจจัยการผลิต วัสดุอุปกรณ์ โรงสีข้าว แหล่งทุน แหล่งน้ำ และการเยี่ยมเยียนให้คำปรึกษา เป็นต้น ตลอดจนการติดตามผลการนำแผนฯ และความรู้ไปปฏิบัติ ทั้งระดับแปลง และระดับกลุ่ม
- นักวิจัยสรุปและวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อจัดทำรายงานความก้าวหน้าเสนอต่อคณะกรรมการวิชาการ ส.ป.ก. เพื่อรับทราบผลการศึกษาเบื้องต้น ปัญหาและข้อจำกัดในการดำเนินโครงการวิจัย ซึ่งคณะกรรมการได้แสดงความคิดเห็นว่าโครงการเป็นงานวิจัยเชิงปฏิบัติการและที่สำคัญเป็นกระบวนการพัฒนาเกษตรกรที่ต้องใช้เวลานานจึงจะเห็นผลและควบคุมปัจจัยที่เกี่ยวข้องได้ยาก หากพิจารณาจากข้อจำกัดทั้งเวลาและงบประมาณแล้ว นักวิจัยควรปรับกรอบการศึกษาให้ชัดและแคบลงและสามารถแบ่งการศึกษาออกเป็นหลายระยะ จากข้อเสนอแนะดังกล่าว นักวิจัยจึงปรับปรุงขอบเขตการศึกษาให้

แคลง โดยเน้นการศึกษาข้อมูลชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพ และการกำหนดทิศทางและจัดทำแผนพัฒนาของกลุ่มเป้าหมาย และทดลองเครื่องมือการติดตามประเมินตนเองแบบมีส่วนร่วมเบื้องต้น จากกิจกรรมที่เกษตรกรเป้าหมายได้ร่วมขับเคลื่อนในช่วง 1 ปี หลังจากการร่วมวิเคราะห์ตนเองและกำหนดแผนพัฒนา ทั้งนี้ คณะกรรมการได้เห็นชอบให้ขยายเวลาดำเนินการเพิ่มอีก 11 เดือน

ขั้นที่ 4 ติดตามและสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนพัฒนาของกลุ่มเป้าหมาย

- ศึกษาและส่งเสริมกลุ่มเป้าหมายให้มีการพัฒนาศักยภาพและเพิ่มจำนวนผู้นำที่เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนงานพัฒนามากขึ้น โดยการสะท้อนข้อมูลจากการวิจัยผ่านการสนทนากลุ่มย่อย การหารือแบบไม่เป็นทางการกับผู้นำและแกนนำหลัก รวมถึงเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. ขอนแก่น ถึงประเด็นปัญหาการขาดแคลนผู้นำซึ่งเป็นจุดอ่อนของการขับเคลื่อนงานในพื้นที่นี้ และอาจจะเกิดปัญหาในอนาคต ทั้งนี้ เพื่อนำไปสู่การสร้างและพัฒนาผู้นำซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการบริหารจัดการกลุ่มกิจกรรม
- เสนอให้ ส.ป.ก.ขอนแก่น และผู้นำปัจจุบันให้มีการพัฒนาภาวะผู้นำของแกนนำกลุ่มและกระตุ้นให้กลุ่มมีการพัฒนาศักยภาพการนำโดยมอบหน้าที่ให้มีบทบาทเป็นผู้นำกลุ่มย่อยหรือกลุ่มกิจกรรม กลุ่มใหญ่มีการพบปะหรือประชุมประจำเดือนเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบบสัจจรไปแปลงของสมาชิกกลุ่มย่อย/ผู้ประสาน ซึ่งจะเป็นเวทีให้ผู้ประสานกลุ่มย่อยได้นำผลงานกลุ่มของตนเองมาแลกเปลี่ยน เป็นต้น
- ร่วมกับ ส.ป.ก.ขอนแก่น และ กปร. ในการขับเคลื่อนกิจกรรมหลักที่เกษตรกรจัดลำดับความสำคัญไว้ คือ การจัดการข้าวครบวงจร และการส่งเสริมสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืน โดยการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการทั้งเรื่องการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว การดำนาต้นเดียว การศึกษาพันธุ์ข้าวพื้นเมือง รวมถึงการสนับสนุนปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ทั้งนี้ กลุ่มได้รับการสนับสนุนโรงสีข้างจาก ส.ป.ก. ผ่านโครงการขับเคลื่อนชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง 1 เครื่อง โดย ส.ป.ก.ขอนแก่น ร่วมกับผู้นำเกษตรกรในการจัดหาโรงสีขนาดและรูปแบบที่กลุ่มต้องการและราคาเหมาะสมตามงบประมาณที่ตั้งไว้ จากนั้น ส.ป.ก.ขอนแก่น ดำเนินการจัดซื้อ
- จัดเวทีชุมชนทบทวนความพร้อมในการจัดการโรงสี การให้ความรู้การวางผังโรงสี การจัดการ การบำรุงรักษา โดยเจ้าหน้าที่สำนักพัฒนาพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน และร่วมกันหาข้อสรุปที่ตั้งและรูปแบบการจัดการลงทุน ซึ่งเบื้องต้นกลุ่มต้องระดมทุนจากสมาชิกและหาแหล่งทุนเพิ่มเติมเองเพื่อสร้างอาคารโรงสีและต่อระบบไฟฟ้า เนื่องจาก ส.ป.ก.สนับสนุนเฉพาะเครื่องสีข้าว ไม่มีงบประมาณส่วนอื่น
- นักวิจัยให้ข้อมูลและความรู้เบื้องต้นระหว่างการประชุมติดตามความก้าวหน้าการดำเนินการตามแผนของเกษตรกร โดยได้ถ่ายทอด และแลกเปลี่ยนความรู้เกี่ยวกับระบบวนเกษตรเพื่อเป็นทางเลือกให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนสู่การเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งเกษตรกรมีความสนใจมากโดยเฉพาะการปลูกไม้ยืนต้นเพื่อให้ได้ให้ธรรมชาติ เป็นผลพลอยได้
- นักวิจัยร่วมกับ ส.ป.ก. ขอนแก่น ร่วมติดตาม การดำเนินงาน และเก็บรวบรวมข้อมูลเพิ่มเติม เพื่อสังเกตการเปลี่ยนแปลง และการดำเนินการต่าง ๆ โดยกลไกกลุ่มและผู้นำที่กำหนดไว้ตามแผน ทั้งนี้ เพื่อนำข้อมูลมาสรุปสะท้อนผลและวิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง

- นักวิจัยสำรวจข้อมูลด้านการตลาดข้าวและสินค้าเกษตรเพิ่มเติมในเขตอำเภอสูงและร่วมกับผู้แทนเกษตรกรสำรวจข้อมูลตลาดในกลุ่มร้านค้าในชุมชนใกล้เคียง เพื่อให้เกษตรกรได้ร่วมเรียนรู้การศึกษาด้านการตลาด และนำข้อมูลมาประกอบการทำแผนธุรกิจข้าวและพืชผักในระยะถัดไป

ขั้นที่ 5 การทดสอบเครื่องมือการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

- ออกแบบรูปแบบการประเมินตนเองของกลุ่มเกษตรกร (Self-Assessment) และชี้แจงกลุ่มเกษตรกร พร้อมทั้งให้กลุ่มร่วมกำหนดผู้ประสานกลุ่มย่อย เพื่อทำหน้าที่ทบทวนตัวชี้วัดในแบบประเมิน และใช้แบบเก็บข้อมูลเพื่อประเมินผลการปฏิบัติของสมาชิกตามแผนกิจกรรมของกลุ่มที่วางไว้
- ผู้ประสานกลุ่มย่อยที่กำหนดไว้ร่วมกับนักวิจัย เยี่ยมแปลงเกษตรกร เก็บข้อมูลโดยใช้แบบประเมิน จากนั้นนักวิจัยนำข้อมูลมาวิเคราะห์ว่ามีการปฏิบัติแต่ละด้านหรือไม่มากนักเพียงใด
- พบปะเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก.ขอนแก่น และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อรับฟังการสะท้อนผลการดำเนินงาน และการให้ข้อคิดเห็น ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย ทั้งในเชิงกระบวนการ กลไก ปัญหา ศักยภาพ และปัจจัยความสำเร็จหรือล้มเหลว
- นักวิจัยสรุปผลการวิจัยในภาพรวมและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับ เจ้าหน้าที่ ส.ป.ก.ขอนแก่น เพื่อนำไปกำหนดแนวทางการพัฒนาพื้นที่ต่อไปหลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัย พร้อมรับฟังข้อคิดเห็นเพิ่มเติมจากเจ้าหน้าที่กลุ่มยุทธศาสตร์และการปฏิรูปที่ดิน ส.ป.ก.ขอนแก่น

3.5.3 ขั้นตอนการสรุปผลและรายงาน

- นักวิจัยนำผลการดำเนินงาน และข้อมูลทั้งหมด มาวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตรวจสอบข้อมูลสรุปผลการวิจัยและสรุปบทเรียนจากการวิจัย
- จัดทำร่างรายงานฉบับสมบูรณ์ เพื่อเสนอคณะกรรมการตรวจรายงาน และคณะกรรมการวิชาการ
- จัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์และเผยแพร่

3.6 ข้อจำกัดในการศึกษาวิจัย

(1) เนื่องจากการวิจัยนี้ เป็นกระบวนการวิจัยที่ประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ทำให้ไม่สามารถควบคุมเวลาของชุมชนได้แน่นอน นอกจากนี้ กิจกรรมที่เกษตรกรร่วมกำหนดในแผนงานต้องรอเป็นไปตามฤดูกาล จึงเกิดความล่าช้าในการรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์และนำกลับไปคืนข้อมูลเพื่อตรวจสอบ

(2) หน่วยงานในระดับจังหวัดและในท้องถิ่นที่ต้องเร่งรัดการปฏิบัติงานตามแผนของหน่วยงาน ทำให้การมีส่วนร่วมในบางกิจกรรมเกิดขึ้นได้ไม่เต็มที่ แม้ว่าผู้นำกลุ่มจะมีเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานราชการในระดับอำเภอและมีการสื่อสารกับหน่วยงานต่าง ๆ ถึงแผนชุมชนที่จัดทำขึ้น ทั้งผ่านช่องทางต่าง ๆ เช่น การประชุม Application Line และการตรวจเยี่ยมกลุ่ม เนื่องจากเจ้าหน้าที่

หน่วยงานไม่มีเวลาเพียงพอในการทำงานพัฒนาเชิงคุณภาพเฉพาะพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่ง ทำให้การร่วมขับเคลื่อนแผนของชุมชนยังได้รับความสนใจน้อย

(2) ชุมชนเป้าหมายการวิจัยเป็นพื้นที่เปิดที่ทุกหน่วยงานสามารถเข้ามาดำเนินการตามแผนงานปกติ ทำให้ยากต่อการควบคุมปัจจัยภายนอกโดยเฉพาะการเข้ามาของหน่วยงานต่าง ๆ ทำให้นักวิจัยมีข้อจำกัดในการกำหนดเวลานัดหมายกับเกษตรกรที่แน่นอนและบางครั้งไม่เป็นไปตามแผนที่นัดหมายไว้

(3) เกษตรกรทั้งผู้นำ กลุ่มแกนนำ และสมาชิกกลุ่มที่เป็นกลุ่มเป้าหมายไม่มีการบันทึกข้อมูลครัวเรือน และบัญชีฟาร์ม และเกษตรกรส่วนใหญ่ไม่มีความถนัดในการจดบันทึก ทำให้เกิดความยากในการรวบรวมข้อมูลย้อนหลัง และเกษตรกรให้ความร่วมมือน้อยมากในการบันทึกข้อมูลใหม่รวมถึงการเก็บข้อมูลเพื่อจัดการผลผลิต ทำให้นักวิจัยต้องใช้เวลาในการพูดคุยและบันทึกข้อมูลซ้ำหลายครั้งเพื่อรวบรวมข้อมูล และข้อมูลตัวเลขในบางกิจกรรมอาจจะไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ เช่น การทำบัญชีการจัดการโรงสีข้าว และกิจกรรมหมุ่หลุมในแปลงรวม เป็นต้น

บทที่ 4

สถานการณ์การผลิตและการตลาดของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย

ส่วนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

4.1 ประวัติชุมชนและข้อมูลทั่วไปของชุมชน

บ้านนายม เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2442 หรือประมาณ 120 กว่าปีมาแล้ว มีต้นไม้ใหญ่ที่เด่นชัดที่สุด 1 ต้น คือ ต้นมะยมใหญ่ ชาวบ้านเห็นว่าเป็นต้นไม้ที่ให้ความร่มรื่น เป็นสิริมงคล จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านนายม มีลักษณะภูมิประเทศทางด้านเหนือเป็นพื้นที่ราบสูงสลับเนินลูกคลื่นและลาดเอียงไปทางด้านทิศใต้ มีระดับความสูง ตั้งแต่ 160 - 180 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง ส่วนพื้นที่ตอนใต้เป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีระดับความสูง ตั้งแต่ 100 - 120 เมตร จากระดับน้ำทะเล

ในช่วงปี 2504 สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นพื้นที่ป่าไม้ ชาวบ้านเรียกป่าหนองเม็ก พันธุ์ไม้มีความหลากหลาย เช่น ยางนา มะค่าแต้ ประดู่ พยุง กระบาก กระบก คำรอก (ตานกกด) นมน้อย (ต้องแล่ง) เจตพังคี (พังคี) หวาย ลำตวน ตุมตัง เสลดพังพอน ชะเอม ฯลฯ สภาพพื้นที่โดยรวมจะเป็นพื้นที่สูงกว่าชุมชนอื่น ๆ ในตำบล เป็ลลักษณะพื้นที่สลับสูงต่ำแบบลูกคลื่น ในช่วงแรกที่ชาวบ้านเริ่มเข้ามาจับจองพื้นที่นั้น ยังมีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับธรรมชาติ อาหารที่มีอยู่ในธรรมชาติ ในป่า ห้วย หนอง คลอง บึง ซึ่งทั้งสัตว์และพืชพรรณยังมีความหลากหลายทั้งจำนวน ชนิด เรียกได้ว่าไม่ต้องปลูก ไม่ต้องเลี้ยง เดิมชาวบ้านในชุมชนนี้ปลูกข้าวในที่ดอนหรือปลูกข้าวไร่ เช่น เจ้าแดง อีตอ อีหลงมา เจ้าขาว ฯลฯ สภาพพื้นไม่มีคันนาตามลักษณะการทำไร่ ที่ยังกลมกลืนกับธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม ต่อมามีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อเป็นพื้นที่ทำนาบริเวณที่ลุ่มเพิ่มมากขึ้น

ต่อมาประมาณปี 2524 ผู้คนเริ่มเข้ามาตั้งถิ่นฐานมีสภาพชุมชน มากขึ้นทำให้ต้องบุกเบิกเพิ่มพื้นที่ทำการเกษตรโดยการตัดต้นไม้ออก เก็บไว้เพียงบางส่วน ทำให้พื้นที่ป่าบริเวณชุมชนนี้เริ่มลดลง และถูกแทนที่ด้วยพืชเศรษฐกิจและทำให้การประกอบอาชีพเริ่มเปลี่ยนไป และ อ้อย ถือเป็นพืชใหม่ที่เข้ามาในพื้นที่ มีวิธีการปลูก และดูแลที่เกษตรกรไม่เคยทำมาก่อน ในช่วงแรก สถานที่รับซื้ออ้อย ยังห่างไกลจากชุมชน และการคมนาคมไม่สะดวก ทำให้การขยายพื้นที่ปลูกอ้อยยังอยู่ในรัศมีที่ไม่ไกลจากชุมชนมากนัก อย่างไรก็ตาม วิธีการเกษตรของชาวบ้านยังเป็นการทำไร่ ปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ข้าวห้าวขาว ข้าว หวาย ปล้องแฉ่ว ข้าวตอ ปลูกพริก และพืชผักสวนครัว วิถีชุมชนจะแบ่งบทบาทหน้าที่กันระหว่างชายและหญิง โดยผู้หญิงจะเข็นฝ้าย อี้วฝ้าย ทอผ้า ย้อมคราม ส่วนผู้ชายจะทำงานจักสาน ทำไร่ ทำสวน หาปลา นอกจากนี้ พบว่าในชุมชนนี้ยังมีการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม สาวไหมเอง

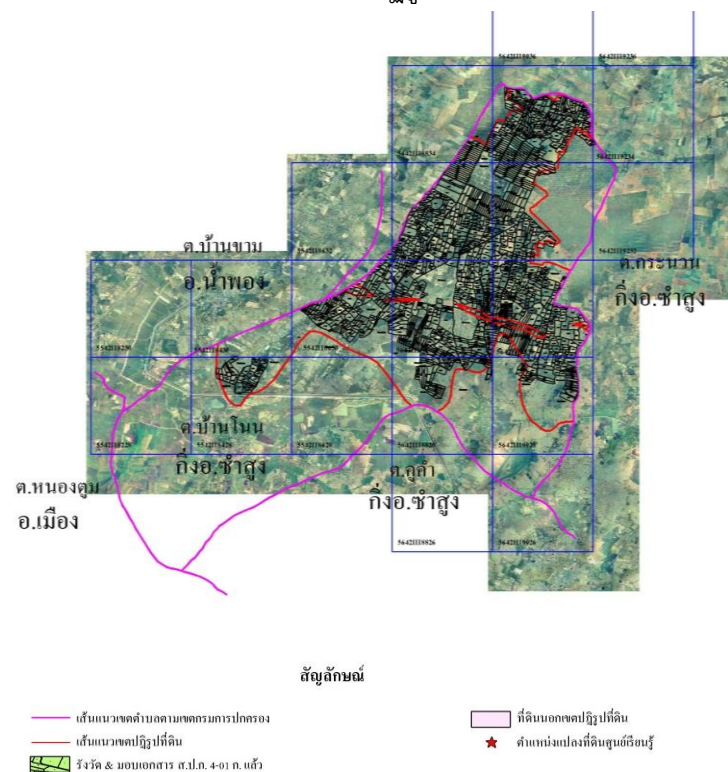
วิถีความเชื่อของชุมชนนี้จะนับถือผีปู่ตาซึ่งเป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญในการรักษาแหล่งน้ำให้สะอาด เพราะบริเวณดอนปู่ตาจะมีแหล่งน้ำที่คนในชุมชนบ้านนายม บ้านโคกใหม่ใช้ร่วมกัน รวมถึงการรักษาป่าบริเวณนั้นไม่ให้มีการตัดทำลาย และหากมีการเข้าไปใช้ประโยชน์ก็จะบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนที่จะตัดไปไม้ และชุด/ตัดสมุนไพรไปใช้ประโยชน์

ในเวลาต่อมา ชาวบ้านเริ่มผลิตข้าวเพื่อการค้ามากขึ้นจากเดิมที่เคยปลูกเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยมีการเพิ่มพื้นที่ปลูกตามแรงงานแต่ละครอบครัว ในขณะที่พืชเศรษฐกิจอื่น ๆ เข้ามามีบทบาทมากขึ้น เช่น อ้อย มันสำปะหลัง และยางพารา โดยเกษตรกรปรับเปลี่ยนพื้นที่ที่เคยปลูกข้าวในที่ดอนไปปลูกพืชอื่นเหลือพื้นที่ลุ่มไว้ทำนา จากการปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินดังกล่าว ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมการปลูกข้าวที่ดูเหมือนว่า มีการปฏิบัติตามประเพณีและความเชื่อดั้งเดิมบางอย่างที่ลดความเข้มงวด และเริ่มเลือนหายไป เช่น การปลูกตามฤดูกาลที่เหมาะสม พันธุ์ข้าวที่หลากหลายตาม

สภาพพื้นที่และแรงงาน การปรับปรุงดิน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ฯลฯ เนื่องจากพืชเศรษฐกิจเศรษฐกิจที่เข้ามาเพิ่มเติมและทดแทนนั้นไม่ได้มีพิธีการ ความเชื่อ หรือวัฒนธรรมเดิมเข้ามาเกี่ยวข้องมากไปกว่า การ ไถ ปลุก ฆิดยา ใส่ปุ๋ย เก็บเกี่ยว รวมทั้งการร่วมมือลงแรงในลักษณะการลงแขก หรือการช่วยเหลือระหว่างญาติพี่น้องใกล้เคียง เนื่องสถานการณ์ด้านแรงงานเกษตรในชุมชนเปลี่ยนไปสู่การจ้างแรงงานคน และใช้เครื่องจักรกลการเกษตรเข้ามาแทน

นอกจากนี้ ยังพบว่าในพื้นที่ มีบุตรหลานหรือทายาทของเกษตรกรที่จะสืบทอดอาชีพเกษตรกรรมเริ่มลดน้อยลง คนหนุ่มสาวออกนอกพื้นที่ ทั้งเพื่อการศึกษาที่สูงขึ้นและหางานทำนอกภาคเกษตร เนื่องจากมองว่าการเกษตรไม่สามารถสร้างรายได้และความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นได้ สถานการณ์แรงงานดังกล่าว ทำให้ต้นทุนยิ่งสูงขึ้น เพราะเกษตรกรต้องจ้างแรงงาน และเครื่องจักรกลการเกษตรของเอกชนตลอดกระบวนการ ประกอบกับสภาพดินเริ่มเปลี่ยนไปไม่สมบูรณ์ดังเดิมทำให้การผลิตของเกษตรกรมีต้นทุนสูงขึ้น หรือได้ผลผลิตที่ไม่คุ้มกับต้นทุนที่ลงไปทั้งค่าแรงงาน ค่าปุ๋ย และสารกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช

ปัจจุบัน บ้านนายม หมู่ที่ 5 เป็น 1 ใน 9 หมู่บ้าน ในตำบลบ้านโนน อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น เป็นป่าสงวนเสื่อมโทรมที่ได้รับการประกาศเป็นเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม เมื่อปี 2541

หมายเหตุ : ข้อมูลรูปแบบที่แปลงที่ดินไม่ตรงกับฐานข้อมูลเนื่องจากแผนที่บางส่วนของโครงการยังไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ และหรือบางส่วนยังไม่ปรับปรุงเป็นระบบที่ดินสมบูรณ์

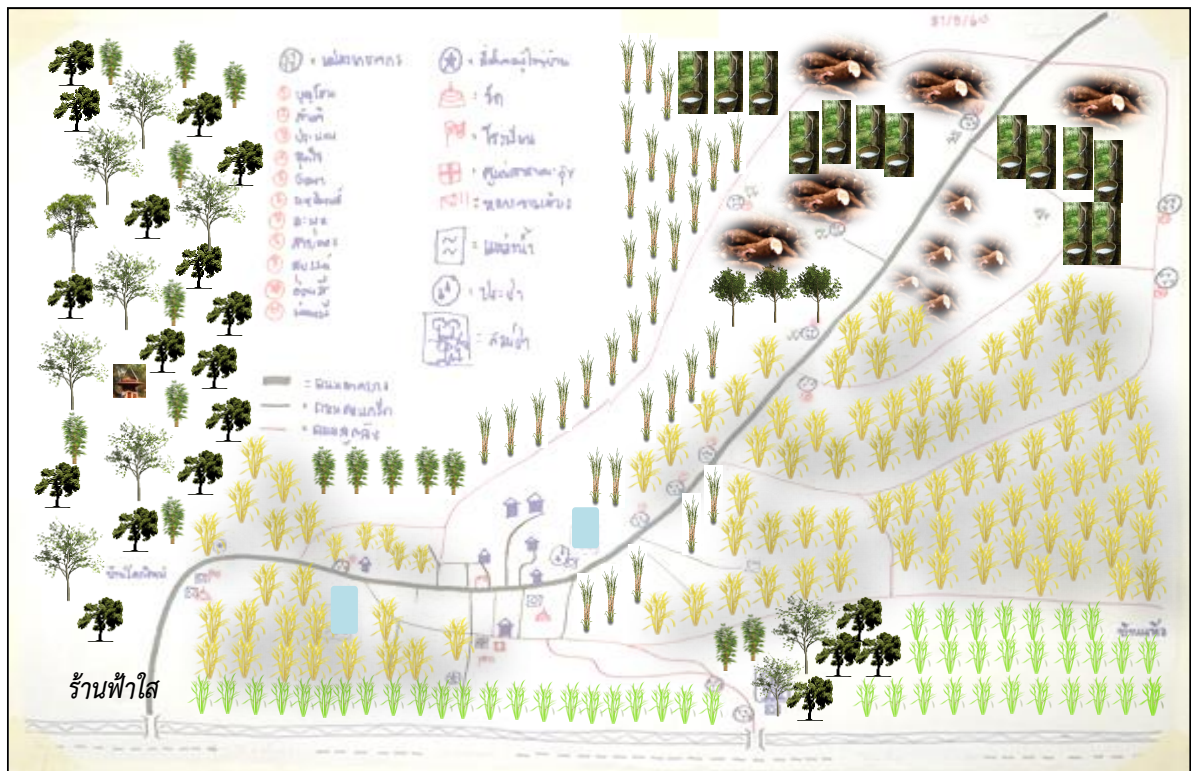
ข้อมูลงานจัดทำโดย ส.ป.ก.ขอนแก่น

ภาพที่ 4.1 แสดงเขตปฏิรูปที่ดินตำบลบ้านโนน อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น

บ้านนายมมีจำนวนประชากร รวมทั้งสิ้น 564 คน แยกเป็นเพศชาย 274 คน เพศหญิง 290 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 146 ครัวเรือน มีโรงเรียนประถมศึกษา 1 แห่ง ได้แก่ โรงเรียนบ้านโคกใหม่บ้านนายม มีวัด 1 แห่ง คือ วัดศรีมงคล แบ่งการปกครองออกเป็น 5 คุ่ม ได้แก่ (1) คุ่มศรีสมบูรณ์ (2) คุ่มสว่างอรุณ (3) คุ่มศรีมงคล (4) คุ่มคลองสวรรค์ และ (5) คุ่มบัวทอง มีพื้นที่ทั้งสิ้น 2,316 ไร่ เป็นที่อยู่อาศัยประมาณ 700-800 ไร่ ที่เหลือเป็นพื้นที่เกษตรประมาณ 1,000 กว่าไร่ ปัจจุบัน มีนายนิพนธ์ มูลลาด เป็นผู้ใหญ่บ้าน เป็นผู้นำกลุ่มกลุ่มเกษตรกร และเกษตรกรต้นแบบการทำการเกษตรแบบผสมผสาน

4.2 แผนผังชุมชนและการใช้ที่ดินของชุมชน

จากการศึกษา ข้อมูลที่ตั้งชุมชน พื้นที่เกษตร และการใช้ที่ดินอื่น ๆ สามารถสรุปได้ดังนี้

ภาพที่ 4.2 แสดงแผนผังชุมชนบ้านนาทม

- **สภาพพื้นที่** เป็นพื้นที่เนินแบบลูกคลื่นที่ตอนสลับพื้นที่ราบลุ่ม เดิมเป็นพื้นที่ป่าแต่ปัจจุบันเปลี่ยนเป็นแปลงเกษตรกรรม มีป่าหัวไร่ปลายนา และไม้ยืนต้นขนาดใหญ่เหลือน้อยมาก เนื่องจากต้องบุกเบิกเปิดพื้นที่เพื่อปลูกเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว เช่น ข้าว อ้อย ยางพารา มันสำปะหลัง ฯลฯ
- **สถานที่สำคัญ** ได้แก่ ป่าชุมชน ที่ตั้งบ้านเรือน สถานที่สำคัญต่าง ๆ เช่น วัด โรงเรียน โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล
- **แหล่งน้ำ** จะมีแหล่งน้ำขนาดใหญ่ที่สามารถเก็บกักน้ำได้ตลอดทั้งปีใช้เพื่อผลิตประปาหมู่บ้าน ส่วนแหล่งน้ำขนาดเล็ก/ขนาดกลาง จะเป็นสระน้ำประจำไร่นาเพื่อใช้บริโภคและการเกษตร มีการขุดเจาะบ่อบาดาล และหอดึงสำหรับเก็บกักน้ำประมาณ 10 จุด และสภาพพื้นที่ทำการเกษตรบางส่วนจะเป็นพื้นที่น้ำขังทำให้สามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี
- **ถนน** เส้นทางคมนาคมสะดวกเพราะมีถนนลาดยางเข้าไปถึงหมู่บ้าน และเส้นทางภายในหมู่บ้านเป็นถนนคอนกรีต สำหรับถนนเข้าแปลงนั้นถึงแม้จะเป็นถนนลูกรังแต่ก็ถือว่าเดินทางสะดวก ส่วนระยะทางจากหมู่บ้านถึงตัวอำเภอประมาณ 13 กิโลเมตร ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงตลาดประเภทต่าง ๆ ประมาณ 1-30 กิโลเมตร ระยะห่างจากหมู่บ้านถึงอำเภอเมืองประมาณ 30 กิโลเมตร หากขนส่งสินค้าไปขายก็ถือว่าไม่ไกลมากนัก

- **พื้นที่เพาะปลูก** พื้นที่เพาะปลูกและที่ตั้งบ้านเรือนส่วนใหญ่จะแยกจากกัน แต่จะมีประมาณ 10 ราย ที่เริ่มไปสร้างบ้านเรือนอยู่ในแปลง และมีการขุดสระเก็บน้ำประจำไร่นา ปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์หลากหลายมากขึ้น ไม่ได้ทำเกษตรเชิงเดี่ยวอย่างที่ผ่านมา
- **สถานที่จำหน่ายผลผลิต** ในชุมชน ได้แก่ ลานรับซื้ออย่างพารา

4.3 สภาพทางสังคม ศาสนาและวัฒนธรรม

ในชุมชนจะมีการทำบุญประจำปีของหมู่บ้าน ก่อนฤดูกาลทำนา ประมาณเดือนเมษายน เรียกว่า งานบุญเบิกบ้าน จัดขึ้นที่บริเวณศาลากลางหมู่บ้าน เป็นเวลา 3 วัน โดยทุกบ้านจะนำสายสิญจน์ ผูกโยงจากบ้านตนเองมายังสถานที่จัดงาน มีการนิมนต์พระภิกษุสงฆ์ มาสวดพระปริตร พระพุทธมนต์ ในเวลาในช่วงค่ำ 2 คืน และนิมนต์พระภิกษุสงฆ์มาถวายภัตตาหารเช้าในวันรุ่งขึ้น เพื่อเป็นการบำเพ็ญกุศลเสริมสร้างสิริมงคลแก่หมู่บ้านและชุมชน มีการทำกระทงใส่ข้าว 3 สี คือ สีขาว (ข้าวเหนียว) สีดำ คือ (งาดำ) สีแดง คือ ข้าวแดง และเกลือ พริก ขนมน้มน และปลาปิ้ง นำไปตั้งไว้ข้างบ้าน ถ้ามีครอบครัวใดทำนาก่อนที่จะทำบุญเบิกบ้านนี้ ต้องมีการถวาย ไก่ 1 ตัว เหล้าขวดเล็ก 1 ขวด เอ็มร้อย 1 ขวด เพื่อเป็นค่าปรับ เมื่อทำบุญเบิกบ้านเสร็จ ถือเป็นการเริ่มฤดูกาลในการทำนาของชุมชน

นอกจากนี้ ในชุมชนจะมีศาลปู่ตาที่เป็นที่เคารพนับถือของคนในหมู่บ้าน เมื่อจะทำกิจกรรมหรือกิจการใด ๆ จะต้องมีการไหว้บอกกล่าวให้ปู่ตาทราบ เพื่อให้ปู่ตาช่วยคุ้มครอง และขอให้ประสบความสำเร็จ แคล้วคลาดปลอดภัย ปัจจุบัน ในชุมชนมีผู้รู้เกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญ เช่น นายคำผัน เนตรธนา เป็นหมอทำขวัญในชุมชนในการนำข้าวขึ้นเล้าหรืองานบุญประเพณีต่าง ๆ และ นายบุญเพ็ญ แสนโคตร เป็นหมอทำขวัญและหมอยาประจำหมู่บ้าน และมีความรู้ด้านสมุนไพร ทั้งการปลูกและการใช้ประโยชน์

4.4 สภาพทางเศรษฐกิจ

อาชีพหลักของคนในชุมชน คือ อาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน ทำไร่ ปลูกผักปลอดภัย/ปลอดภัย พืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ยางพารา พืชที่ปลูกหลังการทำนา เช่น ข้าวโพดหวาน ข้าวโพดข้าวเหนียว ถั่วลิสง และพืชสวนอายุสั้น ฯลฯ สำหรับพื้นที่ที่อยู่ใกล้คลองชลประทานจะทำนาปีละ 2 ครั้ง นาปีและนาปรัง สำหรับอาชีพรอง คือ ค้าขาย และรับจ้างทั่วไปภายในหมู่บ้าน และในเขตอำเภอเมืองขอนแก่นแบบ ไป-กลับ นอกจากนี้ ยังมีการทำหัตถกรรมในครัวเรือน เช่น การจักสานไม้ไผ่ การทอเสื่อ การทอผ้าและตัดเย็บเสื้อผ้า ฯลฯ

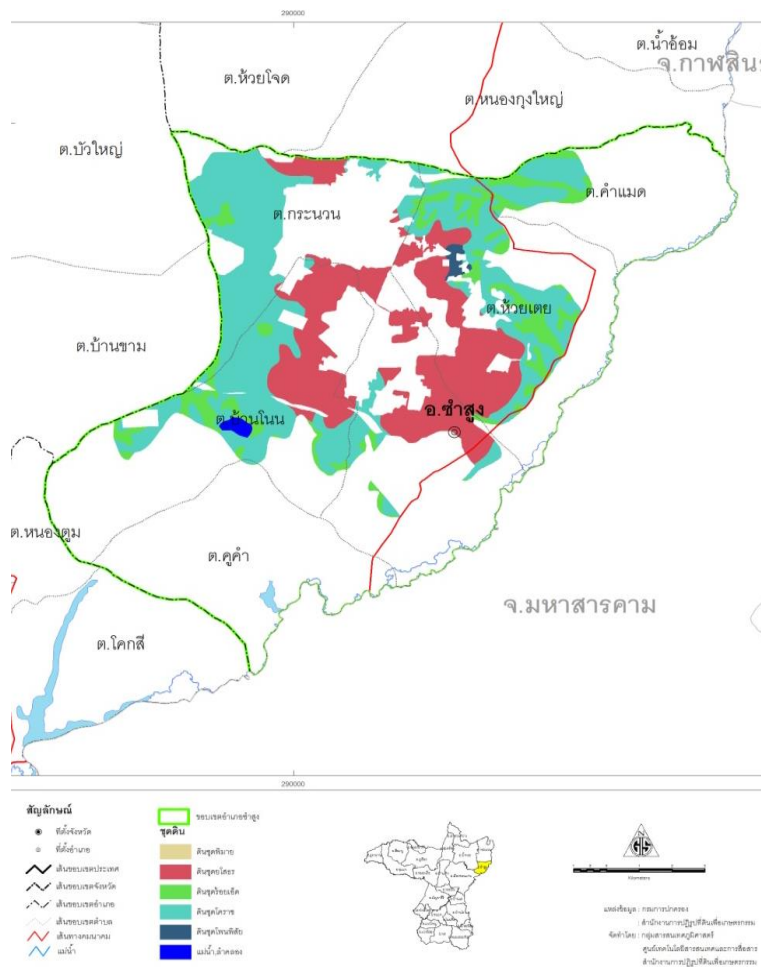
รายได้ส่วนใหญ่ของเกษตรกรเป็นรายได้ในภาคเกษตร ซึ่งในปัจจุบันค่าครองชีพสูงขึ้น ทำให้รายได้ของเกษตรกรไม่เพียงพอต่อรายจ่าย ส่งผลให้เกษตรกรยังคงมีปัญหาหนี้สิน แหล่งเงินกู้หลักของเกษตรกรส่วนใหญ่ คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ธกส.) และ ส.ป.ก. ซึ่งเงินกู้เพื่อนำไปลงทุนทำการเกษตรและเป็นค่าใช้จ่ายทั่วไป

จากการจัดเวทีชุมชนร่วมกับเกษตรกรที่เป็นกลุ่มเป้าหมายการศึกษาครั้งนี้ มีการสอบถามถึงประเด็นปัญหาหนี้สินของเกษตรกร จากผู้ร่วมเวทีชุมชน จำนวน 15 ราย พบว่ามีหนี้สินรวมประมาณ 3,252,000 บาท หนี้สินเฉลี่ย 216,800 บาท/ครัวเรือน หนี้สินต่ำสุด 25,000 บาท/ครัวเรือน หนี้สินสูงสุด 717,000 บาท/ครัวเรือน

4.5 ทรัพยากรในชุมชน

1) ทรัพยากรดิน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มี 2 กลุ่มชุดดิน ได้แก่

กลุ่มชุดดินที่ 4 ดินชุดยโสธร ลักษณะดิน เกิดจากตะกอนลำน้ำ พบบริเวณที่ราบตะกอนน้ำพา พื้นที่เป็นที่ราบลุ่มหรือราบเรียบ เป็นดินลึกมีการระบายน้ำเร็วหรือค่อนข้างเร็ว เนื้อดินเป็นดินเหนียวหรือดินเหนียวจัด สีดำ หรือสีเทาเข้ม ดินล่างสีเทา น้ำตาล น้ำตาลอ่อนหรือเทาปนเขียวมะกอก มีจุดประสีน้ำตาลปนเหลือง เหลืองหรือแดง อาจพบก้อนปูน หรือก้อนเคมีสะสมของเหล็กและแมงกานีสในดินล่าง ดินมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง ใช้ประโยชน์ ในการทำนา บริเวณที่ลุ่มมากอาจจะมีปัญหาน้ำท่วมในฤดูฝน

ภาพที่ 4.3 แผนที่ชุดดินในเขตปฏิรูปที่ดิน อำเภอลำลูกเกด จังหวัดขอนแก่น

กลุ่มชุดดินที่ 35 ดินชุดโคราช ลักษณะดิน เป็นดินลึก ดินบนเป็นดินทรายปนดินร่วนหรือดินร่วนปนทราย สีน้ำตาลเข้มหรือสีน้ำตาล ดินล่างเป็นดินร่วนเหนียวปนทราย สีน้ำตาลหรือสีน้ำตาลปนเหลือง อาจพบสีเทาปนน้ำตาล สีเทาหรือสีเทาปนชมพูในดินล่างลึกลงไป พบจุดประสี สีน้ำตาลแก่หรือ สีเหลืองปนแดงภายในความลึกมากกว่า 100 เซนติเมตรจากผิวดิน อาจพบก้อนเหล็กสะสมในดินชั้นล่าง ปฏิกริยาดินเป็นกรดจัดถึงเป็นกรดเล็กน้อยในดินบนและเป็นกรดจัดมากในดินล่างความอุดมสมบูรณ์ต่ำ เสี่ยงต่อการขาดแคลนน้ำ โดยทั่วไปเหมาะสมกับการปลูก พืชไร่ แต่ควรมีวิธีการจัดการที่เหมาะสมเพื่อปรับปรุงความอุดมสมบูรณ์ของดินป้องกันการขาดน้ำและการชะล้างพังทลาย ปัญหาดินที่สำคัญที่พบ คือ ดินเค็ม ดินกรด

2) ทรัพยากรน้ำ

2.1) แหล่งน้ำธรรมชาติ ที่สำคัญต่อท้องถิ่น ได้แก่

- (1) บึงกระชาใหญ่ เนื้อที่ 280 ไร่ ใช้ในการเกษตรและเพาะพันธุ์ปลาของประชาชนในตำบลคูคำ ตำบลบ้านโนน และตำบลกระนวน
- (2) บึงหนองสิม เนื้อที่ 130 ไร่ ใช้ในการเกษตรและเพาะพันธุ์ปลา
- (3) บึงใหม่ เนื้อที่ 300 ไร่ ใช้ในการเกษตรของตำบลคูคำและตำบลบ้านโนน
- (4) หนองทุ่งมน เนื้อที่ 160 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (5) หนองตอกแป้น เนื้อที่ 4 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (6) หนองควายตาย เนื้อที่ 3 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (7) หนองจอกน้อย เนื้อที่ 2 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (8) หนองจอกใหญ่ เนื้อที่ 4 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (9) หนองแขง เนื้อที่ 2 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (10) หนองหญ้าฆ่า เนื้อที่ 1 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (11) หนองตากล่า เนื้อที่ 2 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (12) บึงกระชาใหญ่ เนื้อที่ 300 ไร่ สามารถใช้ประโยชน์ในการเกษตรได้ตลอดปี
- (13) หนองนาแวง เนื้อที่ 85 ไร่
- (14) หนองนกเขียน เนื้อที่ 19 ไร่

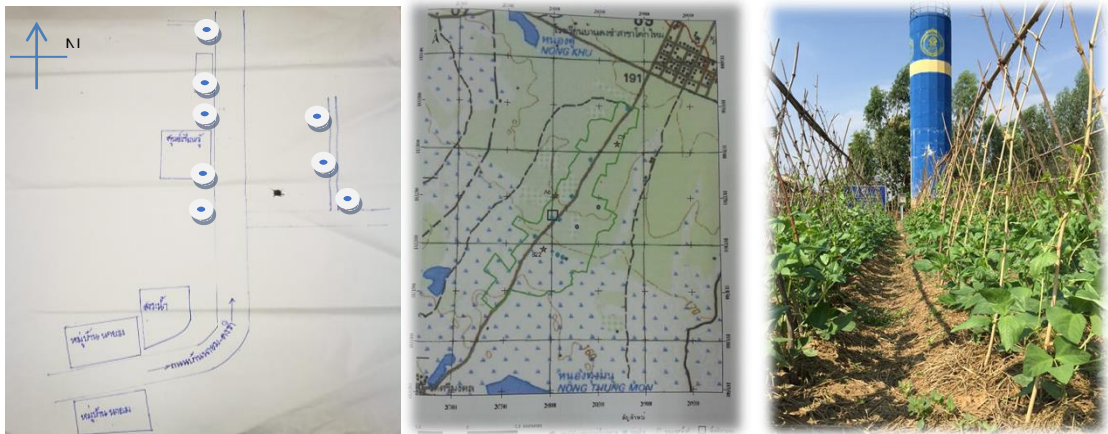
แม้ว่าจะมีแหล่งน้ำธรรมชาติหลายแห่งอยู่บริเวณใกล้เคียง แต่ปัจจุบันการใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำค่อนข้างน้อย และยังขาดแคลนในช่วงฤดูแล้ง

2.2) น้ำบาดาล

ชุมชนนี้เป็นพื้นที่โครงการนำร่องการศึกษาการพัฒนา น้ำบาดาลเพื่อการเกษตร โดยกรมทรัพยากรน้ำบาดาลได้คัดเลือกพื้นที่ที่อยู่นอกเขตชลประทานน้ำผิวดิน ขาดแคลนน้ำในการเพาะปลูกในฤดูแล้ง ฝนทิ้งช่วง และประสบปัญหาการขาดแคลนน้ำในการทำเกษตร แต่มีศักยภาพของน้ำบาดาลเพียงพอที่จะพัฒนาขึ้นมาใช้เพื่อการเกษตรได้ และมีกลุ่มเกษตรกรที่มีความเข้มแข็ง รวมถึงได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยแบ่งพื้นที่ในการพัฒนาออกเป็น 2 ลักษณะ ตามศักยภาพของน้ำบาดาล คือ พื้นที่ศักยภาพน้ำบาดาลระดับตื้น และพื้นที่ศักยภาพน้ำบาดาลระดับลึก

บ้านนายม หมู่ 5 เป็นพื้นที่ดำเนินงาน 1 ใน 12 แห่ง ตามโครงการนำร่องฯ ดังกล่าว โดยสำนักทรัพยากรน้ำบาดาลเขต 4 ได้ออกแบบระบบและก่อสร้างระบบประปาบาดาลเพื่อการเกษตร ศักยภาพน้ำบาดาลไม่น้อยกว่า 25 ลูกบาศก์เมตร/ชั่วโมง บ่อผลิตจำนวน 8 บ่อ ถึงพักน้ำสูง 12 เมตร ขนาดความจุ 54 ลูกบาศก์เมตร จำนวน 8 ถัง ตลอดแนวเขตพื้นที่ดำเนินการ พร้อมสถานีสังเกตการณ์ 3 แห่ง

ภาพที่ 4.4 พื้นที่เข้าร่วมโครงการฯ กรมทรัพยากรน้ำบาดาล (ขอบเขตสีเขียว: กลาง) ถึงพักน้ำในพื้นที่โครงการ (ขวา)

4.6 การก่อตั้งกลุ่มของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย

หลังจากได้รับการพัฒนาน้ำบาดาลจากกรมทรัพยากรน้ำบาดาล นายนิพนธ์ มูลลาด ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 5 ได้รวมกลุ่มเกษตรกร และก่อตั้งเป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน “กลุ่มผู้ใช้น้ำบาดาลเพื่อการเกษตรนําร่องแบบเศรษฐกิจพอเพียง” ซึ่งจดทะเบียน ในปี 2555 โดยมีนายนิพนธ์ มูลลาด เป็นประธานกลุ่ม มีเป้าหมายเพื่อการใช้ประโยชน์พื้นที่ทำการผลิตผักอินทรีย์ ซึ่งเริ่มจากการผลิตผักปลอดภัยก่อน โดยมีแนวคิดในการทำเกษตรอินทรีย์ คือ ทำอย่างไรให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเองได้ ลด และเลิกการใช้สารเคมีในการทำเกษตร เนื่องจากที่ผ่านมารายได้ที่ได้มาจากการทำเกษตร สุดท้ายต้องนำมารักษาดินเอง เพราะความเจ็บป่วยซึ่งมีสาเหตุมาจากการใช้สารเคมีในการทำเกษตร

ปัจจุบัน มีสมาชิกกลุ่มจำนวน 33 ราย โดยมีประธานกลุ่มซึ่งเป็นผู้นำ ทั้งการคิดและการปฏิบัติ มีการประชุมกลุ่มอย่างน้อย เดือนละ 1 ครั้ง แต่กลุ่มยังไม่มีโครงสร้างกลุ่มที่ชัดเจนและไม่มีการบริหารจัดการกลุ่มอย่างจริงจัง

ภาพที่ 4.5 การใช้ประโยชน์จากน้ำบาดาลสำหรับกิจกรรมการเกษตรในแปลงรวมของกลุ่มเกษตรกร

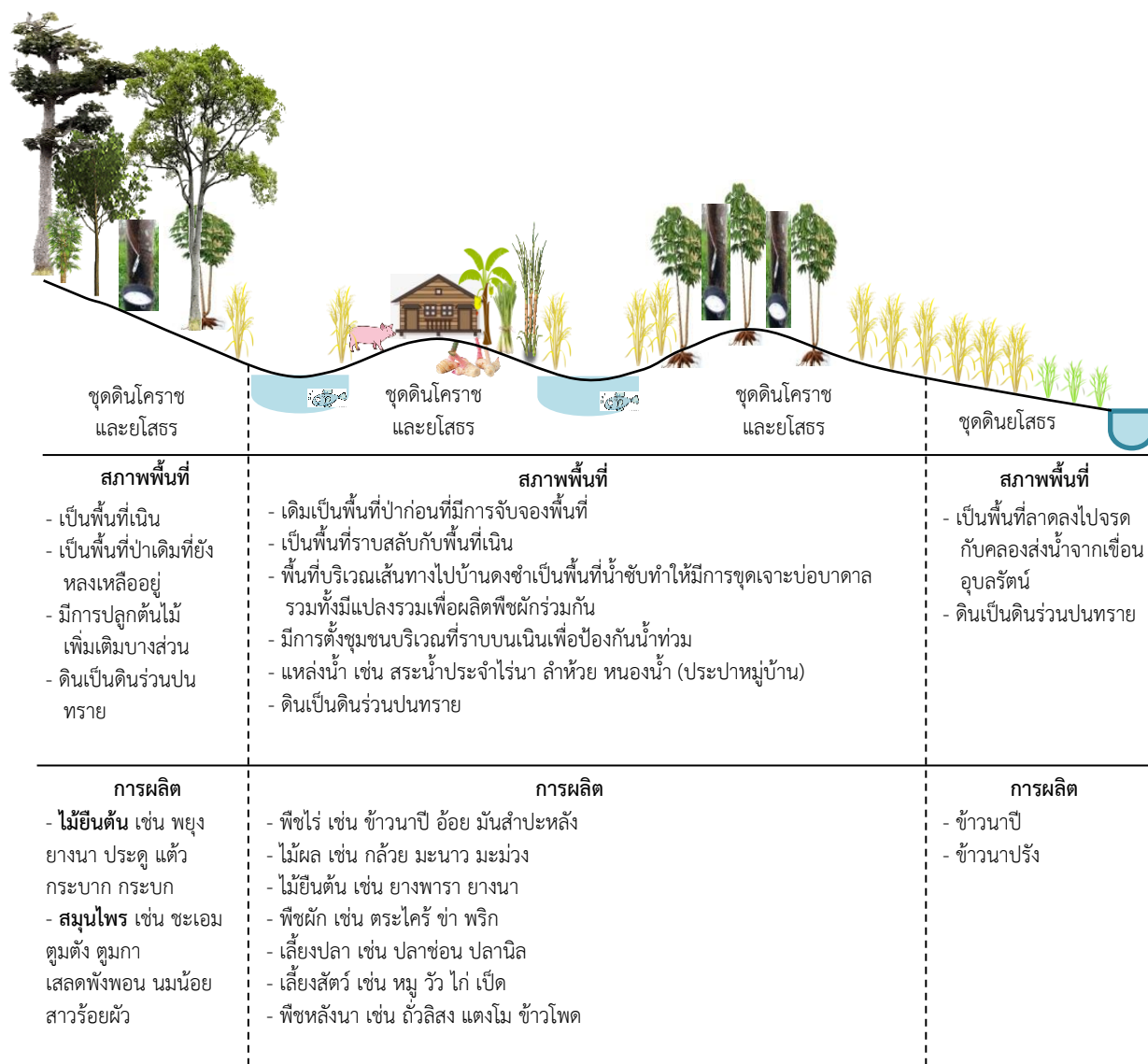

4.7 ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดิน

[illegible]

44

จากการศึกษา ด้วยการสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อยกับเกษตรกรผู้ช่วยวิจัย ทำให้ทราบสภาพพื้นที่ การประกอบอาชีพ และการใช้ที่ดิน โดยสรุปดังเป็นแผนที่ภาพตัดขวางสภาพการใช้ที่ดินในชุมชน ดังภาพที่ที่ 4.7

ภาพที่ 4.7 แผนที่ตัดขวางสภาพพื้นที่ชุมชนบ้านนายนม
ที่มา: การสำรวจและสัมภาษณ์กลุ่มโดย นักวิจัย, 2559-2560

4.8 การผลิตทางการเกษตร

เกษตรกรในพื้นที่มีการทำเกษตรหลากหลายรูปแบบทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น สภาพพื้นที่ สภาพดิน ต้นทุน ความถนัด และความสามารถของเกษตรกรแต่ละราย นอกจากนี้ยังขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกซึ่งได้แก่ นโยบายการสนับสนุนต่าง ๆ ของรัฐบาล อย่างไรก็ตาม เกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงทำเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว ซึ่งผลิตตามกระแสหลัก ขาดความรู้ต่าง ๆ ในการทำการเกษตร เช่น การใช้พันธุ์หรือเมล็ดพันธุ์ที่ไม่เหมาะสม ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีไม่ถูกต้อง เป็นต้น ทำให้ต้นทุน

การผลิตสูง อีกทั้งยังขาดการจดบันทึก เมื่อผลผลิตล้นตลาด ก็ไม่สามารถจัดการได้ สุดท้ายต้องขาดทุน ซึ่งการทำเกษตรหลัก ๆ คือ การทำนาเพื่อบริโภค โดยผลผลิตข้าวเปลือกส่วนใหญ่จะถูกเก็บไว้ที่ยังฉาง อย่างไรก็ตาม หากช่วงไหน ที่มีค่าใช้จ่ายที่จำเป็นเร่งด่วน ก็จะนำข้าวที่เก็บไว้บริโภคไปขาย สำหรับเกษตรกรรายที่มีที่ดินหลายแปลงจะมีการทำนาไว้ทั้งเพื่อบริโภคและเพื่อขาย เนื่องจากที่ผ่านมา ราคาข้าวตกต่ำ และมีราคาไม่แน่นอน ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่จะขายข้าวให้กับโรงสีเป็นหลัก และมักจะถูกกดราคา เกษตรกรที่มีข้าวเหลือสำหรับขายจะนำผลผลิตไปเก็บไว้ในยุ้งฉางของตนเองก่อน และจะทยอยขายในช่วงที่ข้าวมีราคาดี

เกษตรกรในชุมชนมีการเลี้ยงสัตว์ ได้แก่ หมู ไก่พื้นบ้าน โคเนื้อ (แบบเลี้ยงปล่อย) เป็ดเทศ กบ เป็นต้น มีการเลี้ยงปลาในสระเก็บน้ำในแปลงเกษตร มีการปลูกพืชเศรษฐกิจอื่น เช่น ยางพารา มันสำปะหลัง อ้อย เป็นต้น และใช้พื้นที่ดอนปลูกยางพารา ซึ่งเป็นผลมาจากการส่งเสริมของภาครัฐให้เกษตรกร ปลูกยางพาราประมาณปี 2541 แต่ปัจจุบัน ประสบปัญหาราคายางพาราตกต่ำ ที่ผ่านมาเกษตรกร ผลิตยางแผ่นขาย ต่อมา มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นการผลิตยางก้อนถ้วยแทน เนื่องจากจัดการง่ายและมีต้นทุนต่ำกว่า สำหรับการปลูกอ้อยนั้นพบว่าเกษตรกรเริ่มมีการปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำนา มาปลูกอ้อยแทน เนื่องจากราคาข้าวตกต่ำ ประกอบกับมีโรงงานน้ำตาลซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากแหล่งที่ผลิต มีนายทุนเข้ามารับซื้อ และเก็บเกี่ยวถึงในแปลงและขายได้ราคาค่อนข้างดี โดยเป็นการผลิตท่อนพันธุ์ขายจะได้ราคาดีขึ้น

นอกจากนี้ พบว่ามีเกษตรกรที่มีที่ดินมากกว่า 1 แปลง มีการทำกิจกรรมการเกษตรมากกว่า 1 กิจกรรม โดยแยกพื้นที่แปลงละกิจกรรม ตัวอย่างเช่น มีการเลี้ยงสัตว์บริเวณที่อยู่อาศัย ซึ่งจะสะดวก ในการดูแลรักษา และปลูกผักสวนครัวบริเวณบ้าน ส่วนแปลงที่อยู่ห่างชุมชนจะปลูกพืชหลักที่เป็น อาหารและสร้างรายได้ เช่น ข้าว ยางพารา อ้อย และมันสำปะหลัง เป็นต้น

สำหรับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ พบว่ามีการทำเกษตรผสมผสานแต่ยังไม่แพร่หลาย ซึ่งปัจจุบันมีเพียงแปลงต้นแบบเกษตรผสมผสานของผู้ใหญ่นิพนธ์ ที่มีการปลูกพืชหลากหลายชนิด ตั้งแต่พืชผักสวนครัวทั่วไป ไม้ผล ไม้ยืนต้น มีการทำปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ เพื่อใช้ในแปลง และมีการ เพาะข้าวกล้าไม้ทั้งไว้ใช้เองและจำหน่าย เพื่อเป็นการลดความเสี่ยง สามารถมีรายได้เป็นรายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน และรายปี

กล่าวได้ว่า ชุมชนบ้านนายมซึ่งเป็นเป้าหมายการทำวิจัยในครั้งนี้ ยังมีรูปแบบการผลิตตามลักษณะ เกษตรกระแสหลัก ผลการศึกษาข้อมูลกิจกรรมการผลิตหลักของเกษตรกรเป้าหมายในชุมชนบ้านนายม สามารถสรุปสาระสำคัญ ได้ดังนี้

4.8.1 การผลิตข้าว

เกษตรกรส่วนใหญ่ในพื้นที่หมู่ที่ 5 บ้านนายม ปลูกข้าวเป็นพืชหลัก ปัจจุบันนิยมปลูกสองสายพันธุ์หลัก คือ ข้าว กข.6 และ ข้าวหอมมะลิ 105 ซึ่งข้าวพันธุ์ กข. 6 ปลูกเพื่อบริโภคเป็นส่วนใหญ่ โดยมีการปลูก พืชหลังนา เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสง และในปี 2559 มีบริษัทเอกชนเข้ามาสนับสนุนให้เกษตรกรปลูกแตงโม เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์จำหน่ายให้กับทางบริษัท พื้นที่ปลูก จำนวน 1 ไร่ต่อราย โดยทางบริษัทได้สนับสนุนปัจจัย การผลิต องค์ความรู้ในการผลิตแตงโม และรับซื้อเมล็ดพันธุ์คืนจากเกษตรกร สำหรับการปฏิบัติในแปลงนา ตั้งแต่การเตรียมดินจนถึงการเก็บเกี่ยวข้าว ของเกษตรกรเป้าหมายพบว่าเป็นไปตามฤดูกาล ซึ่งอาจจะมี ความแตกต่างกันบ้างเล็กน้อยในแต่ละปี ดังแสดงในปฏิทินการผลิตข้าว (ภาพที่ 4.8)

ปฏิทินการผลิตข้าวของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย

กิจกรรม (พันธุ์ กข 6)	เดือน											
	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
การเตรียมดิน												
1. ไถกลบตอซัง	↔											
2. พืชหลังนา	↔	↔										
3. ไถตะ ไถแปร						↔						
การปลูก												
4. หว่าน/หยอดข้าว							↔					
5. ไถกลบ							↔					
การดูแลรักษา												
6. ฉีดยาฆ่าหญ้า							↔					
7. ใส่ปุ๋ยคอก/ปุ๋ยชีวภาพ								↔				
8. ควบระดับน้ำในแปลง								↔	↔			
9. ฉีดยาฆ่าแมลง/ ฮอร์โมน									↔			
10. ใส่ปุ๋ยเคมี สูตร 15-15-15 และอื่น ๆ									↔			
การเก็บเกี่ยว												
11. เกี่ยวข้าว/ขายข้าวสด											↔	
การจัดการหลังเก็บเกี่ยว												
12. ตากข้าว												↔
13. นำข้าวขึ้นยุ้งฉาง												↔

ภาพที่ 4.8 ปฏิทินการผลิตของชุมชน (ข้าว)

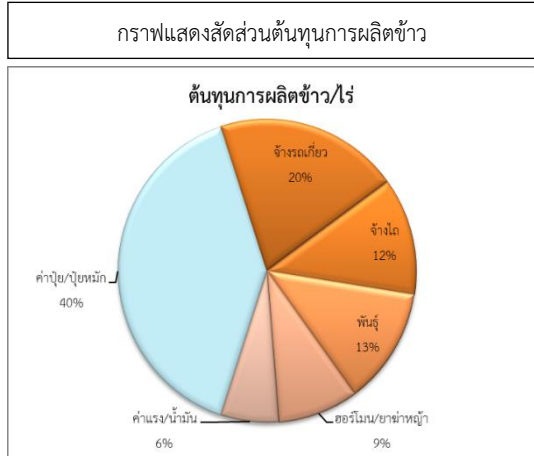
ที่มา: การสำรวจและสัมภาษณ์กลุ่มโดยนักวิจัย, 2559-2560

1) การผลิตและต้นทุนการผลิต

จากการจัดเวทีชุมชนเบื้องต้น เกษตรกรสรุปจำนวนพื้นที่ปลูกข้าวรวมเฉพาะของสมาชิกกลุ่มประมาณ 330 ไร่ โดยเฉลี่ยมีพื้นที่ปลูกประมาณ 10 ไร่ต่อคน พันธุ์ข้าวปลูกหลัก คือ กข. 6 จำนวน 113 ไร่ และข้าวหอมมะลิ 105 จำนวน 8 ไร่ มีต้นทุนการผลิตประมาณ 4,000 บาทต่อไร่ (ตารางที่ 4.1) ผลผลิตเฉลี่ยต่อไร่ (ข้าวพันธุ์ กข.6) ประมาณ 380 กิโลกรัม ปริมาณพันธุ์ข้าวรวมทั้งสิ้น 114,000 กิโลกรัม หรือ 114 ตัน ในช่วงปี 2559 พบว่าราคาขายเฉลี่ยข้าวเจ้าอยู่ที่ 8 บาท/กก. ถ้าเกษตรกรขายข้าวจะมีรายได้ประมาณ 3,040 บาท/ไร่ จะเห็นว่า ค่าตอบแทนหลังหักค่าใช้จ่ายติดลบ 960 บาท/ไร่

ตารางที่ 4.1 แสดงประมาณการต้นทุนการผลิตข้าวต่อไร่

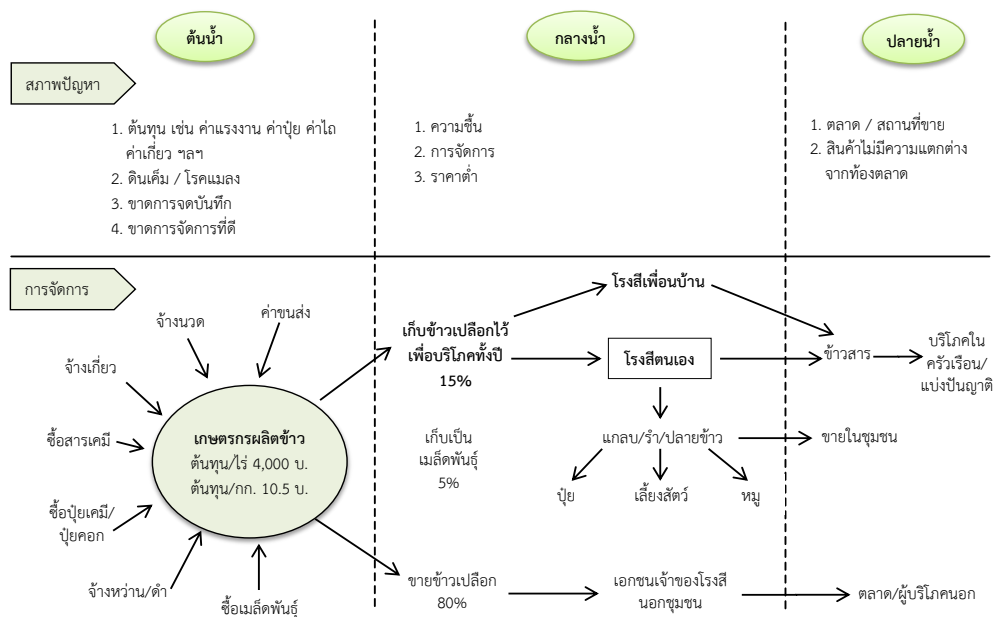
รายการ	จำนวนเงิน	ร้อยละ
ค่าปุ๋ย/ปุ๋ยหมัก	1,600	40
จ้างรถเกี่ยว	800	20
จ้างไถ	500	12
พันธุ์ (20กก. x 25 บาท)	500	13
ฮอร์โมน/ยาฆ่าหญ้า	350	9
ค่าแรง/น้ำมัน	250	6
รวมทั้งสิ้น	4,000	100

ที่มา: การสัมภาษณ์กลุ่มโดยนักวิจัย, 2559

2) การจัดการผลผลิตและการตลาดข้าว เกษตรกรแบ่งผลผลิตข้าว แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ร้อยละ 80 นำไปขาย บริโภค ร้อยละ 15 และที่เหลืออีกร้อยละ 5 เก็บไว้ทำพันธุ์ เกษตรกรในชุมชนมียุ้งฉางเป็นของตนเองร้อยละ 60 มีสมาชิกกลุ่มมีเครื่องสีข้าวเป็นของตนเอง 2 ถึง 3 ราย โดยมีการให้บริการรับข้าวเปลือกจากเพื่อนสมาชิกไปสี ในขณะที่บางรายไม่ค่อยได้ใช้ประโยชน์จากเครื่องสีข้าวเนื่องจากมีค่าใช้จ่ายสูง เช่น ค่าไฟฟ้า เป็นต้น โดยเกษตรกรมองว่าไม่คุ้มค่าด้านการตลาด เกษตรกรบางส่วนขายข้าวเปลือกทันทีหลังการเก็บเกี่ยวให้โรงสีขนาดใหญ่ บางส่วนที่มียุ้งฉางเป็นของตนเอง จะทยอยนำข้าวเปลือกไปขายในช่วงที่ข้าวราคาปรับตัวสูงขึ้น และบางส่วนนำไปสีในโรงสีในชุมชนขายเป็นข้าวสาร

สำหรับการจัดการข้าวของกลุ่มฯ สามารถสรุปได้ดังภาพที่ 4.9

ภาพที่ 4.9 สรุปเส้นทางการจัดการข้าวของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย

3) ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตข้าว สรุปลำดับดังนี้

ปัญหาหลักของเกษตรกร ยังเป็นเรื่องต้นทุนสูง ทั้งค่าจ้างแรงงาน ค่าปุ๋ย ดินเค็ม โรคใบแห้ง ตอนข้าวตั้งท้อง และที่สำคัญคือ ปัญหาข้าวราคาถูก เกษตรกรส่วนใหญ่สะท้อนว่ากำลังประสบปัญหาเรื่องราคาข้าวเปลือกที่ตกต่ำเหลือเพียงกิโลกรัมละประมาณ 5 บาท (ปี 2559) จึงเริ่มมีแนวคิดที่จะมีโรงสีกลุ่มเพื่อสีข้าวขายและใช้ผลพลอยได้จากการสีข้าวเปลือก คือ แกลบ รำ และปลายข้าว สำหรับขายและใช้หมუნเวียนในกิจกรรมอื่น ๆ ในชุมชน เช่น ใช้แกลบทำปุ๋ยหมักคลุมแปลงผัก ใช้ปลายข้าวและรำเลี้ยงสัตว์ ซึ่งประเด็นเรื่องโรงสีจะต้องมีการหารือในรายละเอียดอีกค่อนข้างมาก นอกจากนี้ ยังพบว่าเกษตรกรไม่มีการบันทึก และส่วนใหญ่ยังไม่ผ่านการประเมินการจัดการตามหลักการเกษตรที่ดี และการเกษตรแบบอินทรีย์

4) หน่วยงานสนับสนุนหลัก

- (1) ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวขอนแก่น กรมการข้าว สนับสนุนเมล็ดพันธุ์ข้าว
- (2) ส.ป.ก.ขอนแก่น สนับสนุนปุ๋ย
- (3) องค์การบริหารส่วนจังหวัด สนับสนุน เครื่องหยอดข้าวนาแห้ง

4.8.2 การผลิตพืชผัก

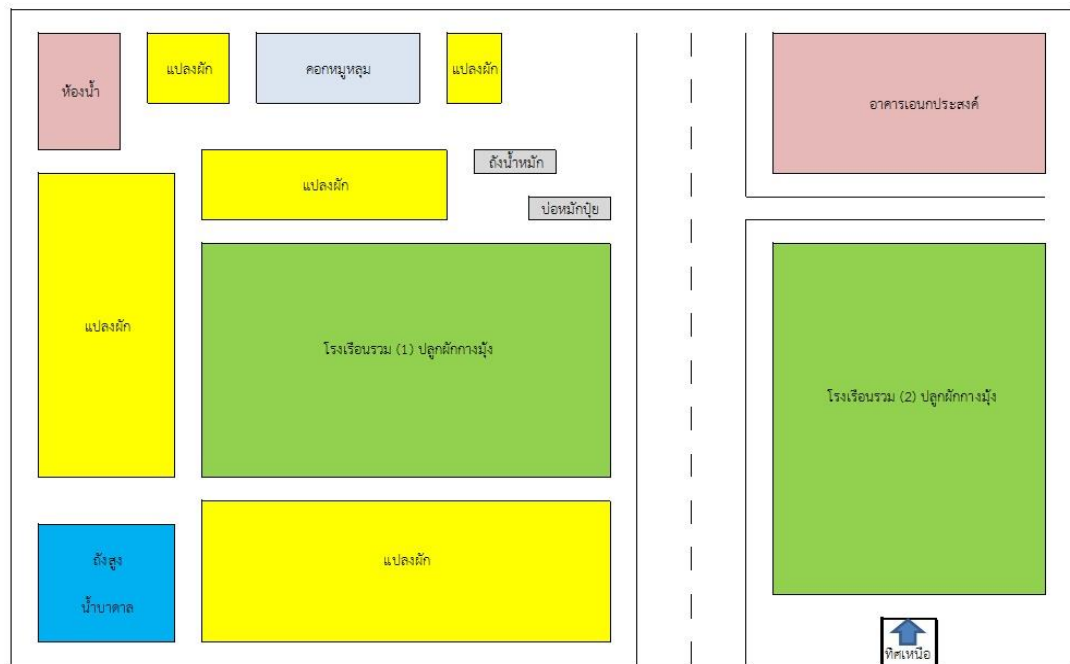
1) การผลิตและต้นทุนการผลิต

ชุมชนบ้านนายมได้ขออนุญาตใช้ที่ดินพื้นที่ของ ส.ป.ก. เพื่อเป็นแปลงรวมใช้ร่วมกันในชุมชน พื้นที่ประมาณ 4 ไร่ เพื่อเป็นแปลงเรียนรู้รวมของชุมชน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำในการจัดการการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ และ ส.ป.ก. ได้สนับสนุนอาคารเอนกประสงค์ 1 หลัง มีบ่อบาดาลและถังเก็บน้ำ จำนวน 1 บ่อ สนับสนุนโดยกรมทรัพยากรน้ำบาดาล

ปัจจุบัน มีการจัดสรรพื้นที่ในแปลงเรียนรู้ให้กับสมาชิกชุมชนเข้ามาใช้ประโยชน์โดยปลูกผักจำหน่าย ตั้งแต่ปี 2557 โดยได้รับการสนับสนุนโรงเรือนกางมุ้งจาก สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น (ส.ป.ก.ขอนแก่น) จำนวน 1 หลัง และในปี 2558 ได้รับจัดสรรงบประมาณจากคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.) ตำบลละ 1 ล้านบาท ส่วนหนึ่งมาสร้างโรงเรือนกางมุ้ง อีกจำนวน 1 หลัง โดยแต่ละโรงเรือนจะมีพื้นที่ขนาด 1 ไร่ ภายในโรงเรือนกางมุ้งได้จัดแบ่งแปลงปลูกผักให้สมาชิกกลุ่ม จำนวน 1 ล้อ ต่อครัวเรือน ประกอบด้วย 4 แปลง ขนาดแปลงละ 1x10 เมตร รวมประมาณ 40 ตารางเมตรต่อครัวเรือน

จากที่กล่าวมาข้างต้น สภาพดินของพื้นที่แปลงเรียนรู้รวมเป็นดินทราย มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ อย่างไรก็ตามได้มีการปรับปรุงบำรุงดินโดยใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก อย่างต่อเนื่อง ซึ่งในปัจจุบันพบว่า สภาพดินของพื้นที่เริ่มมีความอุดมสมบูรณ์มากขึ้น สังเกตได้จากคอนโดไล่เดือนดินที่มีให้เห็นอยู่เต็มพื้นที่

----- ไปบ้านนาขม <----- ถนนด้านหน้า -----> ไป บ้านดงขำ -----

ภาพที่ 4.10 ผังแปลงรวมที่ขออนุญาตใช้จาก ส.ป.ก. เนื้อที่ 4 ไร่

ภาพที่ 4.11 บริเวณแปลงรวมของเกษตรกร

ภาพที่ 4.12 บริเวณแปลงรวมของเกษตรกร

แหล่งน้ำที่ใช้ในการปลูกผักในพื้นที่แปลงรวมได้รับการสนับสนุนการพัฒนาบำบัดน้ำเพื่อการเกษตร จากกรมทรัพยากรน้ำบาดาลผ่านโครงการนำร่องการพัฒนาบำบัดน้ำเพื่อการเกษตร ซึ่งทำให้พื้นที่นี้มีน้ำใช้เพียงพอตลอดทั้งปี นับว่าเป็นจุดแข็งของพื้นที่นี้

ภาพที่ 4.13 บริเวณแปลงรวมของเกษตรกร

ปัจจุบันมีสมาชิกกลุ่มเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ปลูกผักเพิ่มขึ้นเป็น 25 ครัวเรือน ซึ่งในพื้นที่มีการปลูกผักและไม้ผล มากกว่า 30 ชนิด เช่น ต้นหอม แงงลัก ผักโขมสีม่วง โหระพา ข่า ตะไคร้ ผักกาด ผักชีลาว กระเทียม กวางตุ้ง สะระแหน่ ผักสลัด กุยช่าย กะเพรา ผักบุ้ง ผักชีหอม สะปะ ผักถั่วฝักยาว สะอม ชิม มะเขือพวง พริก ผักบุ้ง ถั่วพู ผักแพรว บวบ ผักตบชวย กะทกรก หวาย ถั่วลิสง แค ขึ้นฉ่าย มะละกอ กล้วย เป็นต้น นอกจากนี้ เกษตรกรมีการปลูกพืชผักสวนครัวบริเวณรอบ ๆ ที่พักอาศัย ได้แก่ พริก มะเขือ ตะไคร้ มะนาว ถั่วฝักยาว มะเขือเทศ เป็นต้น มีการปลูกไม้ผล เช่น มะละกอ ฝรั่ง มะม่วง กล้วย มะพร้าว น้ำหอม เป็นต้น และปลูกไม้ใช้สอย ได้แก่ ไม้ ยูคาลิปตัส เป็นต้น ส่วนใหญ่ปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือน

2) การจัดการ

เนื่องจากพื้นที่ที่ได้รับจัดสรรให้ปลูกผักมีขนาดเล็ก สมาชิกแต่ละรายจึงใช้แรงงานตนเองในการเก็บเกี่ยวผัก และส่วนใหญ่ยังซื้อเมล็ดพันธุ์จากร้านค้าเป็นหลัก มีสมาชิกกลุ่มบางรายต้องการผลิตเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง ซึ่งขณะนี้อยู่ระหว่างทดลองการผลิตเมล็ดพันธุ์ การเตรียมแปลงปลูก เริ่มจากการพรวนดินและตากดินทิ้งไว้ 1 วัน จากนั้นทำการยกแปลงปลูก และปรับปรุงดินโดยการใส่ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมัก ระบบปลูกและระยะปลูกขึ้นอยู่กับชนิดของผักที่ปลูก โดยจะไม่ปลูกผักซ้ำชนิดเดียวกันในแปลงเดียวในการปลูกรอบถัดไป

สำหรับการให้น้ำในแปลงภายในโรงเรือนกางมุ้ง มีการวางท่อน้ำ มีถังใส่น้ำและมีการติดตั้งระบบสปริงเกอร์ ซึ่งในการให้น้ำพืชผักมีทั้งใช้ระบบน้ำและใช้ถังตักรด การให้ปุ๋ยสมาชิกกลุ่มจะมีการรวมกลุ่มกันทำปุ๋ยหมักใช้เองที่แปลงเรียนรู้รวม และนำปุ๋ยมาใช้ในการแปลงเรียนรู้รวม ส่วนการป้องกันกำจัดโรคและศัตรูพืช สมาชิกกลุ่มมีการทำน้ำหมักชีวภาพใช้ป้องกันกำจัดโรคและแมลงศัตรูพืชไว้ใช้เองภายในกลุ่ม ต้องหมั่นตรวจดูแลไม่ให้มีแมลงกัดกิน หรือเมื่อพบเห็นแมลงกัดกินต้องรีบซ่อมแซมทันที นอกจากนี้ มุ้งไม่อาจสามารถป้องกันแมลงศัตรูพืชได้ทุกชนิด อาจมีแมลงขนาดเล็กเล็ดลอดเข้าไปได้ จึงควรหมั่นดูแลตรวจสอบและกำจัดแมลงขนาดเล็กอย่างสม่ำเสมอ

3) ต้นทุนการผลิต

สำหรับต้นทุนการผลิตนั้น เนื่องจากเกษตรกรไม่มีการจดบันทึกจึงไม่มีตัวเลขที่แน่นอนในการคำนวณต้นทุนการผลิตสักอย่างก็ตาม พบว่า เกษตรกรดูแลแปลงผักด้วยตนเองตลอดกระบวนการตั้งแต่การปลูก การดูแลรักษาและการเก็บเกี่ยวผลผลิต เนื่องจากแปลงปลูกผักของสมาชิกแต่ละรายมีพื้นที่ขนาดเล็กรายละ 40 ตารางเมตร ในส่วนค่าวัสดุที่เป็นการลงทุน คือโรงเรือนกางมุ้ง นั้น ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานของรัฐ มีการใช้ปุ๋ยหมักและค้ำยาป้องกันและกำจัดโรคและแมลง ที่สมาชิกกลุ่มร่วมกันทำ เกษตรกรจะจ่ายค่าเมล็ดพันธุ์ เช่น พันธุ์หอม ราคา 80 บาทต่อกิโลกรัม ทั้งนี้ราคาขึ้นอยู่กับชนิดผักที่ปลูก คำนวณโดยคิดเฉลี่ยหารจ่ายเท่ากันทุกคน ไม่ว่าสมาชิกคนใดจะใช้น้ำ ใช้น้อย หรือ ไม่ได้ใช้น้ำเลย ก็ต้องจ่ายค่าน้ำเท่ากันหมดทุกคน เฉลี่ยแล้ว 30 บาทต่อเดือนต่อราย

4) ด้านการตลาด

(1) การรวบรวมสินค้า/วิธีการจัดการ

การรวบรวมผลผลิตผักไปขายแหล่งจำหน่าย มีผู้รวบรวมผลผลิตหลัก 2 ราย คือนางยุพิน และนางบุญโฮม นอกจากนี้ยังมีผู้ผลิตรายอื่นอีกประมาณ 2- 3 ราย ที่ผลัดเปลี่ยนกันนำผลผลิตผักไปจำหน่ายตามความสะดวก ในขณะที่สมาชิกกลุ่มที่ไม่สะดวกนำผลผลิตไปขายด้วยตนเอง จะขายให้ผู้รวบรวม แล้วผู้รวบรวมจะนำผักไปขายที่ตลาดอีกทอดหนึ่ง การเดินทางนำผลผลิตไปขายยังตลาดใช้รถยนต์ของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งค่าใช้จ่ายการเดินทาง 120 บาท และค่าเช่าแผง 10 บาทต่อแผงต่อวัน รวมค่าใช้จ่ายต่อรอบประมาณ 130 บาท (ไม่รวมค่าแรง)

สำหรับการกำหนดราคาขาย กลุ่มจะกำหนดราคาขายกันเองในพืชผักแต่ละชนิด โดยจะขายในราคาเดียวกัน (กรณีพืชผักชนิดเดียวกัน) จะไม่มีการลดราคาเพื่อตัดราคากัน แต่จะมีการแถมให้ตามควร เช่น ผักบุ้ง กำละ 5 บาท ก็ขายราคานี้ทุกครั้ง แต่ขนาดก๋ากาจจะเล็กใหญ่ต่างกัน เพราะจะไม่ชั่งน้ำหนัก หรือ ถ้าซื้อ 4 กำ จะแถมให้ 1 กำ เป็นต้น

(2) รายชื่อตลาด และชนิดผักที่ส่งขาย

ในช่วงแรกของการปลูกผัก กลุ่มฯ ส่งผักขายที่ คอมเพล็กซ์ ในมหาวิทยาลัยขอนแก่น สำหรับปัจจุบันตลาดในการจำหน่ายผัก ได้แก่

- ตลาดกรีนมาร์เก็ต (ของเทศบาล) ที่ริมบึงแก่นนคร ทุกวันศุกร์ช่วงเย็น กลุ่มลูกค้าของตลาด ได้แก่ ประชาชนทั่วไปที่มาออกกำลังกาย และกลุ่มอาชีพที่มีมากคือ หมอ พยาบาล และครู ที่มีแนวคิดในการบริโภคเพื่อสุขภาพ

- ตลาดในชุมชน
- ตลาดรัชดา ข้างศาลากลางจังหวัด ทุกวันพุธช่วงเย็น
- ตลาดข้าสูง ค่าแผงวันละ 5 บาท

ชนิดผักที่นำไปขายส่วนใหญ่เป็นผักทั่วไป ได้แก่ พริก กระเทียม กวางตุ้ง ผักบุ้ง กะหล่ำดอก ห่อเตี๊ยะ ผักชีลาว ผักสลัด ผักชีลาว ต้นหอม ผักโขมม่วง มะเขือ เป็นต้น (ผักสีต่าง ๆ จะเป็นที่สนใจของตลาด)

5) ปัญหาในการผลิตผัก

(1) ดินยังมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ แม้ว่าเกษตรกรจะมีการปรับปรุงดินมาระยะหนึ่ง อีกทั้งสมาชิกกลุ่มยังขาดความรู้ในการผลิตพืชผักทั้งระบบ ตั้งแต่การผลิตเมล็ดพันธุ์ การปลูก การดูแลรักษาไปจนถึงการเก็บเกี่ยว ตัวอย่างเช่น เกษตรกรต้องการผลิตผักนอกฤดู และต้องการผลิตเมล็ดพันธุ์เอง

เพื่อลดต้นทุน แต่ยังคงความรู้ ส่งผลให้กลุ่มยังไม่สามารถผลิตผักได้มีคุณภาพและมีปริมาณเพียงพอต่อความต้องการของตลาด

(2) เนื่องจากที่ผ่านมากลุ่มยังไม่ได้มีการวางโครงสร้างกลุ่มอย่างชัดเจน จึงทำให้การบริหารจัดการการผลิตและการตลาดผักยังไม่เป็นระบบ

(3) พบปัญหาแมลงศัตรูพืชผักระบาด เนื่องจากมุ้งโรงเรือนฉีกขาดหลายแห่ง และยังไม่ได้รับการซ่อมแซม อีกทั้งพบสมาชิกหลายรายเข้าไปทำกิจกรรมในแปลงแล้วไม่ได้ปิดประตูโรงเรือนให้เรียบร้อย ซึ่งทำให้หนอนและแมลงเล็ดลอดเข้าไปและขยายพันธุ์อย่างรวดเร็ว

6) หน่วยงานสนับสนุน

หน่วยงานที่ได้สนับสนุนการผลิตผักของกลุ่มฯ ประกอบด้วย

- (1) ส.ป.ก. และ ส.ป.ก.ขอนแก่น สนับสนุนพื้นที่ งบในการสร้างอาคารเก็บผลผลิต มุ้ง และองค์ความรู้ต่าง ๆ ในการทำเกษตร โดยการฝึกอบรมและศึกษาดูงาน ได้แก่ หลักสูตร การทำเกษตรอินทรีย์
- (2) กรมทรัพยากรน้ำบาดาล สนับสนุนการพัฒนา น้ำบาดาลเพื่อการเกษตรทั้งระบบ
- (3) สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัด ให้ความรู้เรื่องการปรับปรุงบำรุงดิน การทำปุ๋ยหมัก เป็นต้น
- (4) มหาวิทยาลัยขอนแก่น สนับสนุนองค์ความรู้ในการผลิตผักโดยการทาวิจัย
- (5) เทศบาล และสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น สนับสนุนตลาดจำหน่ายผลผลิต คือ ตลาดกรีนมาร์เก็ต
- (6) สำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น จัดหาสถานที่จำหน่ายผลผลิต/สินค้าเกษตร

ภาพที่ 4.14 ผักกางมุ้งในแปลงรวมของเกษตรกร

4.8.3 การเลี้ยงสัตว์

เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายมีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิด ได้แก่ หมู 4 ราย ไก่บ้าน 14 ราย โคเนื้อ 3 ราย ควาย 1 ราย ไก่ชน 1 ราย ปลา 4 ราย (ปลานิล ปลาหมอ ปลาช่อน ปลาดุก) เลี้ยงไว้กิน กบ 4 ราย และเป็ด 2 ราย สัตว์เศรษฐกิจที่สำคัญของกลุ่ม สรุปได้แก่

1) หมูหลุม (ทดลองเลี้ยงในพื้นที่แปลงรวม)

(1) ด้านการผลิต

เกษตรกรมีการเลี้ยงหมูหลุม จำนวน 2 ราย โดยเลี้ยงในพื้นที่ของตนเอง และกลุ่มฯ มีการเลี้ยงหมูหลุมในพื้นที่แปลงรวมด้วย โดยมีวัตถุประสงค์ในการเลี้ยงเหมือนกันคือ เพื่อเป็นรายได้เสริม และนำมูลมาใช้ในแปลงเกษตร สำหรับการเลี้ยงหมูหลุมของกลุ่มฯ ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในการสร้างโรงเรือน

เลี้ยงและลูกหมู จำนวน 3 ตัว จาก ส.ป.ก.ขอนแก่น วัสดุที่ใช้ในการสร้างโรงเรือน เน้นการใช้วัสดุที่ได้จากในครัวเรือนและภายในชุมชน เพื่อลดต้นทุนการผลิต โครงสร้างของโรงเรือนจะใช้ไม้อูคาและไม้ไผ่ ส่วนผสมของพื้นคอกหมูที่สำคัญคือ “แกลบ” ซึ่งได้จากโรงสีในชุมชน หลังคาโรงเรือนจะใช้สังกะสีเก่า ผึงคอกต้องการความแข็งแรงจึงใช้อิฐบล็อก โดยก่อกำไว้สูงจากพื้นประมาณ 1 เมตร

พันธุ์ที่เลี้ยง ได้แก่ แลนเรซ และลาร์จไวท์ อาหารที่ใช้เลี้ยง ใช้ทั้งอาหารเม็ดสำเร็จ เบอร์ 2 3 และ 4 หรือ 5 และอาหารสูตรหมักเอง (จากเศษพืชผัก) และเศษอาหารจากครัวเรือน อีกทั้งมีการให้อาหารเสริม และผสมน้ำหมักชีวภาพกับน้ำให้หมูกิน เพื่อช่วยย่อย และลดกลิ่น

โรคที่สำคัญของหมู คือ ไช้หวัด และศัตรูในการเลี้ยงหมูหลุม ได้แก่ หนู (มากินอาหารที่เหลือ) ยุง (พาหะนำโรค) แมลงกัดต่อยชนิดต่าง ๆ เช่น ตะขาบ งู เป็นต้น มีการจ้างหมอมาฉีดยารักษาเมื่อสุกรป่วย

(2) การจัดการ การตลาด มีพ่อค้าเชียงใหม่มาซื้อหน้าฟาร์ม ราคา กิโลกรัมละ 54 บาท

(3) ปัญหาและอุปสรรค คือ อาหารสัตว์ราคาแพง และราคาหมูหน้าฟาร์มที่ไม่แน่นอน

(4) หน่วยงานสนับสนุน ได้แก่ ปศุสัตว์อำเภอ เกษตรอำเภอ และ อบต.

ภาพที่ 4.15 การเลี้ยงหมูหลุมของสมาชิกกลุ่ม

2) การเลี้ยงหมู

(1) ด้านการผลิต

- การเลี้ยงหมูของเกษตรกรมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นรายได้หลัก และรายได้เสริมของครอบครัว ในปัจจุบันสมาชิกกลุ่มนี้จะมีการเลี้ยงอยู่สองรูปแบบคือ 1) เลี้ยงแม่พันธุ์ เพื่อขายลูกหมูให้กับเกษตรกรรายอื่น ๆ เพื่อนำไปเลี้ยงขุนต่อไป ซึ่งราคาขายลูกหมู ประมาณ 1,200 บาทต่อตัว 2) เลี้ยงขุน เพื่อขายเนื้อกับพ่อค้าเชียง/พ่อค้าตลาดนัด ราคาขายหน้าฟาร์มจะอยู่ประมาณ 60 บาทต่อกิโลกรัม เกษตรกรที่เลี้ยง ได้แก่ นายสันติ อยู่เย็น นายวรรัตน์ และนางเกษร/นายสายทอง โพธิ์ศรี ในการเลี้ยงขุน จะใช้เวลาเลี้ยงประมาณ 120 วัน

- พันธุ์ที่นิยมเลี้ยง คือ พันธุ์ลูกผสม (แลนด์เรซ+ลาร์จไวต์ ที่เรียกว่า 2 สาย หรือ แลนด์เรซ+ลาร์จไวต์+ดรู๊ธ ที่เรียกว่า 3 สาย) เพราะจะได้สุกรที่มีลักษณะโครงสร้างดี โตเร็ว น้ำหนักเนื้อสูง ไขมันน้อย

- ต้นทุนการเลี้ยงหมู กรณีเลี้ยงแม่พันธุ์เพื่อขายลูกจะมีค่าใช้จ่ายในส่วนของตัวแม่พันธุ์ และพ่อพันธุ์ ซึ่งราคาแม่พันธุ์จะประมาณ 20,000-25,000 บาท/ตัว ส่วนพ่อพันธุ์ราคาประมาณ 30,000 บาท/ตัว

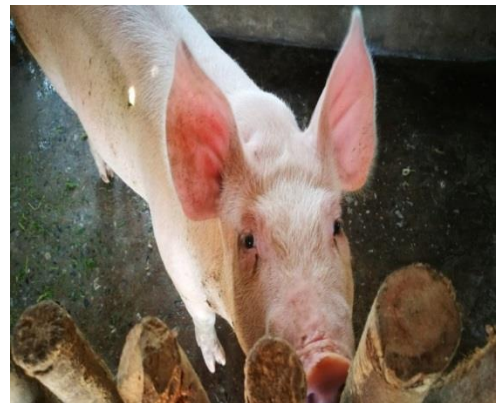
แต่เกษตรกรไม่นิยมใช้พ่อพันธุ์ธรรมชาติโดยจะทำการผสมเทียมแทนเนื่องจากสะดวก และได้ผลที่แน่นอนกว่า ราคาการผสมเทียม ประมาณ 1,200 บาท/ครั้ง (รับประกัน) และในส่วนกรณีการเลี้ยงแบบขุน มีต้นทุนลูกสุกรที่ซื้อมาเพื่อขุน ซึ่งราคาจะประมาณ 1,200 บาท/ตัว (น้ำหนัก 15 กิโลกรัม)

- การสร้างคอก พื้นจะเทพูน ผนังทำด้วยอิฐบล็อก โครงสร้างใช้ไม้ยูคาฯ และหลังคาสังกะสี/กระเบื้อง ต้นทุนการสร้างคอกขนาด 2*6 เมตร ประมาณ 8,000 บาท
- อาหารหมูจะใช้อาหารสำเร็จรูปที่ขายตามท้องตลาด โดยราคาเบอร์ 1 ประมาณ 800 บาท ราคาเบอร์ 2 ประมาณ 600 บาท และราคาเบอร์ 3 และ 4 ประมาณ 500 บาท เศษอาหารจากครัวเรือน
- โรคที่สำคัญของหมู ไช้หวัด และศัตรูในการเลี้ยงหมูหลุม ได้แก่ หนู (มากินอาหารที่เหลือ) ยุง (พาหะนำโรค) แมลงกัดต่อยชนิดต่างๆ เช่น ตะขาบ งู เป็นต้น ยารักษาโรคซื้อมาเก็บไว้และฉีดรักษาเอง หรือมีการจ้างหมอ เช่นเดียวกับการเลี้ยงหมูหลุม
- สรุปค่าใช้จ่ายต้นทุนผันแปรจากการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นสำหรับการเลี้ยงหมูรวม 2,900 บาท/ตัว น้ำหนักหมูประมาณ 100 กก./ตัว ราคาขายประมาณ 60 บาท/ตัว จะมีรายได้ประมาณ 6,000 บาท/ตัว ผลตอบแทนหลังหักค่าใช้จ่ายประมาณตัวละ 3,100 บาท

(2) การจัดการ การตลาด มีพ่อค้าเชียงใหม่มาซื้อหน้าฟาร์ม

(3) ปัญหาและอุปสรรค คือ อาหารสัตว์ราคาแพง และราคาหมูหน้าฟาร์มที่ไม่แน่นอน

(4) หน่วยงานสนับสนุน ได้แก่ ปศุสัตว์อำเภอ เกษตรอำเภอ และ อบต.

ภาพที่ 4.16 การเลี้ยงหมูขุน

3) การเลี้ยงไก่ (ไก่พื้นเมือง ไก่ชน)

(1) ด้านการผลิต

สมาชิกกลุ่มจะเลี้ยงไก่พื้นเมืองไว้เพื่อบริโภคในครัวเรือนทั้งไข่ไก่/เนื้อไก่เป็นหลัก และขายบางส่วนเป็นรายได้เสริม วัสดุที่ใช้ในการทำโรงเรือนจะใช้วัสดุหาง่ายในท้องถิ่น ได้แก่ ไม้ยูคา ไม้ไผ่ แฝกสังกะสีเก่า เป็นต้น พันธุ์ไก่ที่เลี้ยง ได้แก่ ไก่พื้นเมืองทั่วไป ไก่ชน ไก่ไข่ อาหารที่ใช้ คือ ข้าวเปลือก ข้าวสุก และอาหารไก่ (สำหรับไก่พันธุ์ไข่) โรคไก่ที่สำคัญคือ โรคไข้หวัด และศัตรูของการเลี้ยงไก่ ศัตรู คือ งู สุนัข

(2) การจัดการ การตลาด ขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อ

(3) ปัญหาและอุปสรรค ไม่มี

(4) หน่วยงานสนับสนุน ได้แก่ ปศุสัตว์อำเภอ เกษตรอำเภอ และ อบต.

ภาพที่ 4.17 การเลี้ยงไก่พื้นบ้าน และไก่ชน

4) การเลี้ยงโคเนื้อ

(1) ด้านการผลิต

การเลี้ยงโคเนื้อของเกษตรกรมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อเป็นรายได้เสริม และแหล่งเงินออมของครอบครัว ซึ่งปัจจุบันการเลี้ยงโคจะเลี้ยงปล่อยกินหญ้าตามทุ่งนา และแบบกึ่งปล่อยโดยให้กินหญ้าในบริเวณพื้นที่ ๆ ที่กำหนดไว้โดยการล้อมด้วยลวดไฟฟ้าหรือการล่ามด้วยเชือกพลวน แล้วให้หญ้าหรือฟางเสริมในช่วงเย็นตามความเหมาะสม โดยอาจจะมีการทำที่พักหรือคอกแบบไม่ถาวร/กึ่งถาวร ให้โคได้หลบแดดหลบฝน นอกจากนี้ เกษตรกรบางรายจะสร้างไว้ในเขตบ้านพักอาศัย บางคนจะสร้างไว้ที่ไร่/นา การเลี้ยงวัวในลักษณะไล่ทุ่งจะใช้เวลาเลี้ยงไม่นานมากนัก ส่วนใหญ่ประมาณ 12-18 เดือน พันธุ์โคเนื้อที่เลี้ยง คือ อเมริกันบรามันท์ และอินดูบลาชิล อาหารที่ใช้เลี้ยง ได้แก่ ฟางข้าว และหญ้า และเสริมด้วยอาหารเสริม และเกลือแร่ชนิดก้อน

สมาชิกกลุ่มฯ ที่เลี้ยงโคเนื้อ ในปัจจุบันนี้มี 6 ราย ได้แก่ 1) นายวิรัตน์ คำมะมูล 2) นางนวลจันทร์ หมื่นราชา 3) นางจันทร์เพ็ญ วงษาจันทร์ 4) นางประภา ศรีแสงจันทร์ 5) นายสันติ อยู่เย็น และ 6) นายรวีรัตน์ สะตะ สมาชิกกลุ่มนี้มีแผนในอนาคตจะเลี้ยงวัวในลักษณะโคขุน เพื่อต้องการเพิ่มมูลค่าให้สูงขึ้น สามารถขายได้ในราคาที่สูงกว่าการเลี้ยงแบบเดิม โดยมีแหล่งเงินทุน คือ ธ.ก.ส.

ภาพที่ 4.18 การเลี้ยงโคเนื้อ

สำหรับต้นทุนการเลี้ยงโคเนื้อแบบกึ่งปล่อยดังกล่าว โดยเกษตรกรจะเลือกซื้อโคที่ขนาดไม่ใหญ่มากนัก แต่เลือกที่โครงสร้างดี สวย เพราะจะโตเร็ว เลี้ยงง่าย ราคาจะอยู่ประมาณ 20,000 - 30,000 บาท/ตัว แล้วแต่ขนาดและน้ำหนักโค ส่วนต้นทุนในส่วนอื่น ๆ เช่น คอกโค ถ้าเป็นคอกขนาดขนาด 3*6 เมตร วัสดุในท้องถิ่น ราคาประมาณ 4,000 บาท ฟางข้าวซื้อไว้เป็นกอง ๆ หลังจากเกษตรกร นวดข้าวเสร็จ ราคากองละ 200 - 400 บาท อาหารเสริมแร่ธาตุชนิดก้อน ราคา 400-500 บาท/ก้อน ในกรณีที่โคเจ็บป่วยก็จะมีอาสาสมัครเกษตรกร หรือเจ้าหน้าที่ปศุสัตว์อำเภอ มาดูแลสัตวบาลรักษาให้ ราคาค่ายารักษาต่อครั้งประมาณ 100 - 200 บาท และในกรณีต้องการผสมเทียมราคาจะอยู่ที่ประมาณ 1,500 - 3,000 บาท/ครั้ง ระดับราคาจะน่าเชื่อจะขึ้นอยู่กับคุณภาพของพ่อพันธุ์ จากข้อมูลเบื้องต้นจะเห็นได้ว่า ค่าใช้จ่ายการเลี้ยงโคเกษตรกรไม่รวมค่าลงทุนสร้างคอกจะอยู่ที่ ประมาณ 35,700 บาทต่อตัว จะได้โคน้ำหนักประมาณ 600 บาท/กก. ราคาขายประมาณ 80 บาท/กก. รวมรายได้ประมาณ 48,000 บาท/ตัว ค่าตอบแทนหลังหักค่าใช้จ่ายประมาณ 12,300 บาท/ตัว

(2) **การจัดการ การตลาด** ขายให้พ่อค้าที่มารับซื้อหน้าฟาร์ม ถ้าตกลงราคาและต่อรองกันจนเป็นที่พอใจทั้งสองฝ่ายได้ก็ซื้อขายกันเลย

(3) **ปัญหาและอุปสรรค** พ่อค้ากดราคาซื้อ

(4) **หน่วยงานสนับสนุน** ได้แก่ ปศุสัตว์อำเภอ เกษตรอำเภอ และ อบต.

4.8.4 เกษตรกรรมยั่งยืน

จากประวัติความเป็นมาของชุมชนนายม จะเห็นได้ว่าเดิมพื้นที่ทำเกษตรอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ (ป่าหนองเม็ก) ต่อมาชาวบ้านได้ถางป่าจับจองพื้นที่เพื่อทำเกษตร ที่ผ่านมาในพื้นที่มีการปลูกพืชหลายชนิด เนื่องจากเกษตรกรมีที่ดินเกษตรหลายแปลง ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด แต่ไม่ได้ปลูกในแปลงเดียวกัน และเริ่มมีการปลูกยางพาราในพื้นที่เมื่อปี 2541 เนื่องจากมีการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐ โดยส่วนใหญ่แล้วรูปแบบการทำเกษตรในพื้นที่จะเป็นการทำเกษตรแบบเชิงเดี่ยว ซึ่งเป็นรายได้หลักของครอบครัว และมีการปลูกพืชผักสวนครัวทั่วไป ไม้ผล รอบ ๆ บริเวณที่พักอาศัยไว้เพื่อบริโภคภายในครอบครัว อีกทั้งมีการเลี้ยงสัตว์ภายในบริเวณบ้านด้วยเช่นกัน เช่น หมู ไก่พื้นบ้าน โคเนื้อ เป็ด เป็นต้น

ต่อมาในปี 2555 เมื่อกรมทรัพยากรน้ำบาดาล มีโครงการนำร่องการศึกษาการพัฒนาใช้น้ำบาดาลเพื่อการเกษตร นายนิพนธ์ มูลลาด ผู้นำชุมชน ได้มีแนวคิดในการทำเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้คนในชุมชนพึ่งพาตนเองได้ ลด และเลิกการใช้สารเคมีในการทำเกษตร การทำเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนบ้านนายมจึงได้เริ่มขึ้นนับจากนั้นเป็นต้นมา โดยเริ่มจากการผลิตผักปลอดภัยของสมาชิกกลุ่ม และต่อมานายสมฤทธิ์ พาณิชย์ ปฎิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น (ส.ป.ก.ขอนแก่น) ได้มีการสนับสนุนและผลักดันให้เกษตรกรได้มีการพัฒนาการทำเกษตรตามแนวทางการพึ่งตนเอง เริ่มจากการปรับปรุงบำรุงสภาพดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ทำให้มีความอุดมสมบูรณ์เพิ่มมากขึ้น ได้นำเกษตรกรในพื้นที่ไปเรียนรู้การทำเกษตรผสมผสาน ที่ศูนย์ต้นแบบการเรียนรู้การเกษตรแบบผสมผสานตามหลักของเศรษฐกิจพอเพียง ของนางรำพึง อินทร์สำราญ จังหวัดสุรินทร์ หลังจากนั้นเกษตรกรจึงเริ่มสนใจในการทำเกษตรผสมผสาน โดยเริ่มทำในแปลงเรียนรู้รวมก่อน อีกทั้งได้จัดหาแหล่งจำหน่ายผลผลิตให้เกษตรกร โดยการนำเกษตรกรไปจำหน่ายผลผลิตสินค้าเกษตรปลอดภัยในเขตปฏิรูปที่ดินที่ตลาดนัดเกษตรกร (Farmer Market) ณ ที่ว่าการอำเภอพล จังหวัดขอนแก่น ต่อมาเริ่มเกิดการขยายผลไปทดลองทำในแปลงของตนเอง

อย่างไรก็ตาม การทำเกษตรกรรมยั่งยืนของกลุ่มเป้าหมาย ถือว่ายังมีน้อยมาก ในพื้นที่มีแปลงต้นแบบที่ดีในการทำเกษตรผสมผสาน 1 แปลง คือ แปลงของผู้ใหญ่นิพนธ์ มูลลาด มีการปลูกพืชผักและไม้ผลหลากหลายชนิด ผสมผสานกัน ได้แก่ พืชผักสวนครัว เช่น มะเขือ พริก บวบ มะนาว ไม้ผล เช่น ฝรั่ง มะละกอ กล้วย เป็นต้น มีการทำน้ำหมักชีวภาพ และขยายพันธุ์พืช ไม้ผลต่าง ๆ ในแปลง ซึ่งในปี 2558 ได้รับการสนับสนุนจาก ส.ป.ก. ให้เป็นศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ของ ส.ป.ก. เพื่อเป็นเกษตรกรต้นแบบในการทำเกษตรผสมผสาน

ต่อมา ในปี 2560 มีเกษตรกรสมาชิกกลุ่มอีก 5 ราย ที่ได้เข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ ในเขตปฏิรูปที่ดินกับ ส.ป.ก.ขอนแก่น โดยในปีงบประมาณ 2560 ได้รับการสนับสนุนสระน้ำขนาด 5,000 ลูกบาศก์เมตร ได้แก่ (1) นายสันติ อยู่เย็น (2) นางสุบรรณ พรมสา (3) นางประนอม สาวะดี และ (4) นางละมุล พระระสี ทั้ง 4 ราย มีแผนที่จะปรับเปลี่ยนการผลิตจากแปลงนา เป็นเกษตรผสมผสาน ปลูกพืชหลังนา พืชผัก ผลไม้เลี้ยงสัตว์บนคันสระ และ (5) นายอ่อนสี วงษา ซึ่งปัจจุบันได้เริ่มทำเกษตรผสมผสานในรูปแบบวนเกษตร เป็นสมาชิกที่อยู่หมู่บ้านใกล้เคียง

ภาพที่ 4.19 แปลงเกษตรผสมผสานนายนิพนธ์ มูลลาด

นอกจากเกษตรผสมผสาน และทฤษฎีใหม่ดังกล่าวข้างต้น พบว่าในชุมชนยังมีพื้นที่ป่าในแปลงของเกษตรกร คือ มีแปลงยางนาในแปลงยางพารา ของนายสุดใจ ใจคำ ซึ่งเกษตรกรมีเป้าหมายจะอนุรักษ์พื้นที่ป่าตงนี้ไว้ให้ลูกหลานสืบต่อไป และแปลงนาของนางละมุล พระระสี มีป่าประดู่และหมากเค็ง มีเนื้อที่ประมาณ 2 ไร่ ในพื้นที่แปลงนา อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันเริ่มมีเกษตรกรที่สนใจทำเกษตรผสมผสานในชุมชนเพิ่มขึ้น เช่น เกษตรกรที่ปลูกยางพารา มีการปลูกผัก และเลี้ยงหมูหลุมในแปลง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเกษตรกรที่สนใจจะเพิ่มพื้นที่ป่าในแปลงของตนเองซึ่งต้นไม้ที่สนใจจะปลูก คือ ยางนา

4.8.5 พืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยว ได้แก่

อ้อย เกษตรกรตัดสินใจปลูกอ้อย เนื่องจากมีรายได้ดี โดยในชุมชนจะผลิตอ้อย เพื่อขายผลผลิตหรือขายท่อนพันธุ์ ผลผลิตที่ขายส่วนใหญ่จะเป็นอ้อยไฟไหม้ โดยนายทุนจะเหมาซื้อเป็นไร่ ไร่ละประมาณ 10,000 บาท แล้วจะนำไปขายให้กับโรงงานน้ำตาลขอนแก่น ที่ตั้งอยู่ที่อำเภอน้ำพอง นอกจากนี้ เกษตรกรได้เก็บอ้อยสดไว้ส่วนหนึ่งเพื่อไว้ทำพันธุ์ในการปลูกต่อไป

มันสำปะหลัง ผลผลิตที่ได้จะขายในรูปหัวมันสดให้กับลานมันรับซื้อในชุมชน

ยางพารา เกษตรกรในชุมชนได้เข้าร่วมโครงการกับสำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ (ปัจจุบันคือ การยางแห่งประเทศไทย: กยท.) ที่เข้ามาส่งเสริมการปลูกยางพาราในพื้นที่ใหม่ ในปี 2541 โดย กยท. ได้สนับสนุนกล้ายางพารา ปัจจัยการผลิต และองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการผลิตยางพารา ในขณะที่เกษตรกรบางรายที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการ มีการปลูกยางพาราเนื่องจากเห็นว่า มีรายได้ดีกว่าการปลูกพืชชนิดอื่น ๆ ในช่วงแรกที่ยางพารามีราคาแพง เกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการบางราย ทำยางแผ่นขาย แต่ในระยะต่อมา ราคายางเริ่มตกต่ำ เกษตรกรจึงหันมาผลิตยางก้อนถ้วยขาย โดยในชุมชนจะมีพ่อค้าจากอำเภอกระนวน มาเปิดลานรับซื้อ ซึ่งจะเปิดรับซื้อทุกวันที่ 9 , 19 และ วันที่ 28 หรือ 29 ของทุกเดือน ปัจจุบันพบว่า รายได้จากยางพาราเป็นรายได้หลักของเกษตรกร ซึ่งในแต่ละเดือนจะมีรายได้ประมาณ 6,000 - 10,000 บาทต่อเดือน

4.8.6 กิจกรรมอื่น ๆ

นอกจากนี้กิจกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้นแล้ว พบว่า สมาชิกกลุ่มมีการทำกิจกรรมอื่น ๆ ในพื้นที่แปลงเรียนรู้รวมร่วมกัน คือ การผลิตปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ น้ำหมักต่าง ๆ โดยสมาชิกกลุ่มทำใช้กันเองเพื่อทดแทนการใช้สารเคมี มีการเลี้ยงหมูหลุมเพื่อนำมูลหมูมาใช้เป็นปุ๋ยใส่ในแปลงผัก จากการพูดคุยเบื้องต้น พบว่า ชุมชนมีความเป็นไปได้ในการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นรูปธรรมและมีความเชื่อมโยงกัน ซึ่งเป็นทิศทางที่จะนำไปสู่การพึ่งตนเองได้

4.8.7 สรุปสถานการณ์การผลิตกิจกรรมการเกษตรหลักของเกษตรกร

ตารางที่ 4.2 สรุปการผลิตและการจัดการการผลิตของเกษตรกร

กิจกรรม	การผลิต /การจัดการ	สภาพปัญหา
ข้าว	- ปลูกข้าวนาปีเป็นหลัก ปัจจุบันนิยมปลูกเพียง 2 สายพันธุ์ คือ ข้าวพันธุ์ กข.6 และหอมมะลิ 105 ส่วนพันธุ์พื้นเมืองและพันธุ์อื่น ๆ เริ่มหายไป ต้นทุนการผลิตปัจจุบัน ไร่ละ 4,000 บาท ราคาขายประมาณ 5,000 -12,000 บาท/ตัน - ปกติขายให้โรงสีประมาณ 80% เก็บไว้บริโภคประมาณ 15% เมล็ดพันธุ์ประมาณ 5% ใน ปี 2559 เกษตรกรทยอยขายเพราะราคาถูก และฝนพวน โดยจะเก็บข้าวเปลือกในยุ้งของครัวเรือน	- ต้นทุนสูง (ค่าจ้างแรงงาน/ค่าปุ๋ย/ค่ายา) - ข้าวราคาถูก - ดินเค็ม - โรคระบาด (ใบแห้งจุดตอนข้าวตั้งท้อง

กิจกรรม	การผลิต /การจัดการ	สภาพปัญหา
อ้อย	ปลูกเพื่อขายอ้อยสด และ ขายท่อนพันธุ์ โดยนายทุนจะเหมาซื้อเป็นไร่ ไร่ละประมาณ 10,000 บาท แล้วขายให้โรงงานน้ำตาลขอนแก่น ที่ตั้งอยู่ที่อำเภอน้ำพอง	- ราคาขึ้นกับตลาด/โรงงาน มักจะตกต่ำและผันผวน - ยังไม่มีการจัดการด้านการลดต้นทุน/ลดความเสี่ยง - ขาดการจัดการผลผลิต (ขายเป็นวัตถุดิบเข้าโรงงาน)
มันสำปะหลัง	ขายในรูปหัวมันสดให้กับลานมันฯ รับซื้อในชุมชนและใกล้เคียง	
ยางพารา	เกษตรกรขายเป็นน้ำยางก้อน ชุมชนจะมีพ่อค้าจากอำเภอกระนวน มาเปิดลานรับซื้อ ซึ่งจะเปิดรับซื้อทุกวันที่ 9 19 และวันที่ 28 หรือ 29 ของทุกเดือน	
ผักปลอดสารพิษ	- ปลูกในแปลงรวม พื้นที่ประมาณ 4 ไร่ มีโรงเรือนกางมุ้งจำนวน 2 โรงเรือน และมีสมาชิกกลุ่มเข้ามาใช้ประโยชน์ในพื้นที่ปลูกผัก 25 ครัวเรือน ปัจจุบัน ผักและไม้ผล ที่ปลูกในแปลงรวม มีมากกว่า 30 ชนิด ขายผลผลิตที่ตลาดสีเขียวริมบึงแก่นนคร ตลาดรัชดา ตลาดข้าสูง และตลาดในชุมชน ยังไม่มีปัญหาด้านการตลาด มีสมาชิกเป็นตัวแทนนำสินค้าไปขายที่ตลาด - ชนิดผักที่นำไปขาย ได้แก่ พริก คื่นหยา กวางตุ้ง ผักบุ้ง กะหล่ำดอก หอมแดง ผักชีลาว ผักสลัด ผักชีลาว ต้นหอม ผักโขมม่วง มะเขือ เป็นต้น สินค้าที่ตลาดต้องการต่อเนื่องและจำนวนมาก คือ ต้นหอม	- การบริหารจัดการของกลุ่ม ยังไม่เป็นระบบ ตั้งแต่การผลิตเมล็ดพันธุ์ การปลูก การดูแลรักษาไปจนถึงการเก็บเกี่ยว และตลาด - เกษตรกรขาดความรู้ความเข้าใจในการผลิตผักอินทรีย์และมาตรฐานความปลอดภัย - ยังมีการผลิตระดับแปลงน้อย ผลผลิตในภาพรวมยังมีน้อย
เกษตรผสมผสาน	- มีเกษตรกรที่ทำเกษตรผสมผสานน้อยราย แต่มีต้นแบบ 1 ราย ซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มและเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ มีผลผลิตพืชผักผลไม้จำหน่าย เช่น มะนาว กล้วย กระเจียบ ฝรั่ง มะเขือ และพืชผักอื่น ๆ - มีเกษตรกรที่เริ่มสนใจสมัครเข้าร่วมโครงการเกษตรผสมผสานในรูปแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ในบ้านนายม 4 ราย และสมาชิกบ้านซึ่งอยู่หมู่บ้านใกล้เคียงจำนวน 2 ราย ซึ่งอยู่ระหว่างการชักชวนเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่ม - การผสมผสาน เป็นรูปแบบที่มีข้าวเป็นผลผลิตพื้นฐาน ผสมผสานกับการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์	ยังขาด ความรู้เรื่องการจัดการเกษตรกรรมยั่งยืน และการจัดการตลาด
การเลี้ยงสัตว์	- มีการเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่หลายชนิด เช่น หมู โคเนื้อ ไก่พื้นเมือง เป็ดเทศ กบ และปลา เช่น ปลานิล ปลาดุก ปลาหมอ ปลาดุกเป็นต้น - สัตว์เลี้ยงที่สำคัญได้แก่ โคเนื้อ หมู พื้นเมือง ไก่ชน - มีการเลี้ยงหมูหลุมเพื่อนำมูลหมูมาใช้เป็นปุ๋ยใส่ในแปลงผัก - สมาชิกกลุ่มจะเลี้ยงบริเวณบ้าน/พื้นที่ของตนเองเพื่อเป็นรายได้เสริม และ/หรือเป็นรายได้หลัก วัสดุที่ใช้ทำโรงเรือนจึงเน้นการใช้วัสดุที่ได้จากในครัวเรือนและภายในชุมชน ทั้งนี้เพื่อลดต้นทุนการผลิต	ราคาไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับพ่อค้าคนกลางและการตกลงราคาของผู้ซื้อและผู้ขาย

กิจกรรม	การผลิต /การจัดการ	สภาพปัญหา
	โดยโครงสร้างของโรงเรือนจะใช้ไม้อุคาและไม้ไผ่ อิฐบล็อก/ปูนซีเมนต์ หลังคาโรงเรือนจะใช้กระเบื้อง/สังกะสี	
กิจกรรมอื่น ๆ	● การผลิตปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ น้ำหมักต่าง ๆ โดยสมาชิกกลุ่มทำใช้กันเอง เพื่อทดแทนการใช้สารเคมี	

4.9 สถานการณ์ด้านการตลาดสินค้าเกษตร

4.9.1 ตลาดในเขตอำเภอเมืองขอนแก่น

จากการสำรวจข้อมูลตลาดในพื้นที่จังหวัดขอนแก่น โดยแบ่งเป็นเขตอำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น และพื้นที่อำเภอสูงและชุมชนโดยรอบ 5 แห่ง ได้แก่

ตลาดสดบางลำพู ตั้งอยู่ที่ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น เป็นตลาดที่มีสินค้าหลากหลายประเภท ทั้งของสดประเภทเนื้อสัตว์ ผักผลไม้ ผลิตภัณฑ์โครงการหลวง อาหารรถเข็น เช่น กาแฟ ขนม ไปจนกระทั่งเสื้อผ้า ลักษณะตลาดมีอาคารหลัก 2 ชั้นเป็นศูนย์กลางโดยที่ทำการตลาดจะอยู่บริเวณนี้รอบ ๆ อาคารตลาดจะเป็นสถานที่ขายของ และจะมีอาคารในร่มแบบเปิดโล่งอยู่ข้าง ๆ ขายเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย จากลักษณะของตลาดบางลำพูนั้น สินค้าของแม่ค้าแต่ละรายจะมีปริมาณมากพอสมควรและเป็นທີ່ประจำ

ตลาดเทศบาลเก่า อยู่ห่างจากตลาดบางลำพู ประมาณ 300 เมตร ลักษณะเป็นตลาดสดแบบเก่า มีแม่ค้านั่งประจำแผงแบบถาวร ส่วนใหญ่เป็นแผงขายเนื้อสัตว์

ตลาดเทศบาลใหม่ อยู่ถัดมาจากตลาดเก่าเล็กน้อย มีโครงสร้างตลาดขนาดใหญ่ มีที่จอดรถอยู่ใต้อาคาร มีแผงขายสินค้าหลากหลาย แต่จำนวนแผงว่างยังมีให้เห็นอยู่บ้าง โดยที่ทางเทศบาลนครขอนแก่นมีแนวคิดที่จะหาแผงจำหน่ายผลผลิตอินทรีย์มาวางในตลาด ชั้นสองของตลาดเป็นส่วนของที่ตั้งทำงานของผู้บริหารตลาด

ตลาดศรีเมืองทอง ตั้งอยู่ที่ ถนนเหล่านาดี ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น เป็นตลาดค้าส่งสินค้าผักผลไม้ขนาดใหญ่ อาจจะไม่เหมาะสมที่จะให้เกษตรกรเป้าหมายนำสินค้ามาจำหน่ายเนื่องจากปริมาณสินค้าน้อย

ตลาดสีเขียวริมบึงแก่นนคร หรือตลาดกรีนมาร์เก็ต ที่ริมบึงแก่นนคร เปิดทุกวันศุกร์ช่วงเย็น กลุ่มลูกค้าของตลาดกรีนมาร์เก็ต ได้แก่ ประชาชนทั่วไปที่มาออกกำลังกาย และกลุ่มอาชีพที่มีมากคือ หมอ พยาบาล และครู ที่มีแนวคิดในการบริโภคเพื่อสุขภาพ ค่าใช้จ่ายในการเดินทางไปตลาดมีค่ารถ 120 บาท และค่าเช่าแผง 10 บาท/แผง/วัน จำหน่ายสินค้าพืชผักปลอดภัย และเกษตรอินทรีย์ เพื่อคนรักสุขภาพ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มพืชผักพื้นบ้าน ผักสวนครัว และอาหารท้องถิ่น

ภาพที่ 4.20 ตลาดในจังหวัดขอนแก่น

4.9.2 ตลาดในพื้นที่อำเภอสูงและชุมชนใกล้เคียง

1) ตลาดอำเภอสูง และตลาดสตโคกสี ลักษณะสินค้าพืชผักจะใกล้เคียงกัน เป็นตลาดที่เกษตรกรบางส่วนเป็นผู้ผลิตและนำมาขาย สำหรับผู้ซื้อของตลาดนี้จะเป็นร้านค้าปลีกตามหมู่บ้านหรือผู้บริโภครั่วไป แต่หากเป็นร้านค้าปลีกตามหมู่บ้านนั้น พ่อค้าจะมาซื้อเป็นรายสัปดาห์หรือรายเดือน แล้วแต่ปริมาณการขายสินค้าของร้านค้านั้น ๆ

จากการสัมภาษณ์แม่ค้า บ้านกุดเลา ตำบลห้วยเตย ซึ่งเป็นเครือข่ายของกลุ่มบ้านสว่าง ที่ส่งสินค้าไปเซ็นทรัล พบว่า พืชผักและไข่ไก่ที่นำมาขายทั้งหมดเป็นผลผลิตจากในแปลงของตนเอง พืชผักที่นำมาขายเป็นพืชผักที่ตกเกรดที่จะนำไปที่กลุ่มบ้านสว่าง ซึ่งราคาสินค้าที่นำมาขายก็ไม่แพงมากนัก เช่น กะหล่ำประมาณ 1.5 กก. ขาย 40 บาท (สินค้าที่ส่งบ้านสว่างน้ำหนักจะอยู่ที่ประมาณ 3 กก.) ผักกาด 2 หัวเล็ก 10 บาท (สินค้าที่ส่งบ้านสว่างน้ำหนักจะอยู่ที่ประมาณ 3 กก.) สำหรับราคาขายไข่ไก่จะขายแพงละประมาณ 120 บาท (ขึ้นอยู่กับขนาดของไข่ไก่)

ภาพที่ 4.21 การสำรวจตลาดอำเภอชำสูง ณ วันที่ 26 ธันวาคม 2560

2) จากการสำรวจตลาดในชุมชนใกล้เคียง

2.1) ร้านค้าบ้านดงชำ ซึ่งเป็นบ้านดงชำเป็นหมู่บ้านที่ติดกับบ้านนายม แต่สภาพพื้นที่เป็นที่ดอนปลูกพืชไร่และยางพาราเป็นหลัก มีประชากรทั้งหมด 200 คน ประมาณ 80 ครัวเรือน แต่โดยส่วนใหญ่ทำงานภายนอกชุมชน และได้สำรวจร้านค้าจำนวน 2 แห่ง ดังนี้

(1) ร้านนางละมัย เหล่าขัติติยะ เวลาเปิด 04.00 น. - ปิด 18.00 น.

แหล่งซื้อสินค้ามาจำหน่ายหลัก ๆ คือ ที่ตลาด อ.ชำสูง โดยไปซื้อสัปดาห์ละครั้งและใส่ตู้แช่เพื่อรักษาความสด ข้าวสารซื้อจากร้านนอกชุมชนในอำเภอชำสูง สินค้าในกลุ่มพืชผักบางส่วนเป็นผลผลิตในแปลงตนเองแต่มีไม่มากนัก สำหรับข้าวหรือพืชผักเคยลองถามที่กลุ่มบ้านนายม (กลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา) แล้วไม่มีผลผลิตที่จะจำหน่ายให้ร้านค้าได้ ชนิดสินค้าที่จำหน่าย มีหลากหลายสินค้า ที่ซื้อมาจำหน่าย เช่น ข้าว แตงกวา มะเขือม่วง/เขียว กะหล่ำปลี ขึ้นฉ่าย คื่นหอย ต้นหอม ผักชี พริก สินค้าจากแปลงตนเอง เช่น มะนาว ขนุน ถั่วลิสง น้ำว้า หน่อไม้ เป็นต้น สินค้าที่พ่อค้ามาส่งที่ร้าน เช่น เนื้อไก่ เครื่องในไก่ (CP) ส่วนอาหารแปรรูปที่ซื้อมาขาย เช่น ข้าวสาร/หุง น้ำผลไม้ หน่อไม้เผา/ลวก ผักดอง อาหารสำเร็จรูป น้ำมะนาว น้ำกระเจียว

สำหรับสินค้าประเภทข้าวสาร จะซื้อข้าวเจ้าขาวหอมมะลิ ตราโชทอง/ตราซ้อน ซื้อมาเป็นถุง ถุงละ 1 กก. กก.ละ 37-38 บาท ซื้อมาครั้งละประมาณ 20 กก. ข้าวเหนียว (เกรตรวม) ซื้อมาประมาณ 2 ถึงต่อเดือน ถึงละ 450 บาท (15 กก./ถึง 30 บาท/กก.)

ราคาขาย อาหารสำเร็จรูป ถุงละ 10 บาท ข้าวเจ้าขาย 40-42 บาท/กก. ข้าวเหนียว 35บาท/กก. หุงข้าวขายวันละ 2 กก.ข้าวสาร ขายถุงละ 10-20 บาท หน่อไม้เผา/ลวก ใส่ถุง 1 กก. ราคา 40 บาท มะนาวขายได้ครั้งละ 50-100 กก. กลุ่มลูกค้า ข้าวสารเกษตรกรส่วนใหญ่จะซื้อที่ตลาดชำสูง ซื้อเป็นถึงเมื่อข้าวหมดหรือยังไม่ถึงเวลาที่จะต้องไปซื้อ ก็จะมาซื้อที่ร้านครั้งละประมาณ 1-2 กก.

(2) ร้านนางสมหมาย พิชัยกุล

แหล่งซื้อสินค้ามาจำหน่าย คือ ตลาด อำเภอชำสูง โดยของสดไปซื้อ 2 วัน/ครั้ง ของแห้ง 7-10 วัน/ครั้ง โดยจะเลือกซื้อจากร้านที่เป็นเกษตรกรมาขายเองราคาจะถูกกว่าร้านขายส่งใหญ่ ๆ ข้าวเจ้ามะลิ

ตราไช้ทอง/ตราซ้อน ซื้อมาเป็นถุง ถุงละ 1 กก. ราคา 36 บาท/กก. เนื้อหมูซื้อมาขายครั้งละ ประมาณ 2 กก. ราคา 130 บาท/กก. **ชนิดของสินค้า** ของสด เช่น ผักกาดจ้อน มะเขือม่วง แตงกวา คื่นช่าย พริก เนื้อหมู ของแห้ง เช่น ข้าวสาร **ราคาขาย** ข้าวเจ้าขาย 40 บาท/กก. เนื้อหมู ขาย 15 บาท/ขีด **กลุ่มลูกค้า** ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มคนที่บ้านอยู่ใกล้เคียงกันเนื่องจากในหมู่บ้านมีร้านค้าอีกประมาณ 2-3 ร้าน

2.2) ร้านค้าบ้านโคกใหม่

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านหมู่ 6 (เป็นอาสาสมัครเกษตร) ม.6 บ้านโคกใหม่นายม ต.บ้านโนน จ.ขอนแก่น พบว่า หมู่บ้านนี้มีประชากรประมาณ 110 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ปลูกข้าว และมีเพียง 3 ครัวเรือน ที่ไม่ปลูกข้าว ในหมู่บ้านมีโรงสีขนาดเล็ก 4 แห่ง มีการบริโภคข้าวสารเฉลี่ย 2 ถัง/เดือน/ครัวเรือน มีปลูกพืชผักไว้บริโภคเอง ถ้าไม่เพียงพอจะซื้อจากรถเร่ สมาชิกในหมู่บ้านส่วนใหญ่จะซื้อของสดจากร้านค้าในชุมชน หรือรถเร่ หรือไปซื้อที่ตลาด อ.ซำสูง

2.3) ร้านค้าบ้านนายม

มีร้านค้าหลัก 3 แห่ง ได้แก่ ร้านค้าชุมชน (ตั้งอยู่ที่ปากซอยทางเข้าบ้านผู้ใหญ่นิพนธ์) ร้าน ส.อบต.ประเสริฐ (เป็นร้านสำหรับผู้ยากไร้โครงการพระราชรัฐ) ส่วนใหญ่ชาวบ้านมาใช้บัตรซื้อข้าวสาร และร้านนางทัศนีย์ สะตะ ซึ่งขายทั้งของสดและของแห้งรวมถึงมีรถเร่ขายในชุมชนต่าง ๆ ด้วย สำหรับร้านนางทัศนีย์ สะตะ ส่วนใหญ่ซื้อพืชผักและของแห้งจากตลาดโคกสี ซื้อมาเพื่อขายต่อเนื่องจากมีรถเร่สำหรับเร่ขายตามชุมชนใกล้เคียง ชนิดของสินค้าที่ซื้อมาขาย เช่น แตงกวา มะเขือม่วง/เขียวกะหล่ำปลี ขึ้นฉ่าย คื่นช่าย หอม ผักชี พริก พริกแกง ส้มหมู ปลาเค็ม ปลาร้า ไข่เป็ด/ไก่ และสินค้าอื่น ๆ เช่น เครื่องครัว ราคาพืชผักที่นำมาบรรจุถุง ขายราคา 10 บาท/ถุง สำหรับปริมาณข้าวเจ้าหอมมะลิขายได้ประมาณ 1-2 ถัง/เดือน

จะเห็นได้ว่า มีตลาดที่ต้องการสินค้าประเภทข้าวและผักอีกมาก ทั้งกลุ่มสินค้าที่ผลิตแบบทั่วไปและแบบเกษตรปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์ จะเห็นได้ว่าชุมชนบ้านนายมและชุมชนใกล้เคียงยังต้องซื้อสินค้าจากภายนอกเข้ามาจำหน่าย ซึ่งหากกลุ่มเป้าหมายมีการบริหารจัดการผลิต และวางแผนการผลิตและการตลาดที่ดีและถือว่ายังมีโอกาสด้านการตลาดอีกมาก โดยเฉพาะการจัดการสินค้าที่มีความปลอดภัย และสินค้าเกษตรอินทรีย์ ที่กำลังเป็นที่ต้องการของตลาดทั้งตลาดสีเขียว และตลาดระดับโมเดิร์นเทรด

4.10 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องและสนับสนุนชุมชนบ้านนาทม

ในชุมชนบ้านนาทม มีหน่วยงานหลายหน่วยงาน ทั้งภาครัฐ องค์กรเอกชน และสถาบันการศึกษา ที่เข้ามาสนับสนุนต่าง ๆ ในการพัฒนาชุมชน ดังต่อไปนี้

ตารางที่ 4.3 หน่วยงานและการสนับสนุน

หน่วยงาน	การสนับสนุน
ส.ป.ก. ขอนแก่น	• มุ่งสำหรับทำโรงเรือนกางมุ้ง • โรงเรือนเลี้ยงหมูหลุมและลูกหมู • องค์ความรู้ โดยการฝึกอบรม ศึกษาดูงาน
สำนักงานพัฒนาที่ดิน	• องค์ความรู้ โดยการฝึกอบรม ศึกษาดูงานด้านการปรับปรุงบำรุงดิน • สารเร่ง พด. • โรงเรือนเลี้ยงหมูหลุมและลูกหมู
ปศุสัตว์จังหวัด	• พันธุ์สัตว์ • องค์ความรู้ โดยการฝึกอบรม ศึกษาดูงานด้านการเลี้ยงสัตว์ การทำอาหารสัตว์
ประมงจังหวัด	• พันธุ์ปลา • องค์ความรู้ โดยการฝึกอบรม ศึกษาดูงานด้านการเลี้ยงปลา
ศูนย์เมล็ดพันธุ์ข้าวขอนแก่น	• เมล็ดพันธุ์ข้าว กข.6
สำนักงานพัฒนาชุมชน (นายพงษ์สิทธิ์ เถลยพจน์)	• สนับสนุนองค์ความรู้ต่าง ๆ ในการทำเกษตร
มหาวิทยาลัยขอนแก่น	• ทำวิจัยเกี่ยวกับการผลิตพืชผัก
กระทรวงพลังงาน	• จะสนับสนุนแผงโซลาร์เซลล์ในพื้นที่แปลงรวม เพื่อใช้สูบน้ำ
สำนักงานเกษตรจังหวัด	• จัดหาสถานที่จำหน่ายผลผลิต/สินค้าเกษตร
สำนักงานเกษตรอำเภอคำสูง	• สนับสนุนองค์ความรู้ต่าง ๆ ในการทำเกษตร
องค์การบริหารส่วนจังหวัด	• ช่วยแนะนำการเขียนโครงการเพื่อขอรับงบประมาณ สนับสนุนในการพัฒนาชุมชน
สำนักงานเทศบาลนครขอนแก่น สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดขอนแก่น เครือข่ายตลาดสีเขียวริมบึงแก่นนคร	• สถานที่จำหน่ายสินค้าเกษตรสีเขียว
สำนักงานส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ	• ต้นกล้า/ปัจจัยการผลิต • องค์ความรู้ต่าง ๆ ในการผลิตยางพารา

4.11 สรุปสภาพปัญหาของเกษตรกรและชุมชนเป้าหมาย

จากการศึกษาข้อมูลทั้งการสัมภาษณ์ เกษตรกร เจ้าหน้าที่ของรัฐ และทำเวทีชุมชนร่วมกับเกษตรกร สามารถสรุปปัญหาในการพัฒนากลุ่มเกษตรกรเป้าหมายดังตารางที่ 4.4

ตารางที่ 4.4 สรุปสภาพปัญหาของเกษตรกรและชุมชนเป้าหมาย

ปัญหา	สาเหตุ
1) ผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็งยังมีน้อย	- ขาดการพัฒนาผู้นำกลุ่มทั้งในด้านภาวะความเป็นผู้นำ แนวคิด และความรู้ต่าง ๆ - ยังไม่มีกิจกรรมที่ดึงดูดความสนใจ หรือสนับสนุน ผู้นำรุ่นใหม่ให้เข้ามาร่วมกิจกรรม - ขาดการขับเคลื่อนกระบวนการกิจกรรมย่อย เพื่อกระจายอำนาจการบริหารงานให้ผู้นำรุ่นใหม่
2) ขาดความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืนและการจัดการเพื่อการพึ่งตนเอง	- การส่งเสริมอบรมให้ความรู้แก่เกษตรกรในการทำเกษตรกรรมยั่งยืนและการจัดการเพื่อการพึ่งพาตนเองยังมีน้อย - ให้ความรู้แก่เกษตรกรไปแล้วแต่ไม่ได้ติดตามการดำเนินงานและสนับสนุนที่เข้มข้น
3) ขาดแคลนแรงงานในครัวเรือน	- คนรุ่นใหม่สนใจทำเกษตรมีน้อย - คนรุ่นใหม่ออกไปทำงานนอกภาคเกษตร - เกษตรกรส่วนใหญ่อยู่ในวัยกลางคน ถึงสูงอายุ บางรายมีปัญหาสุขภาพ - เกษตรกรมีภาระงานของครอบครัวที่ต้องดูแลมากกว่าการทำเกษตร เช่น การดูแลบุตรหลาน เนื่องจากพ่อแม่ของเด็กไปทำงานนอกพื้นที่
3) การผลิตไม่สอดคล้องกับศักยภาพของพื้นที่และความต้องการของตลาด ส่งผลให้ผลผลิตที่ได้ยังไม่ค่อยมีคุณภาพและปริมาณมีน้อย	- ขาดความรู้ต่าง ๆ ในการทำเกษตรที่มีประสิทธิภาพ - ขาดการใช้เทคโนโลยี นวัตกรรมใหม่ในการทำเกษตร - ขาดการจัดการสินค้าเกษตรและการตลาดอย่างเป็นระบบ - ยังมีส่วนร่วมน้อยในการตัดสินใจทำกิจกรรมตามชุมชน ส่วนใหญ่จะคล้อยตามผู้นำ - มีแผนพัฒนาชุมชนแล้ว แต่การขับเคลื่อนแผนงานสู่การปฏิบัติยังไม่เกิดผลเป็นรูปธรรมเท่าที่ควร
4) ปัญหานี้สิน	- ต้นทุนการผลิตสูง เนื่องจากพึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกเป็นหลักไม่ว่าจะเป็นปุ๋ย ยาและสารเคมีต่าง ๆ ที่ใช้ในการทำเกษตร - ขาดการจดบันทึกรายรับรายจ่าย บัญชีครัวเรือน/ฟาร์ม - มีการจ้างแรงงานทำเกษตร เพราะขาดแรงงานทำให้เพิ่มต้นทุนและไม่มีความสะดวกในการจัดการแปลง - ไม่มีเครื่องจักรกลการเกษตรมาช่วยทุ่นแรงในการทำเกษตร
6) การรวมตัวเป็นกลุ่มยังไม่เข้มแข็ง มีโครงสร้างและการบริหารจัดการกลุ่มที่ไม่ชัดเจน	- เกษตรกรขาดความรู้ในการบริหารจัดการกลุ่ม - การบริหารกลุ่มขึ้นอยู่กับผู้นำหลักเพียงคนเดียว ขาดการสร้างทีมผู้นำ และการส่งเสริมบทบาทสมาชิกในการจัดการกลุ่ม

ปัญหา	สาเหตุ
7) ขาดแหล่งเงินทุนในการทำเกษตร	- ไม่มีเงินทุนหมุนเวียนของกลุ่ม ไม่มีการออมหรือระดมเงินกลุ่มเพื่อการทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเป็นระบบ
8) การปนของเมล็ดพันธุ์ข้าว	- เกษตรกรผู้ปลูกข้าว มีการจ้างรถเกี่ยวข้าว จึงมีการปนของเมล็ดพันธุ์ข้าว อีกทั้งข้าวที่ได้มีการปนของเศษฟาง เศษหญ้า เมล็ดดอกหญ้า เศษดิน เศษหิน เป็นต้น
9) การใช้สารเคมีในพืชเศรษฐกิจหลายชนิดทำให้เกิดการปนเปื้อนในสิ่งแวดล้อมและตกค้างในร่างกายเกษตรกร	- เนื่องจากในพื้นที่มีการปลูกพืชหลากหลายชนิด เช่น ข้าว มันสำปะหลัง อ้อย อีกทั้งเป็นพื้นที่น้ำหลาก โอกาสที่พืชผลเกษตรของเกษตรกรที่ต้องการทำเกษตรอินทรีย์จะเกิดการปนเปื้อนสารเคมีจากแปลงข้างเคียงมีความเสี่ยงสูงมาก จากการสุ่มตรวจเลือดเกษตรกรในพื้นที่พบว่า เกษตรกรมีสารพิษในเลือด
10) การสนับสนุนของหน่วยงานราชการไม่ตรงกับความต้องการ	- การสนับสนุนจากหน่วยงานราชการที่ผ่านมา ไม่ตรงกับความต้องการของเกษตรกร ตัวอย่างเช่น การสนับสนุนเครื่องจักรกลการเกษตร ซึ่งแปลงต้นแบบในพื้นที่ ไม่ได้รับการสนับสนุน กลับเป็นเกษตรกรรายอื่นที่ได้รับการสนับสนุนแทน
11) หน่วยงานราชการขาดการบูรณาการการทำงานอย่างแท้จริง	- ไม่มีการบูรณาการการทำงานร่วมกัน เช่น การทำงานโครงการแปลงใหญ่ ส่งผลให้เกษตรกรไม่เห็นความแตกต่างระหว่างการเข้าร่วมโครงการกับไม่เข้าร่วมโครงการ จึงไม่สนใจที่จะเข้าร่วมโครงการ - การพัฒนางานด้านการเกษตร ยังขาดการบูรณาการงานร่วมกันระหว่างหน่วยงานท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง
12) หน่วยงานระดับท้องถิ่นให้ความสำคัญกับงานพัฒนาชุมชนในมิติอื่นมากกว่าการเกษตร	- ที่ผ่านมา ทางอบต. ยังไม่ได้เข้าไปดำเนินการพัฒนาด้านการเกษตรในพื้นที่ เนื่องจากมีการกิจเร่งด่วนที่ต้องดำเนินงานตามนโยบายรัฐบาล เรื่อง การจัดการขยะในชุมชน - ที่ผ่านมายังไม่ได้วางแผนงานด้านการเกษตรในพื้นที่ แต่ในอนาคตคาดว่าจะมีการนำแผนงานด้านการพัฒนาการเกษตรบรรจุลงในแผนการดำเนินงานของ อบต.
13) ขาดแกนนำในการบริหารงานกลุ่มและกิจกรรมการพัฒนา เช่น กิจกรรมโรงสีข้าว	- การบริหารจัดการข้าวของกลุ่ม ยังขาดคนที่เป็นทีมงานในการขับเคลื่อนงานด้านต่าง ๆ ในการบริหารจัดการเครื่องสีข้าว การขับเคลื่อนกิจกรรมการปลูกผักอินทรีย์ เกษตรกรมยังยืนเป็นต้น
14) เกษตรกรสูงอายุ ไม่มีทายาทรุ่นใหม่มาสานต่อการทำงาน	- ในชุมชน เกษตรกรส่วนใหญ่เริ่มเข้าสู่วัยกลางคน ถึง วัยสูงอายุ มีลูกหลานทำงานนอกภาคเกษตร ซึ่งมีรายได้ดีกว่า และเมื่อกลุ่มหนุ่มสาวดังกล่าวมีลูกก็นำมาให้เกษตรกรซึ่งเป็นพ่อแม่เลี้ยง มีการส่งเงินให้รายเดือน ส่งผลให้เวลาในการทำเกษตรในแปลงลดลง - สำหรับเกษตรกรที่พอจะมีเงินทุนก็จะเป็นการจ้างแรงงานทำเกษตรเป็นส่วนใหญ่

บทที่ 5

สภาพปัญหา และศักยภาพและการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย

จากกระบวนการวิจัยที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 3 ซึ่งเป็นการประยุกต์กระบวนการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วมเข้ามาใช้ในกระบวนการวิจัยขั้นการปฏิบัติการภาคสนาม เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ศักยภาพและจัดทำแผนพัฒนาชุมชนของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งแบ่งเป็นขั้นตอนหลัง 5 ขั้นตอน คือ ร่วมวิเคราะห์ข้อมูลและศักยภาพชุมชน ร่วมจัดทำแผน ร่วมปฏิบัติและแก้ไขปัญหา ร่วมติดตามประเมินระหว่างกระบวนการปฏิบัติ และร่วมประเมินผลและสรุปบทเรียน โดยในบทนี้ จะนำเสนอเนื้อหา 2 ส่วนหลักคือ สรุปสภาพปัญหา และศักยภาพของเกษตรกรเป้าหมายและชุมชนบ้านนายม และการจัดทำวางแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรมัยยั้งยืนของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย

ส่วนที่ 1 สรุปสภาพปัญหาและศักยภาพของเกษตรกรเป้าหมายและชุมชนบ้านนายม

5.1 การวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพเกษตรกรและชุมชนเป้าหมาย

5.1.1 จุดแข็งของเกษตรกรและชุมชน

- 1) มีผู้นำที่เข้มแข็ง สามารถเป็นผู้นำได้ทั้งด้านความคิด และการปฏิบัติ อีกทั้งมีความสัมพันธ์แบบเครือข่ายที่ดีกับหน่วยงานของรัฐหลายหน่วยงาน
- 2) สมาชิกกลุ่มบางรายมีความรู้และทักษะในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ชีวภาพ และน้ำหมักชีวภาพ
- 3) สมาชิกกลุ่มมีความสามัคคี เชื่อมั่นในผู้นำ เมื่อมีการประชุมต่าง ๆ สมาชิกกลุ่มจะให้ความร่วมมือในการเข้าร่วมและแสดงความคิดเห็น
- 4) มีคนรุ่นใหม่และสมาชิกใหม่ที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมทางการเกษตร และมีการประชุมอย่างสม่ำเสมอ
- 5) มีระบบน้ำบาดาลที่เพียงพอในการทำการเกษตรตลอดทั้งปี ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกรมทรัพยากรน้ำบาดาล
- 6) เกษตรกรมีที่ดินเป็นของตนเอง ส่วนใหญ่มีมากกว่า 1 แปลง
- 7) มีพื้นที่ส่วนกลางในการทำกิจกรรม ทำให้เกษตรกรสามารถร่วมเรียนรู้และฝึกปฏิบัติในการทำเกษตร เช่น การปลูกผักปลอดภัย การทำปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ การเลี้ยงหมูหลุม เป็นต้น รวมถึงมีอาคารเอนกประสงค์ที่มั่นคง โดยมี น้ำ ไฟฟ้าใช้ และการคมนาคมสะดวก อยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองจังหวัดขอนแก่น ซึ่งเป็นตลาดสำคัญ
- 8) มีแปลงเกษตรกรที่เป็นต้นแบบ และศูนย์เรียนรู้หลายศูนย์ในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง

5.1.2 จุดอ่อนของเกษตรกรและชุมชน

1) ลักษณะทั่วไปของเกษตรกร

(1) เกษตรกรส่วนใหญ่ขาดความรู้ความเข้าใจในการทำการเกษตรแบบเกษตรกรรมยั่งยืน และการจัดการเพื่อการพึ่งตนเอง ตั้งแต่การพัฒนาการผลิตให้ได้คุณภาพมาตรฐาน การจัดการและการตลาด ทำให้ผลผลิตที่ได้มีปริมาณคุณภาพต่ำ และขาดความรู้ในการเพิ่มผลผลิต และลดต้นทุนในการทำการเกษตร

(2) เกษตรกรส่วนใหญ่ทำการเกษตรที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตภายนอกเป็นหลัก เช่น ปุ๋ยเคมี และสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง อีกทั้งค่าจ้างแรงงานมีราคาแพง

(3) เกษตรกรบางรายยังขาดความเชื่อมั่นว่าตนเองจะสามารถทำการเกษตรแบบยั่งยืนแล้วสามารถอยู่รอดได้

(4) ขาดการจัดการสินค้าเกษตรและการตลาดอย่างเป็นระบบ เนื่องจากการผลผลิตที่ได้ยังไม่ค่อยมีคุณภาพและปริมาณมีน้อย ส่วนใหญ่จะขายผลผลิตภายในชุมชน เกษตรกรจึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการจัดการสินค้าเกษตรและการตลาดอย่างเป็นระบบ

(5) ขาดแคลนแรงงานครัวเรือนในการทำเกษตร

(6) ขาดการแปรรูปและพัฒนาสินค้าเกษตร เพื่อเพิ่มมูลค่า

(7) ขาดตราสินค้าและบรรจุภัณฑ์ข้าวปลอดภัย

(8) ปัญหาหนี้สิน เนื่องจากปัจจุบันค่าครองชีพสูงขึ้น รายได้จากการทำเกษตรเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอต่อรายจ่ายที่มี เพราะต้นทุนการผลิตสูง นอกจากนี้เกษตรกรยังมีค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ในครัวเรือน เช่น ค่าอาหาร ค่าน้ำ ค่าไฟฟ้า ค่าน้ำมัน ค่าโทรศัพท์ ค่าเล่าเรียนบุตรหลาน อีกทั้งค่าใช้จ่ายฟุ่มเฟือยต่าง ๆ ส่งผลให้เกษตรกรยังคงตกอยู่ในวังวนของการเป็นหนี้สิน เห็นได้จากเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นลูกหนี้ของ ธ.ก.ส.

(9) ขาดการบันทึกรายรับรายจ่าย บัญชีครัวเรือน/ฟาร์ม ทำให้เกษตรกรขาดข้อมูลประกอบการวางแผนและตัดสินใจในการทำงานและการใช้จ่ายเงินในครั้งต่อไป

(10) การรวมตัวเป็นกลุ่มยังไม่เข้มแข็ง มีโครงสร้างและการบริหารจัดการกลุ่มที่ไม่ชัดเจน อีกทั้งยังขาดการเชื่อมโยงในแต่ละกิจกรรมในระดับกลุ่ม

2) ด้านทรัพยากร

(1) ดินเสื่อมโทรมเนื่องจากการใช้สารเคมีกันมาเป็นระยะเวลานาน

(2) ปัญหาดินเค็มในแปลงนาทำให้ผลผลิตมีคุณภาพและปริมาณต่ำ

5.1.3 โอกาสของเกษตรกรและชุมชน (ภาวะแวดล้อมภายนอก)

1) เป็นพื้นที่ในโครงการชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ส.ป.ก. เกษตรทฤษฎีใหม่ Smart Farmer และโครงการเกษตรแปลงใหญ่ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ส.ป.ก. มีโครงการพัฒนาด้านเกษตรกรรมยั่งยืนและการตลาด รวมถึงเจ้าหน้าที่ที่สามารถให้คำแนะนำ ที่กลุ่มเกษตรกรสามารถขอรับการสนับสนุนได้

2) จังหวัดขอนแก่นมีนโยบายต่าง ๆ ของที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมและสนับสนุนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน อีกทั้งมีหน่วยงานสนับสนุน และเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาการเกษตรในชุมชนหลายหน่วยงาน เช่น ส.ป.ก. กรมพัฒนาที่ดิน อำเภอลำทะเมนชัย เกษตรตำบล โครงการของ คสช. และมหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น

3) ได้รับการสนับสนุนองค์ความรู้ต่าง ๆ ในการทำเกษตรจากหน่วยงานหลัก ได้แก่ ส.ป.ก.ขอนแก่น ผ่านการฝึกอบรม ฝึกปฏิบัติและศึกษาดูงาน อีกทั้งยังมีเวทีเรียนรู้ร่วมกันในการทำการเกษตรในพื้นที่แปลงรวมซึ่งเป็นพื้นที่ของ ส.ป.ก.

4) ตลาดผู้บริโภคยังมีความต้องการสูง อีกทั้งยังมีแหล่งตลาดรองรับสินค้าในกลุ่มพืชผักปลอดภัย คือ ตลาดสีเขียวริมบึงแก่นนคร ตลาดรัชดา ตลาดข้าสูง

5) สังคมมีการตื่นตัวต่อการทำการเกษตรรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืน และกระแสด้านความตื่นตัวในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

5.1.4 อุปสรรค

1) ปัจจัยการผลิต เช่น น้ำมัน ไฟฟ้า ค่าปุ๋ย ยา และสารเคมีต่าง ๆ ที่มีการปรับราคาสูงขึ้น

2) ปัญหาโรคระบาดในพืชผลการเกษตร และศัตรูพืชระบาด

3) ราคาผลผลิตไม่แน่นอน ขึ้นกับกลไกตลาด และพ่อค้าคนกลาง

4) ค่าครองชีพสูง ทำให้ค่าใช้จ่ายสูงกว่ารายได้

5) ภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ฝนแล้ง ภาวะโลกร้อน ทำให้สภาพอากาศเปลี่ยนแปลงไม่ตรงตามฤดูกาล

ภาพที่ 5.1 การร่วมวิเคราะห์สภาพปัญหาและศักยภาพเกษตรกรและชุมชน

จุดแข็ง (S) ด้านบุคคล - ผู้นำกลุ่มเข้มแข็งทั้งด้านความคิดและการปฏิบัติ - สมาชิกกลุ่มส่วนหนึ่งมีความรู้และทักษะในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ และนำหมักชีวภาพและการเลี้ยงสัตว์ - สมาชิกกลุ่มมีความสามัคคี เชื่อมั่นในผู้นำ - มีการประชุมกลุ่มอย่างน้อยเดือนละครั้ง - มีคนรุ่นใหม่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มมากขึ้น ด้านทรัพยากรในชุมชน - มีน้ำบาดาลใช้ทำเกษตรเพียงพอตลอดปี - เกษตรกรมีที่ดินเป็นของตนเองหลายแปลง - มีพื้นที่ส่วนกลางในการทำกิจกรรมรวม - มีแปลงผสมผสานต้นแบบที่ดี - มีศูนย์เรียนรู้การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน - การคมนาคมสะดวกและอยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองขอนแก่น	จุดอ่อน (W) ด้านบุคคล - ผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็งมีน้อย - สมาชิกขาดความรู้ในการทำเกษตรยั่งยืนและการจัดการเพื่อการพึ่งตนเอง - การปฏิบัติระดับแปลงขาดการผสมผสานเพื่อลดต้นทุนและสร้างสมดุลของระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืน - ขาดการจัดการสินค้าเกษตรและการตลาดอย่างเป็นระบบ - ขาดการบันทึกรายรับรายจ่าย บัญชีครัวเรือน/ฟาร์ม - ปัญหานี้สิน - กลุ่มยังไม่เข้มแข็ง และยังไม่มีการวางโครงสร้างกลุ่มอย่างชัดเจน - ขาดการเชื่อมโยงแต่ละกิจกรรมในระดับกลุ่มและชุมชน ด้านทรัพยากรในชุมชน - ดินเสื่อมโทรม/ดินเค็ม
โอกาส (O) - นโยบายรัฐ และจังหวัด ส่งเสริมให้มีการพัฒนาที่ยั่งยืน - มีหน่วยงานสนับสนุนและเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนหลายหน่วยงาน - เป็นพื้นที่ในโครงการขับเคลื่อนชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ของ ส.ป.ก. เกษตรทฤษฎีใหม่ Smart Farmer และโครงการเกษตรแปลงใหญ่ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ - มีตลาดรองรับผลผลิตและสินค้าเกษตรสีเขียว	อุปสรรค (T) - ราคาปัจจัยการผลิต สูงขึ้น ทำให้ต้นทุนการผลิตมีแนวโน้มสูงขึ้น - ราคาผลผลิตไม่แน่นอน - โรคและแมลงศัตรูพืชระบาด - ค่าครองชีพสูง - ภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม แล้ง

ภาพที่ 5.2 แผนภาพสรุปการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน โดยใช้กรอบการวิเคราะห์ SWOT

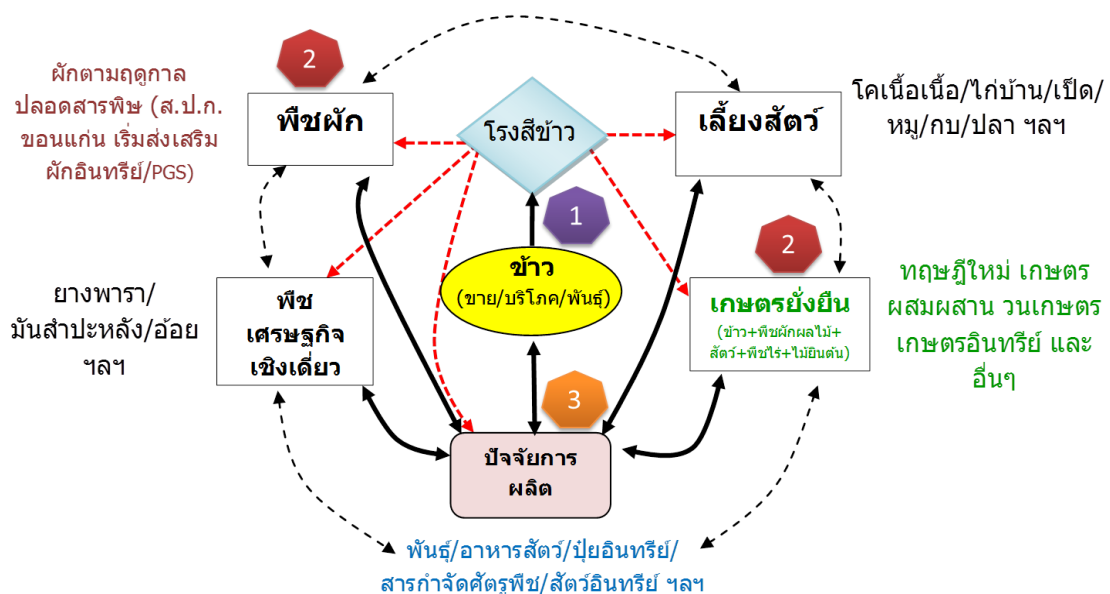
ส่วนที่ 2 การจัดทำร่างแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย

5.2 การจัดทำร่างแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน

จากการวิเคราะห์ชุมชนที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้กลุ่มเริ่มมีแนวคิดที่จะพัฒนาการทำเกษตรของชุมชนไปสู่การทำเกษตรแบบยั่งยืน ซึ่งแนวความคิดนี้ได้เริ่มขึ้นจากผู้ใหญ่บ้าน ที่ต้องการให้คนในชุมชนทำเกษตรแบบพึ่งพาตนเองได้ โดยพึ่งพาปัจจัยภายนอกให้น้อยที่สุดทั้งนี้เนื่องจากมองเห็นศักยภาพทั้งของกลุ่มเองและของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรคน เช่น ผู้นำมีความเข้มแข็ง มีความรู้หลายด้าน ใช้คอมพิวเตอร์ได้ มีความสามารถในการประสานงานที่ดี เน้นการมีส่วนร่วมของสมาชิกภายในหมู่บ้าน แกนนำมีแนวคิดไปในทิศทางเดียวกันสมาชิกกลุ่มมีความสามัคคี พร้อมทั้งจะเรียนรู้และยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น และเริ่มมีคนรุ่นใหม่สนใจที่จะเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน และทรัพยากรในชุมชน ได้แก่ น้ำบาดาลที่มีเพียงพอสำหรับทำเกษตรได้ตลอดทั้งปี มีเส้นทางคมนาคมที่สะดวก ตลอดจนมีการส่งเสริมและการสนับสนุนในการพัฒนาการเกษตรจากหน่วยงานหลายภาคส่วน ซึ่งจากปัจจัยดังกล่าวทำให้ชุมชนสามารถที่จะขับเคลื่อนการพัฒนาไปสู่การทำเกษตรแบบยั่งยืนได้ ดังนั้น ทางกลุ่มจึงได้ร่วมกันจัดทำแผนชุมชน เพื่อที่จะไปสู่เป้าหมายในขั้นต้นในด้านการเกษตร คือ ลดต้นทุนการผลิต เพิ่มคุณภาพและความปลอดภัย ลดปัญหาด้านการตลาด เพิ่มรายได้ สร้างสมดุลของระบบนิเวศ โดยอาศัยกระบวนการกลุ่มที่มีการบริหารจัดการที่ดี

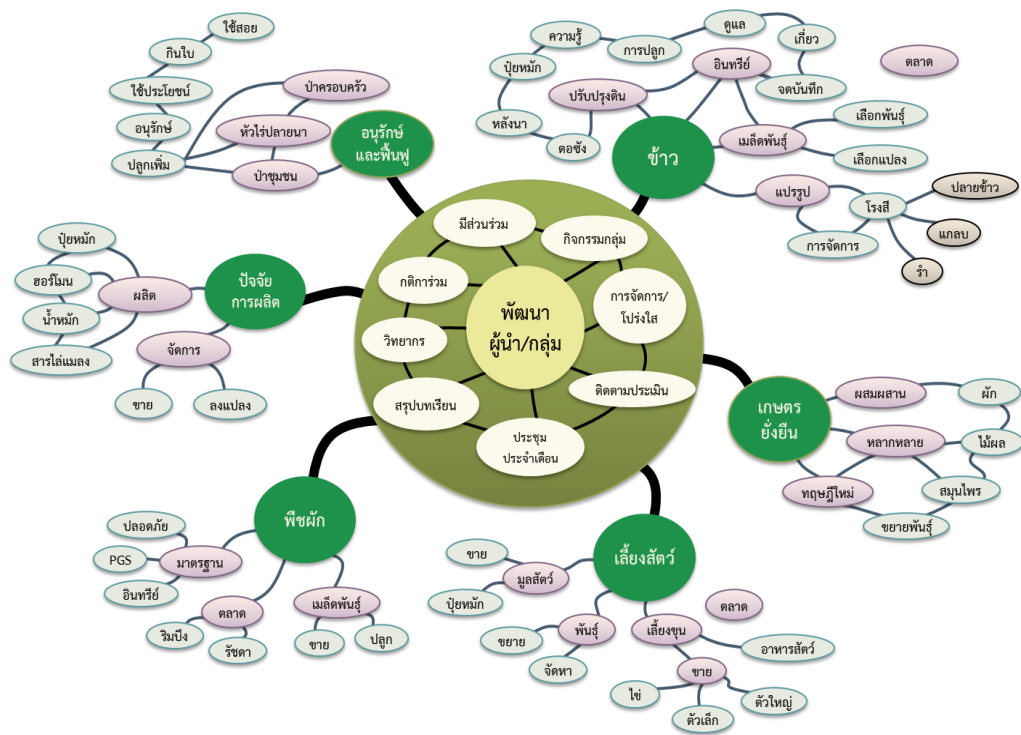
อย่างไรก็ตามชุมชนยังมีจุดอ่อนที่ต้องมีการพัฒนาในส่วนของทรัพยากรคน ดังนั้น จึงได้จัดทำแผนสำหรับด้านพัฒนาผู้นำ และความเข้มแข็งกลุ่ม โดยมีเป้าหมายเพื่อให้มีผู้นำเข้มแข็ง และกลุ่มมีความเข้มแข็ง สามารถบริหารกิจกรรมในชุมชนได้อย่างยั่งยืนและเพื่อให้ครอบคลุมตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน จึงได้เพิ่มแผนด้านการฟื้นฟู อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป้าหมายคือ สร้างจิตสำนึกสาธารณะด้านการอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างความมั่นคงของระบบเกษตรในระดับแปลง

ทีมวิจัยและสมาชิกกลุ่ม ได้ร่วมกันทำเวทีเพื่อจัดทำร่างกรอบแนวคิดและแผนงานพัฒนาสู่ความยั่งยืน โดยเกษตรกรจัดเรียงกลุ่มกิจกรรมตามความถนัดและสนใจ จึงกำหนดให้ข้าวยังเป็นพืชพื้นฐาน รองลงมาคือเกษตรยั่งยืนและพืชผักซึ่งทำควบคู่กันได้ และการจัดการปัจจัยการผลิตเพื่อลดต้นทุน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ให้เป็นกิจกรรมเสริม และพืชเศรษฐกิจต่างยังคงไว้เพื่อเป็นแหล่งรายได้ระหว่างการปรับเปลี่ยน เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่มีที่ดินมากกว่าหนึ่งแปลง โดยมีมองถึงการเชื่อมโยงกิจกรรมตามภาพที่ 5.3 ได้ดังนี้

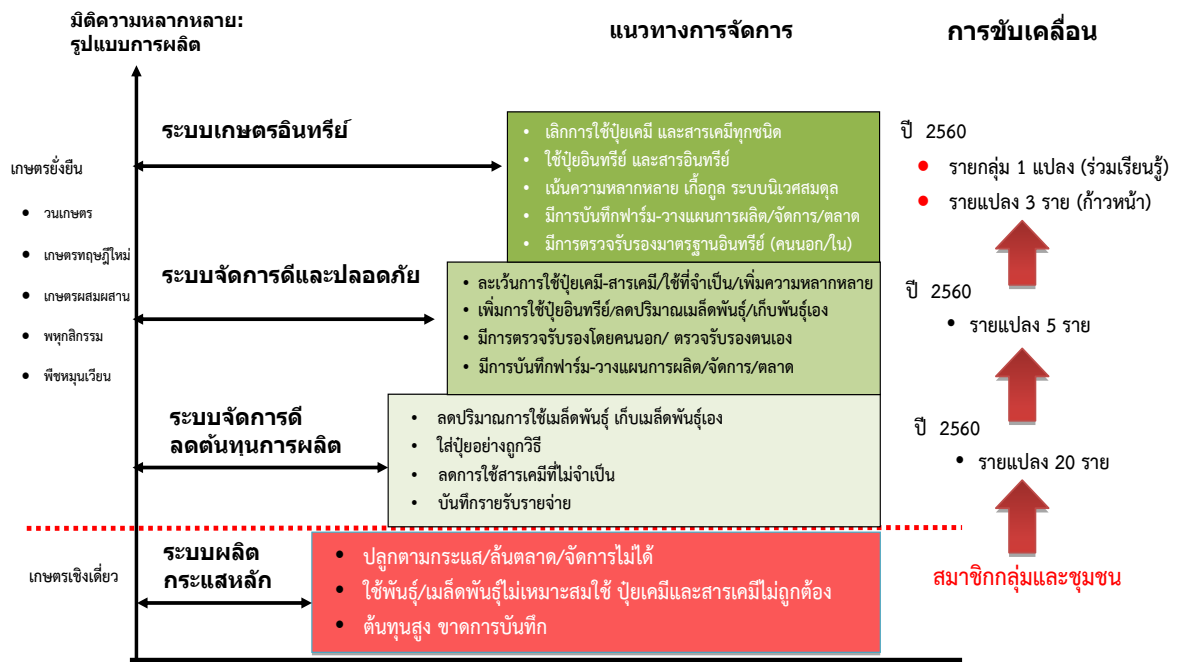
ภาพที่ 5.3 กรอบแนวคิดในการเชื่อมโยงกิจกรรมของเกษตรกรในชุมชนที่จะนำมาพัฒนาสู่ความยั่งยืน

อย่างไรก็ตาม หลังจากมีการหารือกันเพิ่มเติม พบว่า ประเด็นการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ ดินและน้ำ เริ่มได้รับความสนใจและมีการแสดงความเห็นเพิ่มเติม เพื่อกำหนดแผนงานในแต่ละกิจกรรมหลัก ยกเว้นพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวฝนกลุ่มมันสำปะหลัง อ้อย และยางพารา โดยมีแนวคิดในการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ดังสรุปในภาพที่ 5.4 ซึ่งประกอบไปด้วย กิจกรรมการจัดการข้าว เกษตรยั่งยืน เลี้ยงสัตว์ ปลูกพืชผัก ผลิตภัณฑ์การผลิใช้เอง อนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากร โดยต้องมีการพัฒนาผู้นำและความเข้มแข็งของกลุ่มไปพร้อมกัน

ภาพที่ 5.4 สรุปร่างกรอบแนวคิดการพัฒนากิจกรรมของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย

ด้านการกำหนดเป้าหมายการเปลี่ยนแปลงในภาพรวม นักวิจัยได้สรุปประเด็นทิศทางการขับเคลื่อนสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรไว้ในภาพที่ 5.5 โดยเมื่อวิเคราะห์เป้าหมายที่เกษตรกรวางไว้ รวมถึงการกำหนดอาสานำร่องพบว่าสามารถตั้งเป้าหมายการขับเคลื่อนได้บางส่วนในปี 2560 โดยในระดับเกษตรกรอินทรีย์นั้น มีความเป็นไปได้ที่กลุ่มเกษตรกรในแปลงรวมจะร่วมกันทำเกษตรอินทรีย์ โดยการส่งเสริมของ ส.ป.ก.ขอนแก่น ซึ่งมีการนำกระบวนการรับรองแบบ PGS เข้ามาส่งเสริม และจะมีเกษตรกรนำร่องอย่างน้อย 3 ราย กลุ่มที่จะเริ่มเข้าสู่เกษตรยั่งยืน 5 ราย โดยเน้นกลุ่มที่ได้รับการสนับสนุนหรือน้ำในโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่ทั้งบ้านนาและบ้านหัว และสมาชิกอื่น ๆ เริ่มเรียนรู้และทดลองเข้าสู่ระบบการจัดการที่ดีขึ้นลดการใช้สารเคมี ใช้ปุ๋ยอินทรีย์มากขึ้นประมาณ 20 ราย ส่วนสมาชิกหากกลุ่มที่ 1 และ 2 ประสบความสำเร็จ คาดว่ากลุ่มที่ 3 และเกษตรกรที่เหลือในชุมชนจะเริ่มให้ความสนใจเรียนรู้และเกิดการปรับเปลี่ยนหากมีการส่งเสริมและพัฒนาที่เหมาะสม

ภาพที่ 5.5 ทิศทางการขับเคลื่อนแผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

จากนั้นทีมนักวิจัยได้ทำหน้าที่สรุปข้อมูลและร่างแผน และคืนข้อมูลให้เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายเป็นระยะ จนสามารถสรุปร่างแผนพัฒนาของเกษตรกรเป้าหมาย ซึ่งเป็นแผนที่ยังมีความยืดหยุ่นตามบริบทความพร้อมของเกษตรกรและพื้นที่ในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งเกษตรกรสามารถปรับเปลี่ยนตามความเหมาะสม เนื่องจากเป้าหมายของแผนพัฒนาฯ นี้ใช้เพื่อเป็นกรอบทิศทางของกลุ่มให้เห็นภาพของการพัฒนาร่วมกัน และแผนดังกล่าวนี้ ยังถือว่าเป็นแผนเฉพาะระดับกลุ่ม ซึ่งหากต้องการขยายเป็นแผนพัฒนาทั้งหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านซึ่งเป็นผู้นำกลุ่ม จะต้องนำเข้าสู่เวทีประชาคมของหมู่บ้านอีกครั้ง รวมถึงการเชิญผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเข้ามาร่วมทบทวนแผน

ร่างแผนพัฒนาชุมชนของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย ได้ตั้งเป้าหมายการพัฒนา เพื่อลดต้นทุนการผลิต เพิ่มคุณภาพและความปลอดภัย ลดปัญหาด้านการตลาด เพิ่มรายได้ สร้างสมดุลของระบบนิเวศ ประกอบด้วย 3 แผนหลัก คือ แผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนบ้านนายม แผนพัฒนาด้านการฟื้นฟูอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม และแผนพัฒนาผู้นำ และความเข้มแข็งกลุ่ม ดังปรากฏในตารางที่ 5.1-5.3

ตารางที่ 5.1 สรุปร่างแผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนบ้านนายนม

เป้าหมาย ลดต้นทุนการผลิต เพิ่มคุณภาพและความปลอดภัย ลดปัญหาด้านการตลาด เพิ่มรายได้ สร้างสมดุลของระบบนิเวศ

กิจกรรม/ โครงการ	วัตถุประสงค์	กิจกรรม	วิธีการ	สถานที่ดำเนินการ	ระยะเวลาใน การ ดำเนินการ	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ ประสาน	สมาชิกนำร่อง	หน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง
ข้าวครบวงจร	1. เพื่อลดต้นทุนการผลิต 2. เพื่อให้ผลผลิตมี คุณภาพ และมีรายได้ เพิ่มขึ้น	1. การปรับปรุง บำรุงดินและการ ไถกลบตอซัง	1) ไถกลบตอซัง (ดำเนินการไป บางส่วนแล้ว) 2) ไถก่อนหว่านหรือดำ 2 รอบเพื่อ กำจัดวัชพืช 3) ใส่ปุ๋ยหมัก/คอก ประมาณ 1-5 กระสอบต่อไร่	1) แปลงนาตนเอง ของสมาชิก 28 ราย	1) ธันวาคม 59 - พฤษภาคม 60 ไถกลบตอ ซัง (ดำเนินการ ไปบ้างแล้ว) 2) กรกฎาคม 60 ไถเพื่อ กำจัดวัชพืช และหว่าน หรือดำนา 3) ตัดพันธุ์/ วัชพืชปนใน แปลงทุกวัน หากมีเวลา 4) พฤศจิกายน 60 เกียว	งบสมาชิก	นายสายทอง	1) นายสันติ 2) นางคำพอง 3) นางละมุล 4) นายเอกลักษณ์ 5) นายรุ่งเรือง 6) นายนิพนธ์ 7) นายสุพรรณ 8) นางนวลจันทร์ 9) นางฮวง 10) นางบุญโฮม 11) นางสุคนธ์ 12) นางสมยศ 13) นางจันทร์เพ็ญ	- ส.ป.ก.ขอนแก่น - กปร. ส.ป.ก. - ศูนย์เมล็ดพันธุ์ ข้าวขอนแก่น - ศูนย์เมล็ดพันธุ์ ข้าวอำนาจเจริญ - กรมการข้าว
		2. ผลิตข้าว อินทรีย์	1) จัดหาพันธุ์ข้าวอินทรีย์ 2) ทำปุ๋ยหมักใช้เอง 3) ไถกลบตอซัง 4) กำจัดวัชพืชโดยการถอน 5) เกียวด้วยมือ	1) ในแปลงตนเอง คนละ อย่างน้อย 1 ไร่					
		3. ผลิตเมล็ดพันธุ์ ข้าว	1) หาวิทยากรให้รู้การผลิตเมล็ด พันธุ์ข้าว 2) พันธุ์ข้าวที่จะปลูก เช่น ลิ้มผัว ไรส์ เบอร์รี่ มันปู ข้าวเก่า เจ้าแดง มะลิ 105 และกะข 6 เป็นต้น 3) จัดบันทึกลักษณะประจำสาย พันธุ์ข้าว	1) ในแปลงตนเอง อย่างน้อยคนละ 1 งาน					
		4. แปรรูปข้าว	1) จัดซื้อ/จัดหาเครื่องสีข้าวและ เครื่องบรรจุสุญญากาศ 2) บริหารจัดการเครื่องสีข้าว	1) หากได้โรงสีข้าว และเครื่องบรรจุ สุญญากาศ จะตั้งไว้ ที่บริเวณแปลงรวม					

กิจกรรม/ โครงการ	วัตถุประสงค์	กิจกรรม	วิธีการ	สถานที่ดำเนินการ	ระยะเวลาใน การ ดำเนินการ	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ ประสาน	สมาชิกรับรอง	หน่วยงานที่ เกี่ยวข้อง
เกษตรยั่งยืน - ทฤษฎีใหม่ - เกษตร ผสมผสาน - วนเกษตร - พืชผัก หมุนเวียน - พหุกิจกรรม	- เพื่อเพิ่มความ หลากหลายของชนิด พืช/สัตว์ และกิจกรรม ในแปลง โดยมีพืชหลัก คือ ข้าว - เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่าใน แปลงเกษตร	1. ปลุกพืชผัก ไม้ผล สมุนไพร ในแปลง	1) สำรวจพื้นที่และวางแผนแปลง 2) วางแผนการผลิต และการตลาด -ชนิดพืชผักที่ต้องการปลูก เช่น สวน ครัว ผักตามความต้องการ ของตลาด ไม้ ผล พืชสมุนไพร - จัดหาแหล่งจำหน่าย 3) อบรมให้ความรู้ต่าง ๆ ในการผลิต 4) ขอรับการสนับสนุนเมล็ดพันธุ์ พันธุ์ไม้ พันธุ์พืช ต้นกล้า ที่ไม่ สามารถเพาะพันธุ์เองได้ 5) ดำเนินการผลิต 6) จัดบันทึกการใช้จ่ายในการผลิต 7) จำหน่าย	ในแปลงเกษตรของ ตนเอง	เม.ย. 60-มี.ค. 61		นางทองกลม	1) นางทองกลม 2) นางสุบรรณ 3) นางประนอม 4) นางยุพิน 5) นางละมุน 6) นางบุญโฮม	- ส.ป.ก.ขอนแก่น - กปร. ส.ป.ก. - เกษตรอำเภอ
		2. การเลี้ยงสัตว์	1) วางแผนการผลิตและการตลาด 2) อบรมให้ความรู้ต่าง ในการเลี้ยง และทำอาหารเลี้ยง 3) ก่อสร้างโรงเรือนเลี้ยงหรือที่เลี้ยง แบบง่าย 4) จัดหาวัสดุอุปกรณ์ในการเลี้ยง 5) จัดหาพันธุ์และอาหารเลี้ยง 6) ดำเนินการเลี้ยง 7) จำหน่าย	ในแปลงเกษตรของ ตนเอง	เม .ย . 60 – มี.ค. 61	25,000			- ส.ป.ก.ขอนแก่น - กปร. ส.ป.ก. - เกษตรอำเภอ - ปศุสัตว์อำเภอ
		3. ปลูกไม้ใช้สอย	1) กำหนดพื้นที่และลักษณะของการปลูก 2) ขอรับการสนับสนุนพันธุ์ไม้ 3) ดำเนินการปลูก 4) จัดบันทึกชนิดไม้ที่ปลูก	ในแปลงของตนเอง	พ.ค. 60-มี.ค. 61			1) นางทองกลม 2) นางสุบรรณ 3) นางประนอม 4) นางยุพิน	- ส.ป.ก.ขอนแก่น - กอฝ. สพท. - ป่าไม้จังหวัด - ศูนย์เพาะชำ กล้าไม้จังหวัด

กิจกรรม/ โครงการ	วัตถุประสงค์	กิจกรรม	วิธีการ	สถานที่ดำเนินการ	ระยะเวลาในการ ดำเนินการ	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ ประสาน	สมาชิกรับรอง	หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
เลี้ยงสัตว์	1. เพาะพันธุ์ 2. ขายเนื้อ/ลูก 3. นำมูลไปทำปุ๋ย	1. เลี้ยงหมูขุน	1) ขอสนับสนุนองค์ความรู้ในการ เลี้ยง การทำอาหารสัตว์ 2) ขอสนับสนุนพันธุ์ 3) ขอสนับสนุนเงินกู้	ในแปลงตนเอง	เม.ย. 60 – มี.ค. 61	20,000	นายสันติ	1) นายสันติ 2) นายวรรรัตน์	- ส.ป.ก.ขอนแก่น - กปร. ส.ป.ก. - เกษตรอำเภอ - ปศุสัตว์อำเภอ
		2. เลี้ยงโคขุน			เม.ย. 60–มี.ค. 61	100,000	นาย เอกลักษณ์	1) นายวรรรัตน์ 2) นางนวลจันทร์ 3)นางจันทร์เพ็ญ 4) นางประภา 5) นายสันติ 6) นายวรรรัตน์	
พืชผัก	1. ขาย 2. นำเศษผักไปผลิต ปุ๋ย/ เป็นอาหารสัตว์	1. ผลิตผักปลอด สารพิษ / ผัก อินทรีย์(PGS) เน้น ให้ มีความ หลากหลายและ เป็นผักพื้นบ้าน	1) วางแผนการผลิตและการตลาด 2) อบรม ดูงาน 3) ปฏิบัติ 4) บันทึกข้อมูลการใช้จ่าย 5) จำหน่าย	ในแปลงตนเอง	เม.ย. – ธ.ค. 60				- ส.ป.ก.ขอนแก่น - ศรม.สพท. - เกษตรอำเภอ
		2. ผลิตเมล็ดพันธุ์ ผัก	1) อบรมและฝึกปฏิบัติการผลิต เมล็ดพันธุ์	เรียนเป็นกลุ่ม แยก ทำในแปลงตนเอง	เม.ย. – ธ.ค. 60				- ส.ป.ก.ขอนแก่น - ศรม.สพท. - เกษตรอำเภอ
ปัจจัยการผลิต		1. ผลิตเมล็ดพันธุ์ พืชผัก/ต้นกล้า/ ต้นพันธุ์/พันธุ์สัตว์ 2. ผลิตปุ๋ยอินทรีย์ ชีวภาพน้ำหมัก ชีวภาพ สมุนไพร กำจัดแมลง/โรง พืช/สัตว์	1. อบรม และฝึกปฏิบัติ 2. เกษตรกรนำไปขยายผลในแปลง ตนเอง	เรียนรู้เป็นกลุ่ม แยกทำใช้ใน ครัวเรือน	เม.ย. – พ.ค. 60				- ส.ป.ก.ขอนแก่น - กลุ่มพัฒนา เกษตรกรและ เครือข่ายผู้นำ (กพก.) สพท. - เกษตรอำเภอ

ตารางที่ 5.2 สรุปร่างแผนพัฒนา ด้านการฟื้นฟู อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

เป้าหมาย สร้างจิตสำนึกสาธารณะด้านการอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างความมั่นคงของระบบเกษตรในระดับแปลง

กิจกรรม/โครงการ	วิธีการ	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ ประสาน	หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
1. สร้างป่าครอบครัว	ปลูกไม้ยืนต้น/ ไม้ใช้สอยเสริมในแปลง และคันทนา ขอบสระ ขอบแปลง			ส.ป.ก. /ป่าไม้จังหวัด/กลุ่มอนุรักษ์ และฟื้นฟูสภาพแวดล้อม สพท. ส.ป.ก.
2. อนุรักษ์ ฟื้นฟูป่าหัวไร่ปลายนา และร่วมปลูกป่า สาธารณะ	สำรวจ สร้างจิตสำนึก อนุรักษ์ และร่วมอนุรักษ์			

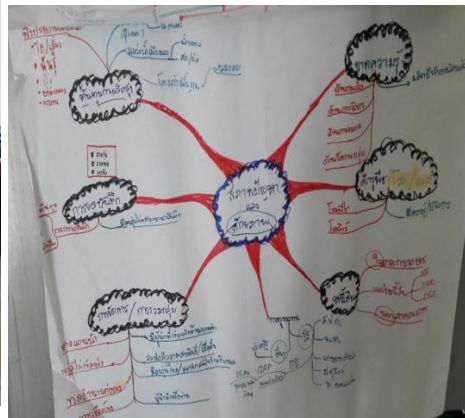
ตารางที่ 5.3 สรุปร่างแผนพัฒนาผู้นำ และความเข้มแข็งกลุ่ม

เป้าหมาย มีผู้นำเข้มแข็ง และกลุ่มมีความเข้มแข็ง สามารถบริหารกิจกรรมในชุมชนได้อย่างยั่งยืน

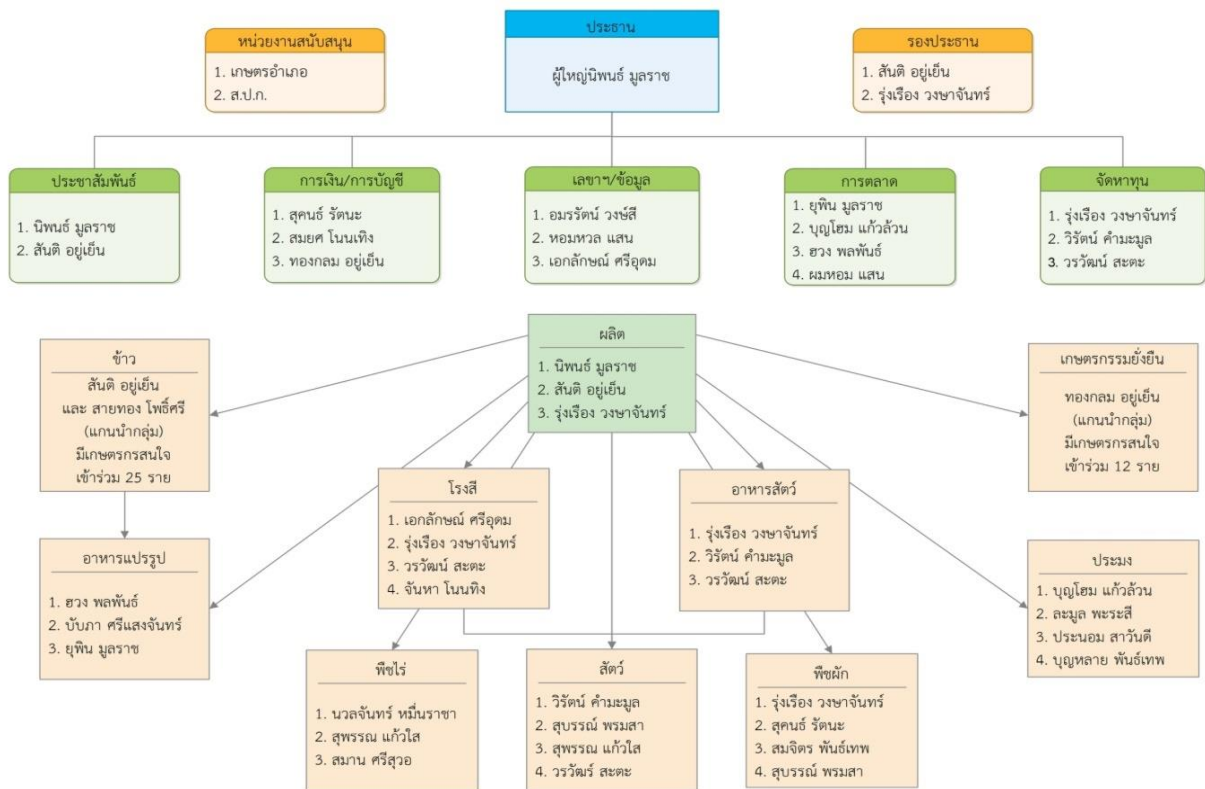
กิจกรรม/โครงการ	วิธีการ	งบประมาณ	ผู้รับผิดชอบ ประสาน	หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
1. การพัฒนาผู้นำ	- อบรม ดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ด้านภาวะผู้นำ แนวคิด และความรู้ต่าง ๆ - การค้นหา สนับสนุน ผู้นำรุ่นใหม่ - ฝึกทักษะการคิด การบริหารจัดการ การแสดงออก - การขับเคลื่อนกิจกรรมด้วยกระบวนการกลุ่มย่อย เพื่อกระจายอำนาจการบริหารจัดการสู่ผู้นำรุ่นใหม่			- ส.ป.ก.ขอนแก่น - กลุ่มพัฒนาเกษตรกรและ เครือข่าย สพท. ส.ป.ก.
2. การสร้างความเข้มแข็งของกลุ่ม	- การเลือกผู้นำ แกนนำ สร้างกฎ กติกา แบบมีส่วนร่วม - การมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมาย คิด ทำ แก้ปัญหา - การมีเวทีการประชุม แลกเปลี่ยนความคิดเห็น สม่่าเสมอ - มีระบบการติดตามงาน ประเมินแบบมีส่วนร่วม - มีการสรุปบทเรียน และทบทวนเป้าหมาย			- ส.ป.ก.ขอนแก่น

5.3 กลไกการขับเคลื่อนแผนพัฒนาชุมชน

หลังจากที่มีการพูดคุย วิเคราะห์ข้อมูลกันหลายครั้งจนเกิดร่างแผนพัฒนาของชุมชนขึ้น สิ่งที่คณะนักวิจัยได้ตั้งประเด็นสอบถามเกษตรกรคือ ใครจะเป็นผู้ลงมือทำ และติดตามการทำงานของสมาชิก เพราะ หากหวังให้หน่วยงานนอก เช่น ส.ป.ก. และหน่วยงานรัฐอื่น ๆ มากระตุ้นติดตามและให้การสนับสนุนตลอดนั้นคงไม่เกิดความยั่งยืนอย่างแน่นอน จึงมีข้อเสนอให้สมาชิกที่เก่ง ถนัด หรือสนใจกิจกรรมใดเป็นผู้ประสานหลักของกิจกรรม และนำร่องดำเนินการกิจกรรมนั้น ๆ ซึ่งผลปรากฏว่า มีทั้งผู้เสนอตนเองและเพื่อนสมาชิกเสนอชื่อในแต่ละกิจกรรมดังแสดงใน ภาพที่ 5.6 โดยในเวทีครั้งนั้น ได้สรุปเป็นร่างโครงสร้างการบริหารจัดการของกลุ่มฯ ที่มีชื่อเกษตรกรนำร่องรวมอยู่ด้วยจำนวนหนึ่ง ซึ่งโครงสร้างดังกล่าวนี้ ยังมีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหว โดยคาดว่าในเวทีครั้งต่อไปที่มีการสนับสนุนการขับเคลื่อนเรื่องข้าวอย่างชัดเจน จะทำให้มีโครงสร้างที่ชัดเจนมากขึ้นด้วยในแต่ละกิจกรรม

ภาพที่ 5.6 การร่วมวางแผนกำหนดกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนและกำหนดรายชื่อผู้ติดตามประเมินผลกิจกรรม

ภาพที่ 5.7 ร่างโครงสร้างการบริหารของกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ

5.4 การประสานเพื่อดำเนินการตามแผน

คณะผู้วิจัยร่วมกับผู้นำกลุ่มเกษตรกรได้กำหนดกิจกรรมที่จะดำเนินการก่อนกิจกรรมอื่น ๆ คือ ข้าว และเกษตรยั่งยืน ซึ่งจะมีทั้งรูปแบบเกษตรทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ และวนเกษตร โดยมีการรายงานความก้าวหน้าของการจัดทำแผนให้กับ ส.ป.ก.ขอนแก่น ได้ทราบ ซึ่ง ส.ป.ก.ขอนแก่น ได้รับงบประมาณสนับสนุน ให้มีการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรกร ผ่านกิจกรรมโครงการขับเคลื่อนชุมชน เศรษฐกิจพอเพียง โครงการเกษตรแปลงใหญ่ กิจกรรมเกษตรปราดเปรื่อง (เกษตรอินทรีย์) และการส่งเสริม เกษตรทฤษฎีใหม่

บทที่ 6

การติดตามสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนของกลุ่มเป้าหมายและสะท้อนผลการปฏิบัติ

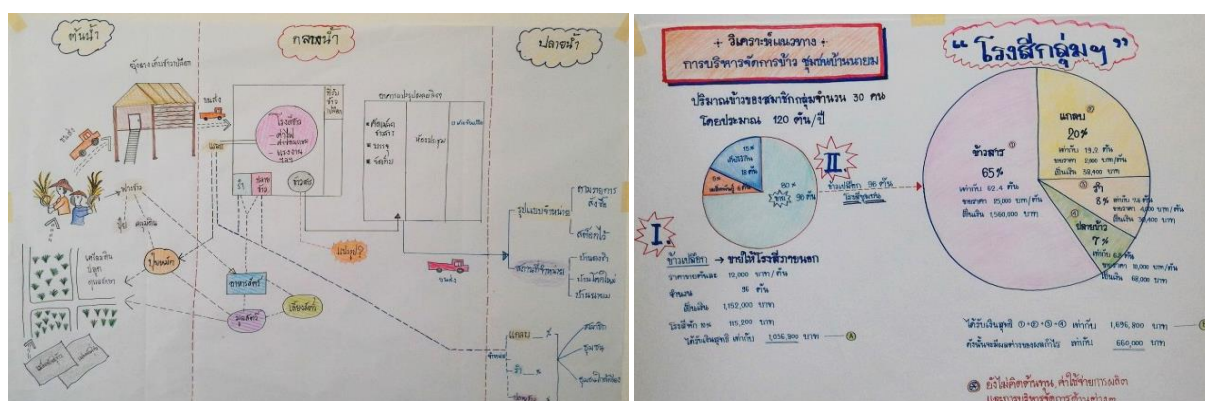
ส่วนที่ 1 การติดตามและสนับสนุนการขับเคลื่อนแผนของกลุ่มเป้าหมาย

หลังจากร่วมกับเกษตรกรวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน และจัดทำกรอบแนวทางและแผนของชุมชน ซึ่งมีการออกแบบกิจกรรมไว้หลากหลาย ดังนำเสนอไว้ในบทที่ 5 โดยมีการปลูกข้าวเป็นพื้นฐานเนื่องจากเป็นพืชอาหารหลักที่เกษตรกรยังถือว่าเป็นพื้นฐานสำคัญของครอบครัว และมีการกำหนดทิศทางการปรับเปลี่ยนไปสู่การเกษตรแบบผสมผสานหรือเกษตรกรรมยั่งยืนมากขึ้น โดยคณะผู้วิจัยได้ประสานแผนงานและงบประมาณ ไปยัง ส.ป.ก. ส่วนกลาง และ ส.ป.ก.ขอนแก่น เพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณในการพัฒนา ในขณะเดียวกันผู้นำชุมชน (ผู้ใหญ่निพนธ์) เป็นกลไกสำคัญในการประชาสัมพันธ์ข้อมูลจากการวิเคราะห์และจัดทำแผนชุมชน ให้กับหน่วยงานในระดับอำเภอและตำบล มีการรายงานผ่านไลน์ การประชุมประจำเดือนและการตรวจเยี่ยมของหน่วยงานต่าง ๆ ในอำเภอข้าสูง ทำให้กลุ่มได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานต่าง ๆ โดยกลุ่มเป้าหมายการขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ สรุปได้ ดังนี้

6.1 การขับเคลื่อนกิจกรรมข้าวครบวงจร

6.1.1 กำหนดแนวทางการจัดการข้าวครบวงจร

หลังจากกำหนดแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งเป็นกรอบใหญ่ของกลุ่มเป้าหมายแล้ว ผู้รับผิดชอบและสมาชิกที่เลือกรวมกลุ่มแต่ละกิจกรรม มีการหารือกันร่วมกับทีมนักวิจัย เป็นรายกิจกรรม เพื่อกำหนดแผนปฏิบัติ และมีการหารือเพื่อจัดลำดับว่าจะปฏิบัติตามแผนในส่วนของกิจกรรมใดก่อน และจะทำแบบค่อยเป็นค่อยไปตามความพร้อมของเกษตรกร ซึ่งเกษตรกรเห็นว่าควรนำกิจกรรมเรื่องข้าวมาเป็นลำดับแรกเพราะถือเป็นอาชีพหลัก ส่วนการเกษตรยั่งยืน เช่น เกษตรผสมผสาน วนเกษตร และทฤษฎีใหม่ และการปลูกผักปลอดสารพิษ การทำปัจจัยการผลิตใช้เอง ฯลฯ เป็นกิจกรรมรอง และกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์เป็นกิจกรรมเสริม สำหรับกิจกรรมข้าวนั้น เกษตรกรมีการวิเคราะห์ข้อมูลร่วมกันดังสรุปในภาพที่ 6.1

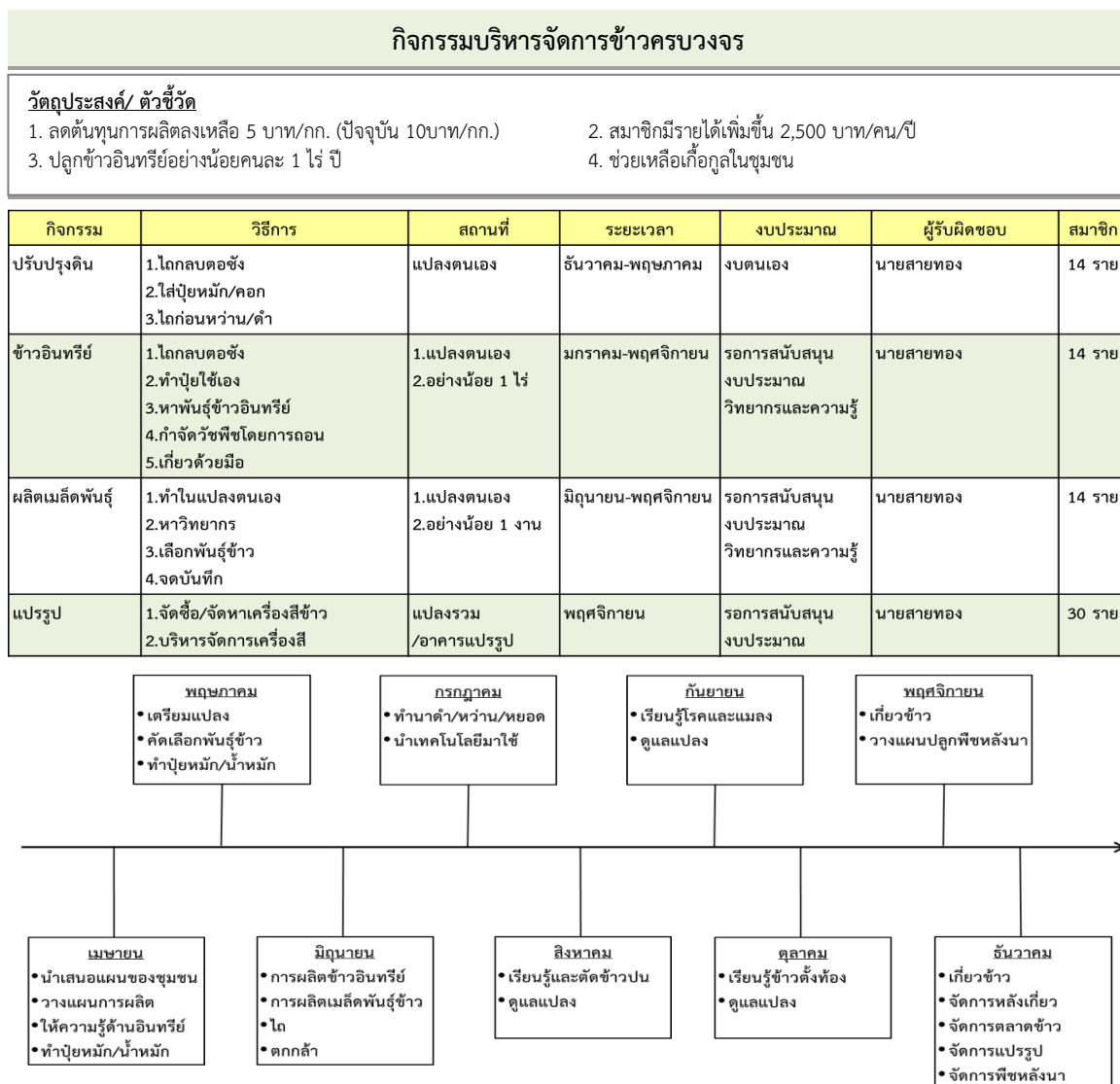

ภาพที่ 6.1 การวิเคราะห์เส้นทางการจัดการข้าว กรณีมีโรงสีกลุ่ม จากเวทีชุมชน

เมื่อมีการศึกษาข้อมูลเรื่องข้าวและร่วมกันวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพแล้ว เกษตรกรได้วางเป้าหมายโครงการนี้ไว้ คือ เพื่อพัฒนาศักยภาพการจัดการข้าว เนื่องจากเกษตรกรเห็นว่าข้าวเป็นพืชหลัก แต่กำลังประสบปัญหาเรื่องราคาข้าวเปลือกที่ตกต่ำและไม่แน่นอน จึงมีแนวคิดการจัดการข้าวแบบครบวงจร มีโรงสีของกลุ่ม และมีการจัดการขายข้าวสาร จัดการผลพลอยได้จากการสีข้าวเปลือก เช่น ปลายข้าว

รำข้าว และแกลบ ซึ่งสามารถนำไปใช้เลี้ยงสัตว์ เป็นส่วนประกอบในการทำอาหารสัตว์ หรือใช้ประโยชน์อื่น ๆ ในการทำเกษตรของสมาชิกกลุ่มได้ รวมถึงเกิดรายได้และความเชื่อมโยงกับกิจกรรมอื่น ๆ เช่น การลดต้นทุน การผลิต และการปรับปรุงบำรุงดิน เป็นต้น กิจกรรมที่คาดว่าจะขับเคลื่อนต่อไป ได้แก่ การทดลอง จัดการข้าวอินทรีย์ ปลุกข้าวหลากหลายสายพันธุ์มากขึ้น และตั้งโรงสีข้าวกลุ่ม ซึ่งกิจกรรมโรงสีนั้น เกษตรกรและนักวิจัยเห็นร่วมกันว่าต้องมีการเตรียมความพร้อมในหลายด้านทั้งด้านสถานที่ อาคารที่ตั้ง เงินทุนหมุนเวียน และระบบการจัดการตั้งแต่การผลิตข้าวเปลือกจนถึงการแปรรูปเป็นข้าวสารทั้งเพื่อ บริโภคและขาย โดยกำหนดแผนขั้นต้นไว้ในภาพที่ 6.2

ภาพที่ 6.2 แผนปฏิบัติการขั้นต้น กิจกรรมบริหารจัดการข้าวครบวงจร

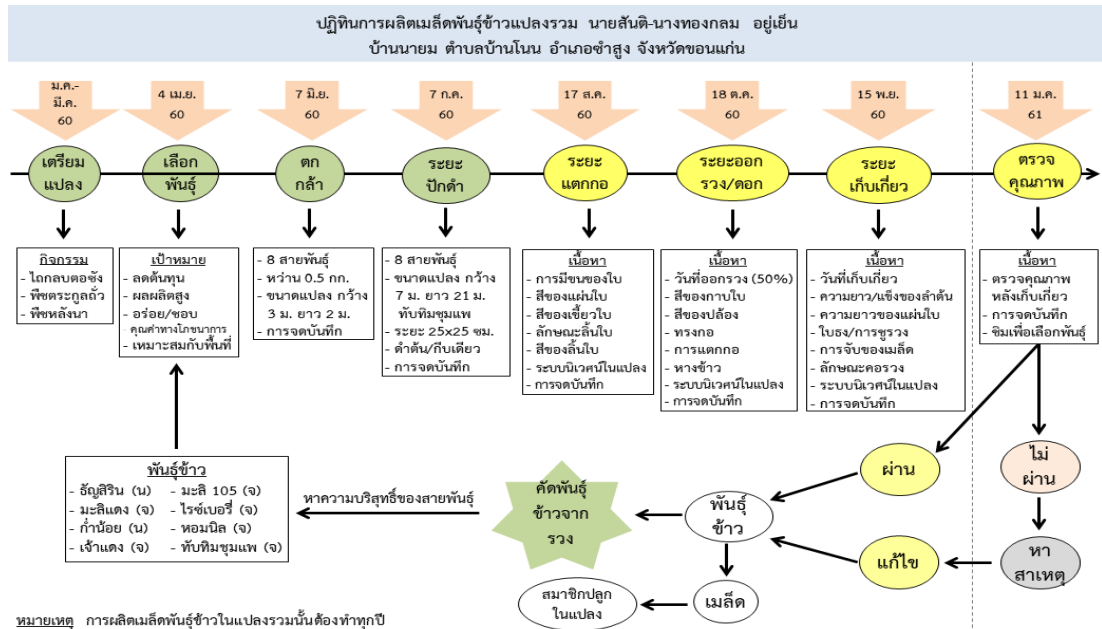
6.1.2 เรียนรู้การผลิตแนวใหม่: การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวและดำนาต้นเดียว

1) แปลงรวม

กิจกรรมนี้มีคณะผู้วิจัย (โดยนายพชร แสนหล้า) เป็นผู้ประสานการขับเคลื่อนกิจกรรม เพื่อให้เกษตรกรเป้าหมาย มีการเรียนรู้ร่วมกันแบบกลุ่มเกี่ยวกับวิธีการปลูกข้าวแนวใหม่ที่เกษตรกร ยังไม่เคยทดลอง ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำให้สามารถลดต้นทุนการผลิต และสามารถผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว ที่มีพันธุ์ปนน้อยลง โดยคณะนักวิจัยจัดหาเมล็ดพันธุ์ข้าวอินทรีย์ ประสาน ส.ป.ก.ขอนแก่น สนับสนุน

การจัดเวทีเรียนรู้ และประสานเครือข่ายเกษตรกรปลูกข้าวอินทรีย์จากจังหวัดยโสธร มาเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ การคัดเลือกพันธุ์ข้าว และการดำนาต้นเดียว และเลือกแปลงนายสันติ อยู่เย็น เป็นแปลงทดลองของกลุ่ม การเรียนรู้ร่วมของเกษตรกรเริ่มจากการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว 8 สายพันธุ์ ได้แก่ ข้าวเจ้าแดง มะลิ 105 มะลิแดง ไรซ์เบอร์รี่ ทับทิมชุมแพ หอมนิล ข้าวเหนียวก้าน้อย และธัญสิริน โดยในส่วนของแปลงรวมได้วางแผนการปฏิบัติ ดังภาพที่ 6.3

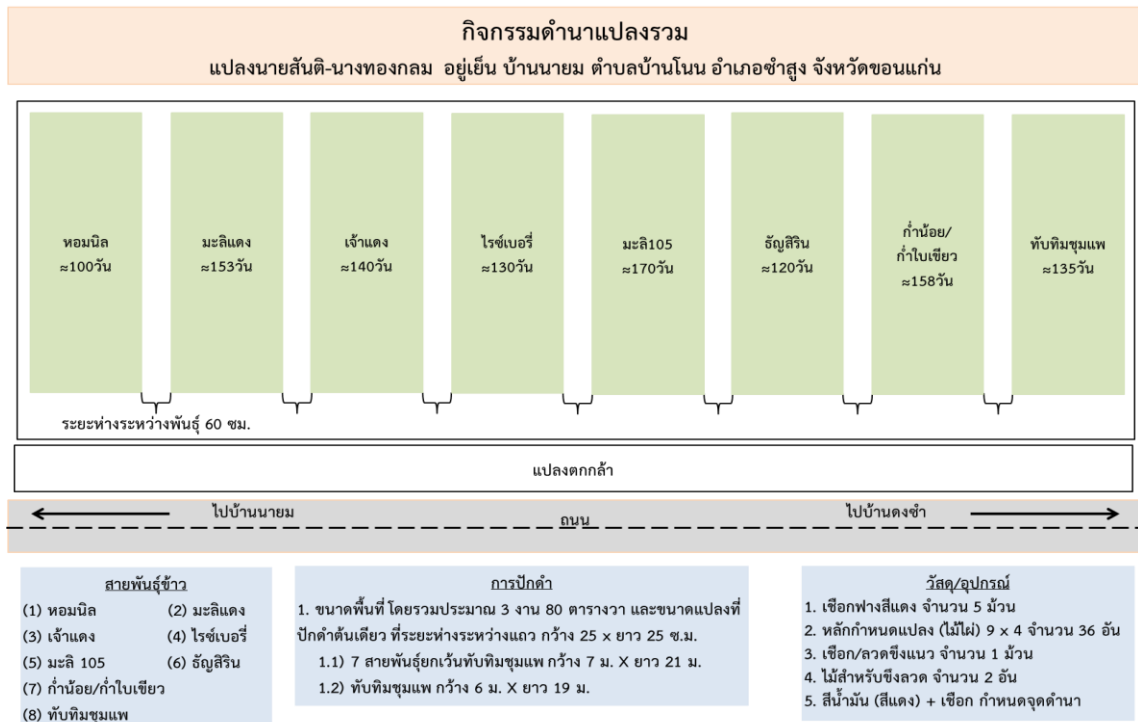

ภาพที่ 6.3 กระบวนการขั้นตอนการจัดทำเมล็ดพันธุ์ข้าวในแปลงรวม 8 สายพันธุ์

จากภาพ ที่มิวิจยได้เข้าร่วมดำเนินการตั้งแต่เตรียมแปลงจนถึงช่วงระยะข้าวแตกกอ ช่วงหลังจากนั้นเป็นชุมชนดำเนินการร่วมกับตัวแทนเจ้าหน้าที่จาก กลุ่มยุทธศาสตร์และการปฏิรูปที่ดิน ส.ป.ก. ขอนแก่น ทั้งนี้ การจัดทำแปลงซึ่งปริมาณการตกกกล้าเท่ากันที่ 0.5 กิโลกรัม แต่ปริมาณกล้าที่นำไปปักดำ ใช้เพียงประมาณร้อยละ 50 เนื่องจากให้เกษตรกรเลือกกล้าที่สมบูรณ์ให้มากที่สุด นำไปปักดำในบริเวณพื้นที่เดียวกันขนาด 1 ไร่ ขนาดแปลงต่อสายพันธุ์ประมาณ 144 ตารางเมตร (กว้าง 7 เมตร ยาว 22 เมตร) โดยมีนายสันติ เป็นผู้นำกิจกรรมนี้และทำหน้าที่บริหารจัดการต่อ โดยการแจกจ่ายเมล็ดพันธุ์ตามความต้องการของสมาชิก แต่คนที่ร่วมทำแปลงรวมจะเป็นผู้มีสิทธิเลือกก่อน

2) ทดลองในแปลงสมาชิก

นอกจากนี้ ในส่วนของสมาชิก มีการดำเนินการเริ่มจาก พัฒนาความรู้ โดยการอบรม ศึกษาดูงาน และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำให้มีการทดลองปลูกข้าวอินทรีย์ ในปี 2560 จำนวน 1-2 ไร่ต่อราย และทดลองปลูกข้าวหลายสายพันธุ์ ข้าวพันธุ์พื้นเมือง 8 สายพันธุ์ โดยมีสมัครสมาชิกร่วมทดลองปลูกข้าวอินทรีย์จำนวน 14 ราย โดยใช้กระบวนการเรียนรู้และฝึกปฏิบัติร่วมกันในแปลงรวม แล้วกลับไปทำในแปลงตนเอง ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้และเยี่ยมชมแปลงสมาชิกด้วยกันเอง (อวดกัน) เอามือเอาแรงช่วยกัน มีพันธุ์ข้าวที่หลากหลายมากขึ้น ลดลงประมาณการใช้เมล็ดพันธุ์ลงเหลือประมาณ 1-3 กก./ไร่ แต่จำกัดเฉพาะแปลงทดลอง 1-2 ไร่ ของสมาชิก และเกษตรกรทดลองจำหน่ายผลผลิตในแปลงตนเองให้กับคนในชุมชน และชุมชนใกล้เคียง เช่น ไรซ์เบอร์รี่ หอมนิล ที่ได้ราคาสูงกว่าข้าวที่ตนเคยปลูก (กข. 6 หอมมะลิ 105)

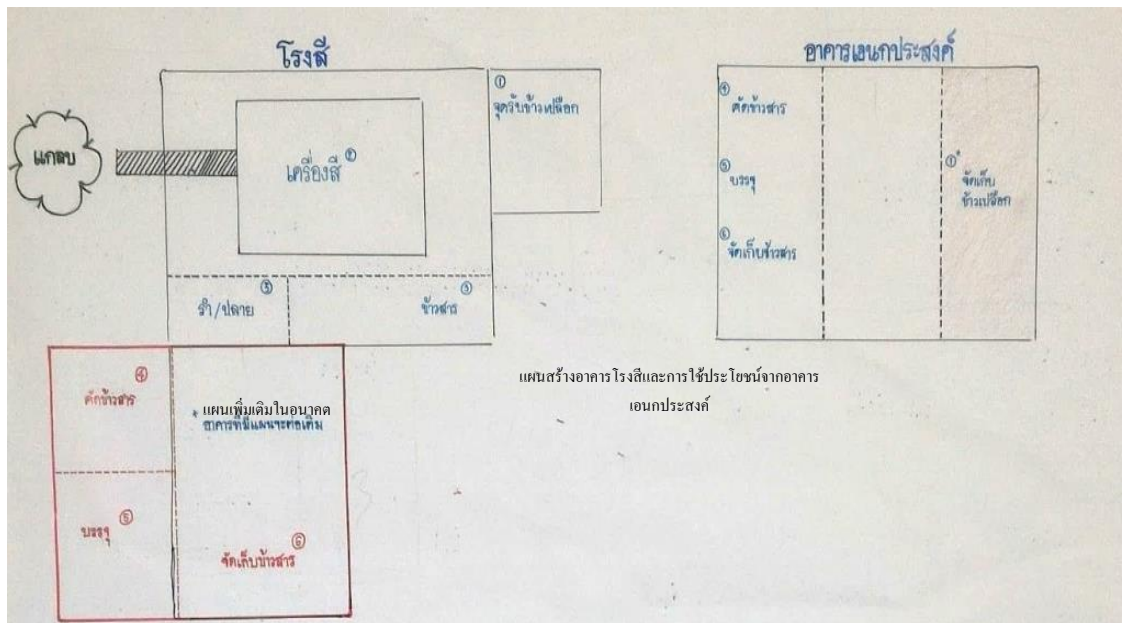
ภาพที่ 6.4 การวางแผนกิจกรรมนาแปลงรวม แปลงนายสันติ

6.1.3 การเรียนรู้ผ่านกิจกรรมโรงสีข้าว

จากการประสานแผนชุมชนฯ กับ ส.ป.ก. ส่วนกลาง โดยนักวิจัยผู้ประสานหลัก ทำให้มีการนำเสนอประเด็นความต้องการเครื่องสีข้าว เข้าสู่แผนโครงการขับเคลื่อนชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง ในเขตปฏิรูปที่ดิน ปีงบประมาณ 2561 แต่พบว่าประมาณเดือนเมษายน 2560 ส.ป.ก. ส่วนกลางได้ประสานงานผ่านกองประสานงานโครงการพระราชดำริและโครงการพิเศษ (กปร.) ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบโครงการฯ ดังกล่าวว่าจะมีการจัดสรรงบประมาณเพื่อซื้อเครื่องสีข้าวให้กับกลุ่มในปีงบประมาณ 2560 โดยให้ ส.ป.ก.ขอนแก่นเป็นผู้ดำเนินการ และให้ประสานกับกลุ่มเพื่อกำหนดคุณลักษณะของเครื่องสีที่ชุมชนต้องการ จะเห็นได้ว่า ด้วยการสนับสนุนที่ค่อนข้างเร่งด่วน คือ เร็วกว่าแผนชุมชนที่ตั้งไว้ 1 ปี ทำให้กลุ่มและทีมวิจัยต้องปรับแผนและเตรียมการรองรับ เนื่องจากกลุ่มเกษตรกรยังไม่พร้อมทั้งเรื่องงบประมาณที่จะสร้างอาคาร การติดตั้งระบบไฟฟ้า รวมถึงการวางระบบบริหารจัดการ จึงกำหนดให้มีการประชุม และให้ความรู้แก่กลุ่มควบคู่ไปกับขั้นตอนการจัดซื้อของ ส.ป.ก.ขอนแก่น

1) เตรียมชุมชนเพื่อรับมือกับสถานการณ์

ทีมวิจัยได้รับความร่วมมือจากนางสาวโชติวรรณ พัฒนจันทร์ วิศวกรเกษตรปฏิบัติการ และทีมงานจากสำนักพัฒนาพื้นที่ปฏิรูปที่ดิน ส.ป.ก. ส่วนกลาง ให้ความรู้แก่เกษตรกรเกี่ยวกับการจัดการโรงสีข้าวให้ได้มาตรฐาน ได้แก่ สถานที่ตั้ง เส้นทางทางไหลของข้าวตั้งแต่ข้าวเปลือก รวมถึงสถานที่จัดเก็บตามขั้นตอนต่าง ๆ (ภาพที่ 6.5) แต่ด้วยทางชุมชนเองมีข้อจำกัดในเรื่องงบประมาณทำให้ไม่สามารถสร้างอาคารให้ได้ตามมาตรฐานโรงเรือน จึงได้ตัดสินใจสร้างเพียงเฉพาะที่จะสามารถดำเนินการได้ก่อนพร้อมทั้งวางแผนไว้สำหรับอนาคตด้วย

ภาพที่ 6.5 ผังอาคารโรงสีในปัจจุบันและอนาคต

2) สร้างอาคารที่ตั้งเครื่องสีและแผนการจัดการ

กลุ่มเกษตรกรตัดสินใจใช้พื้นที่แปลงรวมเป็นที่ตั้งเครื่องสีข้าว โดยเลือกจุดที่ตั้งโดยมีการพิจารณาร่วมกัน ปัญหาที่ตามมา คือ งบประมาณที่ได้มาเป็นเฉพาะเครื่องสีข้าว ไม่ได้รวมถึงอาคาร/โรงเรือน ทำให้ทางชุมชน (ผู้ใหญ่บ้าน) ต้องระดมทุนจากสมาชิกกลุ่มเพื่อถมดิน สร้างอาคาร/โรงเรือนเพื่อติดตั้งเครื่องสีข้าว ติดตั้งระบบไฟฟ้า ซึ่งจากการสร้างเบ็ดเสร็จแล้วใช้งบประมาณ 80,000 บาท

ทั้งนี้ กลุ่มมีแผนการระดมทุน ดังนี้ 1) หุ้ละ 300 บาท คนละไม่เกิน 10 หุ้ (ปัจจุบันมีผู้ประสงค์ซื้อหุ้จำนวน 21 ราย จ่ายเงินแล้ว 8 ราย เป็นเงินจำนวน 8,400 บาท 2) เงินจากการขายหมู 15,000 บาท 3) ระดมข้าว 3.1) บริจาคข้าวเปลือกเพื่อเป็นทุนหมุนเวียน 3.2) ใช้ข้าวเปลือกแทนเงินในการซื้อหุ้ 4) แผนกู้ยืมเงินจากรัฐบาล จำนวน 200,000 บาท 5) กู้ยืมเงินจากแหล่งเงินกู้อื่น ๆ นอกจากนี้ กลุ่มได้การวางแผนการจัดการโรงสี ไว้เบื้องต้น คือ 1) สมาชิกกลุ่มนำข้าวมาสีเพื่อบริโภค และ 2) รับซื้อข้าวสมาชิก/ชุมชน/ชุมชนใกล้เคียงเพื่อสีข้าวสารขาย โดยกำหนด**ผู้รับผิดชอบบริหารจัดการ ได้แก่** 1) นายนิพนธ์ มูลลาด ประธาน 2) นายวิรัตน์ คำมะมูล บริหารโรงสี/สีข้าว 3) นายรุ่งเรือง วงษาจันทร์ บริหารโรงสี/สีข้าว 4) นางสุนันท์ รัตนะ ผู้จัดการตลาด และ 5) นางสาวอมรรัตน์ วงษ์ศรี ผู้บันทึกข้อมูล ส่วนการ**บริหารรายได้ แบ่งเป็น** 1) เข้ากองทุนกลุ่มร้อยละ 20 2) ค่าใช้จ่ายในการบริหารจัดการ/ทุนหมุนเวียนร้อยละ 40 3) เงินปันผลร้อยละ 40 ทั้งนี้ สัดส่วนการบริหารรายได้เป็นการคิดเบื้องต้นอาจจะเปลี่ยนแปลงในภายหลังที่ได้มีการจัดการ

นอกจากนี้ จากการติดตาม และสนทนากับผู้นำกลุ่มเป็นระยะ พบว่า กลุ่มได้วางแผนในอนาคตถึงการรับซื้อข้าวเปลือกเพื่อนำมาสีขาย โดยจะเน้นตลาดในชุมชน 2 หมู่บ้าน คือ หมู่ 5 บ้านนายม และ หมู่ 7 บ้านดงช้า ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ติดกัน เพราะบ้านดงช้ามีพื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ปลูกพืชไร่ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ยางพารา ต้องซื้อข้าวบริโภคอยู่แล้ว ประกอบกับมีการเดินทางเข้าออกหมู่บ้านต้องใช้เส้นทางหลักที่ต้องผ่านหมู่ที่ 5 อยู่แล้ว จึงมองเห็นโอกาสในการสีข้าวขายเป็นข้าวสารซึ่งมีผลตอบแทนที่ดีกว่าการขายข้าวเปลือก โดยมีแผนจะปลูกข้าวพันธุ์ กข. 6 เพื่อสีขายสำหรับในอนาคต อาจมีการขยาย

[illegible]

```

graph TD
    A[ฝ่ายการตลาด  
แม่ยุพิน/สุคนธ์/ผหมอม] -- "ความต้องการ" --> B[ภายนอกชุมชน]
    B -- "สั่งซื้อ" --> A
    A --> C[ผู้จัดการโรงสี  
พอร์ตัน/รุ่งเรือง]
    C --> D((โรงสี))
    D -- "จัดส่ง" --> E[ข้าวสาร]
    E --> F[ผู้บริโภค]
    F --> G[ภายในชุมชน]
    G -- "จัดส่ง" --> H[ส่งจอบ]
    H --> I[ฝ่ายแปรรูป  
แม่ยุพิน/บับพา]
    I --> J[ผลิตภัณฑ์]
    D --> K[ฝ่ายผลิต  
พอสันติ]
    K --> L((จัดสรร  
สมาชิก))
    L --> M[สำรวจ  
ยุ่งฉาง]
    L --> N[ฐานข้อมูล]
    N --> O[สัดส่วน  
ผลผลิต]
    O --> P[จำหน่าย  
โรงสี]
    O --> Q[เมล็ดพันธุ์]
    Q --> R[บริโภคใน  
ครัวเรือน]
    D --> S[ฝ่ายบัญชี  
แม่สุคนธ์]
    D --> T[แกลบ, รำ, ปลายข้าว]
    T --> U[ฝ่ายแปรรูป  
แม่ยุพิน/บับพา]
    U --> V[ผลิตภัณฑ์]
  
```

The flowchart illustrates the rice value chain in Thailand. It starts with the marketing department (ฝ่ายการตลาด) at the top, which interacts with external community members (ภายนอกชุมชน) for rice procurement (สั่งซื้อ) and provides information (ความต้องการ) to them. The marketing department also oversees the rice mill manager (ผู้จัดการโรงสี). The rice mill (โรงสี) is the central hub, receiving rice from the mill manager and distributing it to various stakeholders. It sends rice (ข้าวสาร) to consumers (ผู้บริโภค), who then provide rice to the community (ภายในชุมชน). The community provides rice to the processing department (ฝ่ายแปรรูป) for products (ผลิตภัณฑ์). The rice mill also sends rice to the production department (ฝ่ายผลิต) for distribution (จัดสรร) to members (สมาชิก). The production department oversees the survey (สำรวจ) and the data base (ฐานข้อมูล). The data base provides information on the proportion of rice production (สัดส่วนผลผลิต) to the mill manager and the seed (เมล็ดพันธุ์) to the household (บริโภคในครัวเรือน). The rice mill also sends rice to the accounting department (ฝ่ายบัญชี) and the by-product department (แกลบ, รำ, ปลายข้าว), which then sends by-products to the processing department (ฝ่ายแปรรูป) for products (ผลิตภัณฑ์).

86

สำหรับประเด็นแผนการขายข้าวสาร จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างการทำเวทีชุมชนและการเยี่ยมเยียนติดตามเกษตรกร คณะผู้วิจัยเสนอความเห็นว่าการวางแผนนั้น คือข้อมูลการผลิตในแปลงของสมาชิก หากไม่ทราบปริมาณผลผลิตโดยรวมในแปลงของสมาชิกว่ามีปริมาณเท่าใด แบ่งไว้บริโภคเท่าใด แบ่งเป็นขายโรงสีเท่าใดและแบ่งเป็นเมล็ดพันธุ์เท่าใด การที่จะทำการตลาดนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะหากไม่สามารถที่จะตอบสนองความต้องการของผู้บริโภคทั้งในเชิงปริมาณ คุณภาพและความต่อเนื่องของสินค้า ก็ยากที่จะจัดการได้ ดังนั้น จำเป็นที่กลุ่มจะต้องจัดทำข้อมูลการผลิตของสมาชิกซึ่งปัจจุบันประเด็นการจัดบันทึกถือเป็นจุดอ่อนของกลุ่ม และการบริหารจัดการผลผลิตน่าจะไม่ต้องลงทุนสร้างอาคารเก็บผลผลิตรวม แต่สามารถใช้ถังของแต่ละครัวเรือนที่มีอยู่แล้วเป็นหลัก และหากต้องการจัดการอย่างจริงจังต้องเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมด้วย เนื่องจากกลุ่มมีสมาชิกไม่มากปริมาณการผลิตไม่น่าจะเพียงพอที่จะทำการตลาดได้อย่างต่อเนื่อง โดยจากการประเมินเบื้องต้น สมาชิกกลุ่มประมาณ 30 คน จะมีปริมาณผลผลิตโดยรวมประมาณ 120 ตัน แบ่งเป็น เมล็ดพันธุ์ 6 ตัน บริโภค 18 ตัน จำหน่ายโรงสี 96 ตัน แต่ประมาณการความต้องการของชุมชนบ้านนายม บ้านโคกใหม่ บ้านดงข้าวอยู่วันละประมาณ วันละ 135 กก.ข้าวสาร หากคิดเป็น 365 วัน/ปี ปริมาณข้าวสารที่ 49.28 ตัน/ปี นั้นแสดงว่าข้าวที่ต้องสำรองไว้จะมีปริมาณเท่ากับ 82.14 ตัน ข้าวเปลือก (การสีข้าวได้ข้าวสารร้อยละ 60 ของข้าวเปลือก) และนอกจากการรู้ตนเองแล้ว ชุมชนต้องศึกษาสถานการณ์ปริมาณความต้องการข้าวด้วยว่าเป็นไปตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ โดยต้องลองทดสอบทำการตลาดก่อน

สำหรับผลการติดตามการใช้เครื่องสีข้าว พบว่าข้าวที่นำมาสีจะเป็นข้าวที่สมาชิกกลุ่ม ชุมชนบ้านนายม และชุมชนใกล้เคียง แบ่งไว้บริโภค อัตราการสีข้าวจะอยู่ที่ประมาณร้อยละ 60 (ข้าวเปลือก 100 กก.ได้ข้าวสารประมาณ 60 กก.) และพบว่ายังมีปัญหาและอุปสรรคในการจัดการหลายประการ เช่น การบริหารจัดการเครื่องสีข้าว ขาดเครื่องซัง ฯลฯ ทำให้ไม่ทราบปริมาณที่แน่นอนของข้าวสาร แกลบ รำ ปลายข้าว ที่ได้ เพราะการใช้ปีบในการตวงไม่สามารถที่จะกำหนดปริมาณที่แน่นอนได้ นอกจากนี้ ข้าวที่กลุ่มบ้านนายม และชุมชนใกล้เคียงนำมาสีนั้น พบว่า มีปัญหาข้าวปน โดยมีข้าวเจ้าปนมากับข้าวเหนียว กข 6 ค่อนข้างมาก ส่วนแกลบชุมชนเองยังไม่ได้จัดการเป็นระบบมากนักเพราะจากที่สังเกตคือจะเป็นคนในกลุ่มนำไปใช้โดยไม่มีค่าใช้จ่าย (จากการจดบันทึก) สำหรับการจดบันทึก ทำได้ต่อเนื่องแต่หากเพิ่มเติมในประเด็น ชื่อคนที่นำข้าวมาสีแต่ละครั้ง ระยะเวลาในการสี รวมถึงจดมิเตอร์ค่าไฟฟ้าในแต่ละกระสอบหรือครั้งที่สี จะทำให้วิเคราะห์และจัดการได้ละเอียดยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ การจัดการแกลบ รำ ปลายข้าว ยังไม่เห็นการเชื่อมโยงไปสู่กิจกรรมอื่น ๆ มากนัก จะเห็นการเชื่อมโยงเพียงระดับบุคคล เช่น ซื้อไปเป็นอาหารสัตว์ อาหารปลา ฯลฯ รวมถึงยังขาดข้อมูลความรู้ ในการจัดการ ซึ่งต้องการการดูแลให้คำปรึกษาอย่างใกล้ชิดจากเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก. จังหวัด ที่เป็นหน่วยงานสนับสนุน รวมถึงยังต้องมีการปรับปรุงวิธีการและรายละเอียดการจดบันทึก ให้สามารถตรวจสอบได้ ทีมวิจัยจึงให้คำแนะนำทั้งประเด็นการบริหารจัดการผลพลอยได้จากการสีข้าว และการจัดบันทึก ตลอดจนการดูแล บำรุงรักษาเครื่องสีข้าวซึ่งยังถือว่าเป็นทรัพย์สินของทางราชการที่ให้เกษตรกรใช้ร่วมกัน

ทั้งนี้ ภาพกิจกรรมการบริหารจัดการข้าว ตั้งแต่การเรียนรู้ของกลุ่ม ด้านเมล็ดพันธุ์ การตกกล้า การดำนาต้นเดียว การดูแลข้าว และการจัดการโรงสี ได้แสดงไว้ในภาคผนวกที่ 2

6.2 การขับเคลื่อนกิจกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน

จากการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชน พบว่า เกษตรกรรมยั่งยืน ถือว่าเป็นกิจกรรมที่เกษตรกรเป้าหมาย และในชุมชนบ้านนายมยังทำน้อย แม้ว่าจะเป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพทั้งเรื่องดินและน้ำ อย่างไรก็ตาม เกษตรกรที่เข้าร่วมกระบวนการวิจัย ได้เริ่มตระหนักถึงความสำคัญในการสร้างแหล่งอาหารในครัวเรือน และสร้างรายได้ที่หลากหลายมากกว่าการปลูกข้าว หรือพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวอื่น ๆ และที่สำคัญ และเกษตรกรบางรายเริ่มมีการเชื่อมโยงกับกิจกรรมโรงสีข้าวได้ดี และในพื้นที่นี้ มีแปลงของผู้ใหญ่พันธ์ เป็นแปลงต้นแบบในการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนอยู่ก่อนแล้ว จากกรอบแผนพัฒนาชุมชนของเกษตรกร ในบทที่ 5 จะเห็นว่าเกษตรกรเป้าหมายมีการกำหนดแผนเรื่องการทำการเกษตรกรรมยั่งยืนไว้เป็นอีกหนึ่ง กิจกรรม และคณะผู้วิจัยจึงกระตุ้นให้เกษตรกรที่แสดงความสนใจเรื่องเกษตรกรได้ทบทวนข้อมูลตนเอง ในระดับแปลงและกำหนดแผนผ่านการทำผังแปลงของตนเอง รวบรวมถึงการเก็บข้อมูลเชิงลึกรายละเอียด โดยเก็บข้อมูลผลิตในแปลง และแผนการผลิตในอนาคต เป็นต้น ในเบื้องต้นมีเกษตรกรที่เข้าร่วม กระบวนการ และมีความสนใจในการทำเกษตรในรูปแบบเกษตรกรรมยั่งยืนจำนวนทั้งสิ้น 12 ราย

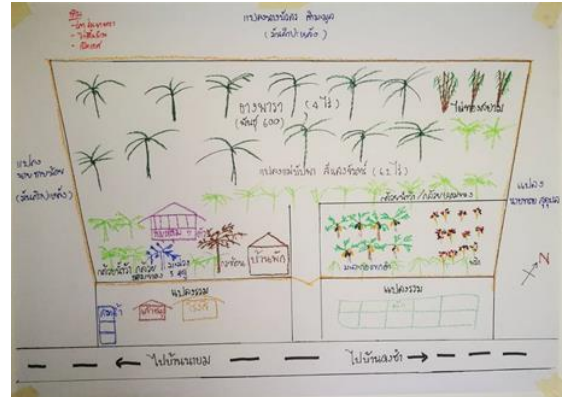
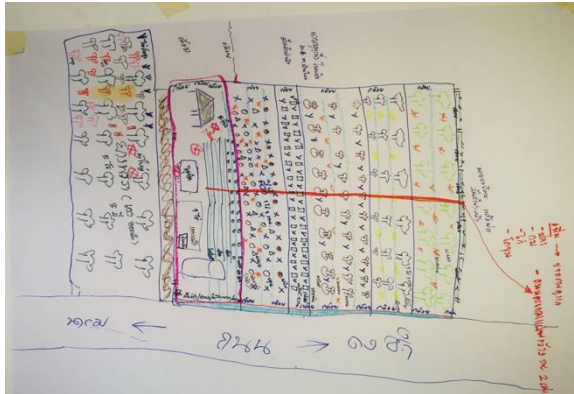
สำหรับการประสานแผน ทีมวิจัยได้ประสานกับ ส.ป.ก.ขอนแก่น ซึ่งเป็นหน่วยงานหลัก ในการดูแลเกษตรกรในพื้นที่ ได้เข้ามาสนับสนุนความรู้และปัจจัยการผลิต เช่น กล้าไม้ พันธุ์สัตว์ และวัสดุเกษตรอื่น ๆ ประกอบกับในปี 2560 ส.ป.ก.ขอนแก่น ได้มีแผนงานในการสนับสนุนสระเก็บน้ำ ขนาด 5,000 ลูกบาศก์เมตร ให้กับเกษตรกรที่เข้าร่วมโครงการเกษตรทฤษฎีใหม่แล้วจำนวน 6 ราย เป็นสมาชิกกลุ่มเป้าหมายการวิจัย 5 ราย และมีการได้ประสานหน่วยงานประมง และปศุสัตว์ เข้ามาสนับสนุน นอกจากนี้ ทีมวิจัยได้ให้ข้อมูล และมีการถ่ายทอดความรู้เรื่องระบบวนเกษตร และคุณค่าของการปลูกไม้ยืนต้น และการสร้างป่าครอบครัว เพราะการปลูกไม้ยืนต้นชนิดต่าง ๆ ที่ไม่เพียงแต่ได้ประโยชน์จากเนื้อไม้ หรือผลไม้ แต่มีประโยชน์อีกมากมาย เช่น ต้นไม้บางชนิดจะได้กินเห็ด ต้นไม้บางชนิดนำไปแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์อื่นได้ เมื่อมีป่าสัตว์บางชนิดที่หายไปจะกลับมามีเพิ่มมากขึ้นหาก ระบบนิเวศสมบูรณ์ หรือเมื่อมีป่าจะได้กินไข่มดแดง หรือไม้ยืนต้นบางชนิดก็สามารถกินใบได้ เป็นต้น ซึ่งในรายที่เริ่มเห็นการเปลี่ยนแปลงสู่เกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ได้ชัดเจน เนื่องจากพอจะมีเงินทุนอยู่บ้าง จึงเริ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ ในแปลง คือ ในแปลงของนางสุบรรณ์ พรหมสา มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรม มีการนำปลาปักเป้ามาเลี้ยงในสระ เลี้ยงเป็ด ไก่ และเริ่มทยอยปลูกไม้ผลรอบขอบสระแล้ว สำหรับนายสันติ/นางทองกลม อยู่เย็น มีการปลูกพืชผัก ไม้ผลต่าง ๆ ในแปลงเช่นกัน นอกจากนี้มีความสนใจต้องการ เลี้ยงกบซึ่งที่ผ่านมานายสันติ มีประสบการณ์ในการเลี้ยงกบบ้างแล้ว และในปี 2561 ส.ป.ก.ขอนแก่น ได้รับงบประมาณในการสนับสนุนการขุดสระเก็บน้ำ ขนาด 2,500 ลูกบาศก์เมตร อีกจำนวน 8 สระ ซึ่งจะมีการพิจารณาคัดเลือกเกษตรกรในกลุ่มนี้ที่มีความพร้อมเข้าร่วมโครงการด้วย นอกจากนี้ ในพื้นที่ แปลงเรียนรู้รวม (บริเวณอาคารเอนกประสงค์และโรงสี) ได้มีการทำกิจกรรมกลุ่มหลากหลายมากขึ้น เริ่มจากการเลี้ยงหมูหลุม ซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก ส.ป.ก.ขอนแก่น วัตถุประสงค์เพื่อนำมูลมาทำเป็น ปุ๋ยหมักใส่แปลงผัก ซึ่งต่อมาได้มีการขายหมู เพื่อนำเงินมาเป็นทุนในการก่อสร้างโรงสี มีการเรียนรู้ ร่วมกันของสมาชิกในการทำปุ๋ยหมัก ทำน้ำหมักชีวภาพ

จากการติดตามการดำเนินงานของกลุ่มเกษตรกร พบว่า ส.ป.ก.ขอนแก่น เป็นหน่วยงานหลัก ที่สนับสนุนการทำการเกษตรกรรมยั่งยืน และเป็นหน่วยงานประสานขอรับการสนับสนุนปัจจัยการผลิต จากหน่วยงานต่าง ๆ และผู้นำกลุ่มมีส่วนในการประสานการช่วยเหลือจากหน่วยงานราชการ ปัจจุบัน มีเกษตรกรที่เริ่มทำการเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชนที่อยู่ในกลุ่มแกนนำ 8 รายแยกเป็น 3 รูปแบบหลัก (รายละเอียดเพิ่มเติมในภาคผนวกที่ 1)

1) เกษตรผสมผสาน

- (1) นายนิพนธ์/นางยุพิน มูลลาด (พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ยืนต้น-ปุยหมัก/น้ำหมักชีวภาพ-เพาะพันธุ์ไม้)
- (2) นางบัวพา สีแสงจันทร์ (ยางพารา-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้สีทอง-หมูหลุม)

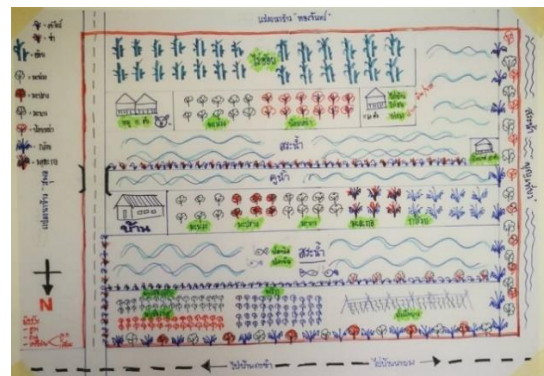
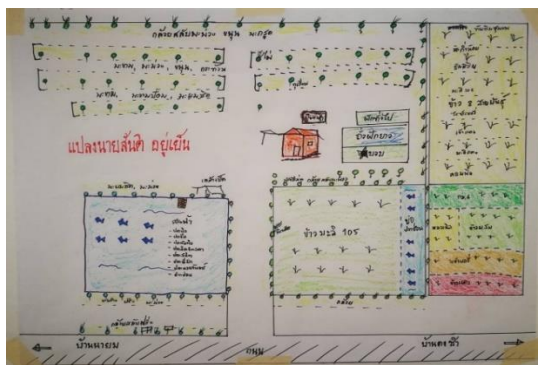

เกษตรผสมผสาน (นายนิพนธ์/นางยุพิน มูลลาด)

เกษตรผสมผสาน (นางบัวพา สีแสงจันทร์)

2) เกษตรทฤษฎีใหม่

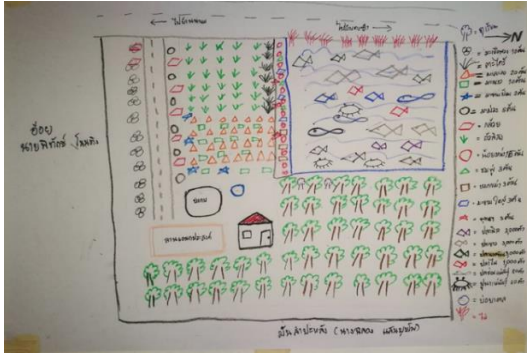
- (1) นายสันติ อยู่เย็น (ข้าว-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ปลาในสระเก็บน้ำ-ปลาในนาข้าว-ไก่พื้นเมือง-เป็ดเทศ)
- (2) นางสาวบรรณ พรมสา (ข้าว-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ปลา-หมู-ไก่พื้นบ้าน-ไก่ชน-ไก่วง-ห่าน)
- (3) นางประนอม สวาศดี (ข้าว-พืชหลังนา: ถั่วลิสง-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ปลา-ไก่พื้นบ้าน)
- (4) นางละมุน พะละสี (ยางพารา-พืชสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ปลา)
- (5) นายหมี วงศ์ษา (ยางพารา-หอย-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-วัว-ปลา-ไก่พื้นบ้าน-เป็ดเทศ)

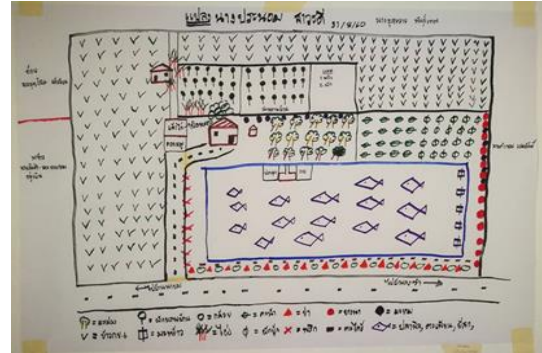
เกษตรทฤษฎีใหม่ (นายสันติ/นางทองกลม อยู่เย็น)

เกษตรทฤษฎีใหม่ (นางสุบรรณ พรมสา)

เกษตรทฤษฎีใหม่ (นางละมุล พะละสี)

เกษตรทฤษฎีใหม่ (นางประนอม สาวะดี)

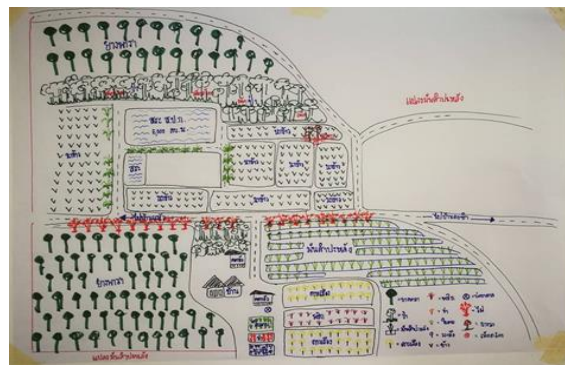
3) วนเกษตร

(1) นายสุตใจ ใจคำ (ยางพารา-ข้าว-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไก่พื้นบ้าน-ป่ายางนา)

(2) นายอ่อนสี วงศ์ษา

- แปลงที่ 1: ข้าว-ยางพารา-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ปลา-ป่า

- แปลงที่ 2: มันสำปะหลัง-ไม้ดอกไม้ประดับ: ดาวเรือง, บัว-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ปลา-วัว

วนเกษตร (นายอ่อนสี วงศ์ษา)

เกษตรกรที่กล่าวมาข้างต้น มีการทำเกษตรที่สอดคล้องตามแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืน ได้แก่

(1) มีการวางแผนการผลิต ทำให้มีรายได้ในแปลงตลอดทั้งปี เช่น นายนิพนธ์ มุลลาด ที่มีการวางแผนการผลิตในแปลงให้มีรายได้เป็นรายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน และรายปี

(2) มีการวางแผนทำการเกษตรเพื่อผลิตอาหารให้มีบริโภคตลอดทั้งปีโดยไม่ต้องซื้อ เช่น ปลุกข้าว เลี้ยงปลาในสระเก็บน้ำ ในนาข้าว ปลุกพืชผักสวนครัวทั่วไป เลี้ยงไก่ เป็ด เพื่อนำมาเป็นอาหาร เป็นการลดรายจ่ายค่าอาหารได้ส่วนหนึ่ง สำหรับผลผลิตที่เหลือก็นำไปจำหน่าย ทำให้มีรายได้เพิ่ม

(3) มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่มีอยู่ในแปลงเกษตรของตนเองให้เกิดประโยชน์คุ้มค่า เช่น นำมูลโค มูลหมู ไปผลิตปุ๋ยคอก การเลี้ยงหมูหลุมเพื่อผลิตปุ๋ยหมัก เช่น นางบับพา สีแสงจันทร์ ที่เลี้ยงหมูหลุมเพื่อนำปุ๋ยหมักมูลหมูไปใส่ต้นยางพารา แต่ปุ๋ยหมักมูลหมูที่ได้ยังมีปริมาณไม่เพียงพอต่อการใช้ มีการนำพืชผักและเศษพืชผักที่ได้จากการผลิตในแปลง ไปเป็นอาหารสัตว์ เช่น นายสันติ อยู่เย็น นำผักบุงที่ปลูกในนาไปเป็นอาหารปลา นายนิพนธ์ มุลลาด นำเศษพืชผักในแปลงไปทำน้ำหมักชีวภาพ นายอ่อนสี และนายหมี วงษา ได้นำฟางข้าว ไปทำอาหารสัตว์ (อาหารหยาบ) เลี้ยงโค เป็นต้น

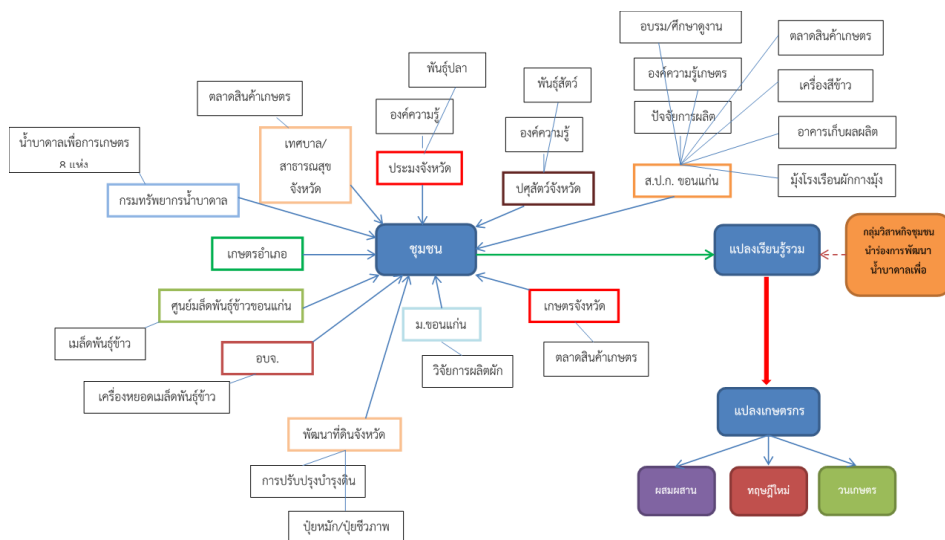
(4) มีการลดและเลิกใช้สารเคมีในการทำเกษตร โดยทำและใช้ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และหมักชีวภาพ ด้วยตนเอง แทนการใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีในการทำเกษตร

(5) มีการเลี้ยงสัตว์แบบปล่อย เช่น โค เลี้ยงปล่อยให้กินหญ้าในแปลง เป็นการช่วยกำจัดวัชพืช เช่น หญ้า ใบในต้น นอกจากนี้ยังได้ปุ๋ยคอกจากโค ที่ถ่ายมูลไว้ในแปลงอีกด้วย

(6) มีแนวคิดเพิ่มพื้นที่ป่าในแปลงเกษตร ตัวอย่างเช่น นายสุตใจ ใจคำ ที่มีพื้นที่ป่ายางนาซึ่งเป็นป่าเก่า ในแปลงยางพารา เพื่ออนุรักษ์ป่ายางนาคืนไว้ให้ลูกหลานซึ่งเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ เช่น เห็ดต่าง ๆ ของป่า เป็นต้น รวมทั้งสามารถเป็นแหล่งรายได้เสริมให้กับครอบครัวได้อีกด้วย ในขณะที่นายอ่อนสี วงษา ได้มีการเพิ่มพื้นที่ป่าในแปลงเกษตรของตนเอง ซึ่งมีทั้งที่เป็นป่าเดิม และป่าที่ปลูกใหม่ โดยมีแนวคิดเช่นเดียวกันกับนายสุตใจ ใจคำ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ากิจกรรมที่เกษตรกรทำในแปลงมีความสอดคล้องกับแนวทางในการทำเกษตรกรรมยั่งยืน แต่ความเชื่อมโยงของแต่ละกิจกรรมที่ทำในแปลงยังมีอยู่น้อย เนื่องจากอยู่ในช่วงเริ่มต้น อย่างไรก็ตาม เกษตรกรได้มีการวางแผนการผลิตในอนาคตไว้ เช่น ต้องการทำกิจกรรมในแปลงให้มีความหลากหลายมากขึ้น ทั้งชนิดพืชปลูกและสัตว์ เช่น ทำโรงเรือนเพาะเห็ดฟาง ปลูกมะนาวในพุ่มซีเมนต์ ฯลฯ ปลูกไม้ผล เช่น ทุเรียน เงาะ ส้ม ฝรั่ง ขนุน ละมุด ปลูกแก้วมังกรในพุ่มซีเมนต์ ฯลฯ เลี้ยงสัตว์ เช่น กบ หมู เป็ด ปกติ กุ้ง ห่าน เลี้ยงปลาในกระชัง ฯลฯ ขยายการทำเกษตรผสมผสานไปในแปลงเกษตรของตนเองแปลงอื่น เช่น การปลูกสับปะรดในแปลงยางพารา และนำต้นสับปะรดไปหมักทำเป็นอาหารสัตว์ ทั้งนี้เกษตรกรหลายรายยังขาดเงินทุนจึงยังไม่ได้ทำกิจกรรมตามที่ได้วางแผนไว้ต้องทำแบบค่อยเป็นค่อยไป นอกจากนี้ เกษตรกรดังกล่าวยังคงขาดความรู้ องค์ความรู้ใหม่ การใช้เทคนิคและเทคโนโลยีในการพัฒนาการทำเกษตร ขาดระบบการจัดการที่ดีในการลดต้นทุนการผลิต เช่น การลดปริมาณการใช้เมล็ดพันธุ์ การเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เองเกษตร การใส่ปุ๋ยอย่างถูกวิธี และที่สำคัญคือ ขาดการจดบันทึกรายรับรายจ่าย การทำบัญชีฟาร์ม ทำให้ขาดข้อมูลในการวางแผนการผลิต จากสาเหตุดังกล่าว ส่งผลให้เกษตรกรหลายรายยังไม่มีรายได้หลักอยู่นอกแปลงเกษตร เช่น รับจ้างทั่วไป เนื่องจากรายได้ที่ได้จากการทำเกษตรในแปลงยังไม่เพียงพอต่อรายจ่ายที่มีอยู่ในปัจจุบัน ประกอบกับปัญหานี้สินที่มีอยู่เดิมด้วย

จากที่กล่าวมาข้างต้น อาจสรุปได้ว่า การทำเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน เริ่มต้นจากผู้นำชุมชน คือ ผู้ใหญ่บ้านที่มีแนวความคิดที่จะทำเกษตรอย่างไรให้ปลอดภัย และสามารถพึ่งพาตนเองได้ ประกอบกับมีหน่วยงานรัฐที่สำคัญคือ สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น โดยนายสมฤทธิ์ พาณิชย์ ปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น ที่เข้าไปผลักดันและสนับสนุนการพัฒนาเกษตรกรรมและพัฒนาพื้นที่อย่างเต็มที่ มีการขับเคลื่อนการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง นอกจากนอกสระน้ำแล้ว มีการสนับสนุนปัจจัยการผลิต และองค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ผ่านการฝึกอบรมและศึกษาดูงาน นอกจากนี้ ได้มีหลายหน่วยงานเข้าไปสนับสนุนการพัฒนาด้านต่าง ๆ ให้แก่เกษตรกรในพื้นที่ เช่น เกษตรอำเภอ กรมทรัพยากรน้ำบาดาล สำนักงานปศุสัตว์จังหวัด สำนักงานประมงจังหวัด ตลอดจนสถาบันการศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ที่เข้ามาทำการศึกษาวิจัยในพื้นที่แปลงเรียนรู้รวม ดังแสดงในเส้นทางการปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรยั่งยืนของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย ในภาพที่ 6.8

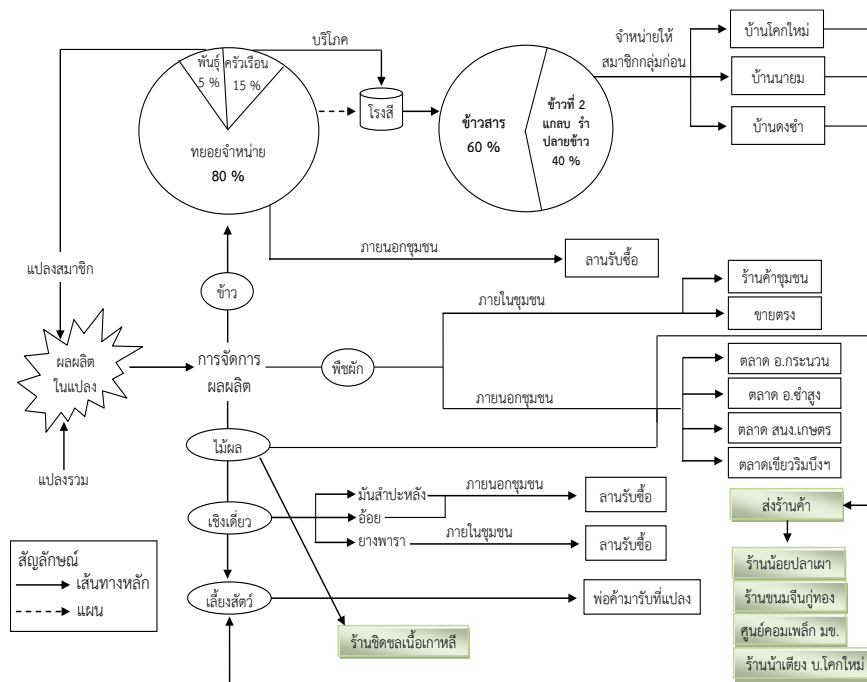

ภาพที่ 6.8 สรุปเส้นทางการปรับเปลี่ยนสู่การทำเกษตรยั่งยืนของกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย

สำหรับการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในพื้นที่ต่อไป พบว่า ยังคงมีปัญหาอุปสรรคหลายประการ เช่น เกษตรกรในพื้นที่ค่อนข้างเป็นผู้สูงวัยที่มีอายุเฉลี่ยประมาณ 50 ปีขึ้นไป ขาดความรู้ ขาดองค์ความรู้ใหม่และการใช้เทคนิครวมถึงเทคโนโลยีต่าง ๆ ในการพัฒนาการทำเกษตร ขาดการจดบันทึกการรับรายจ่าย การทำบัญชีฟาร์ม (เป็นเรื่องยากมากที่จะให้เกษตรกรมีการจดบันทึกต่าง ๆ) มีแรงงานในครัวเรือนเพียง 1-2 คน อีกทั้งคนรุ่นใหม่ในชุมชนต่างมุ่งหน้าเข้าสู่ภาคบริการเป็นส่วนใหญ่เนื่องจากมีรายได้ที่ดีกว่า ทำให้ครัวเรือนขาดแคลนแรงงานและผู้ที่จะมาสืบทอดการทำเกษตรของครัวเรือนต่อไป

6.3 วิธีการตลาดของชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน

จากภาพที่ 6.9 วิธีการตลาดของชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน พบว่า สินค้าหลักของสมาชิกที่คาดว่าจะสามารถจัดการตลาดได้บางส่วน คือ ข้าว โดยประเด็นสำคัญของข้าวคือการแบ่งสัดส่วนผลผลิตจากเดิมที่จำหน่ายโรงสีประมาณร้อยละ 80 มีแผนในการแบ่งข้าวในส่วนนี้เพื่อมาทำตลาดข้าวตามคำสั่งซื้อ โดยมีเป้าหมายอยู่ที่ 3 ชุมชน คือ บ้านนายม บ้านโคกใหม่และบ้านดงขำ ซึ่งในรอบการผลิตที่ผ่านมายังไม่มีจัดการ เนื่องจากได้เครื่องสีข้าวมาประมาณ เดือนกรกฎาคม ซึ่งเกษตรกรในกลุ่มได้จัดการข้าวไปหมดแล้วเหลือเพียงไม่มากนักจึงได้วางแผนในรอบการผลิตปีนี้ แต่ก็ยังไม่ทราบปริมาณที่แน่นอนของรอบการผลิตนี้ ซึ่งหากทราบปริมาณที่แน่นอนนอกจากการจำหน่ายข้าวสารแล้ว กลุ่มยังจะเดินต่อในเรื่องของการนำกลบ/รำ/ปลายข้าว ไปเป็นอาหารสัตว์ ผลิตปุ๋ยหมักหรือแม้แต่จำหน่ายทำให้สามารถวางแผนภาพรวมได้ดีขึ้น

ที่มา : จากการสัมภาษณ์ สังเกต เวทีชุมชนและทดลองปฏิบัติร่วมกับแกนนำชุมชนบ้านนายนม ตำบลบ้านโนน อำเภอคำสูง จังหวัดขอนแก่น (กุมภาพันธ์ 2561)

ภาพที่ 6.9 แสดงวิธีการตลาดของชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน

พืชผักและผลไม้ ปริมาณพื้นที่ผลิตซึ่งสัมพันธ์กับปริมาณผลผลิตยังไม่สามารถตอบสนองตามช่องทางการตลาดที่เกิดขึ้นได้เพียงนำไปบริโภค จำหน่ายตลาดเขียวริมบึงแก่นนครหรือหน้าสำนักงานเกษตรก็ไม่มีผักไปจำหน่ายแล้ว ซึ่งหากสามารถวางแผนการผลิตให้เป็นระบบกว่านี้ช่องทางที่น่าสนใจและเป็นที่ต้องการของชุมชนบ้านนายนม บ้านโคกใหม่หรือบ้านดงคำอยู่ ดังนั้น สิ่งที่ต้องวางแผนคือการเพิ่มพื้นที่การปลูกให้มากขึ้นรวมถึงวิเคราะห์ความต้องการของตลาดด้วยว่าต้องการปริมาณคุณภาพและมาตรฐานอย่างไร

เกษตรเชิงเดี่ยว ถึงแม้ยางพารา อ้อย หรือมันสำปะหลัง ไม่ได้เป็นพืชอาหารแต่สำหรับชุมชนเองแล้วก็ยังจำเป็นต้องปลูกเพื่อเป็นรายได้ เพราะหากมองในภาพรวมของการทำเกษตรกรรมยั่งยืนแล้วเกษตรกรเองเกือบทุกรายมีที่อยู่หลายแปลงทั้งของตนเองและญาติพี่น้อง ทำให้มีการจัดสรรพื้นที่ในการทำเกษตรบ้าง เพียงแต่สิ่งที่ต้องปรับปรุงคือการลดต้นทุนการผลิตหรือลดพื้นที่ลงให้เพียงพอกับแรงงานและนำพื้นที่เหล่านั้นมาปลูกพืชอาหารหรือไม้ยืนต้นมากขึ้น

เลี้ยงสัตว์ ปริมาณการเลี้ยงเพิ่มมากขึ้น เช่น แม่สุบรรณ หลังจากมีโรงสีข้าวและมีร้านที่ได้จากการสีข้าวแล้วทำให้ทำโรงเรือนและเลี้ยงหมูได้โดยไม่ยากนักเพราะมีแหล่งอาหารอยู่ใกล้กับแปลงตนเอง ไม่ต้องลงทุนเพื่อไปซื้อจากภายนอกดังเช่นเดิม แต่การเชื่อมโยงของเกษตรกรรมยั่งยืนก็ยังไปไม่สุดทาง เช่น นำมูลสัตว์มาเป็นส่วนผสมในการทำปุ๋ยหมักเพื่อนำไปใส่ในแปลงเกษตรกรรมยั่งยืน

นอกจากนี้ มีข้อสังเกตเกี่ยวกับการผลิตและการตลาดของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายดังนี้

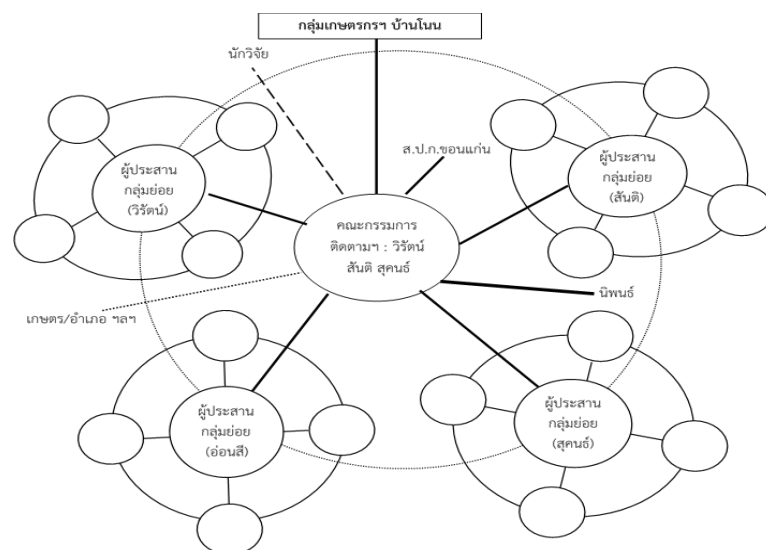
1) ปริมาณผลผลิต ปัญหาหลัก ๆ ของกลุ่ม/ชุมชนนั้นจากการสอบถามร้านค้าทั้งที่บ้านนายนม บ้านโคกใหม่ บ้านดงคำ คือ ร้านค้าเคยมาติดต่อที่กลุ่มฯ แล้ว แต่กลุ่มไม่สามารถที่จะผลิตสินค้า (ผัก) ให้ได้ เพราะปริมาณไม่เพียงพอกับตลาด ที่ผ่านมามีผลผลิตที่ได้เพื่อบริโภค/ขายตลาดเขียวริมบึงแก่นนคร/ขายตรงในหมู่บ้าน/ตลาดหน้า สนง.เกษตรขอนแก่น ก็ไม่เพียงพอแล้ว โดยที่ผ่านมามีพบว่านอกจาก

ในแปลงรวมแล้วเกษตรกรที่มีการปลูกในแปลงตนเองยังน้อย อย่างไรก็ตาม เกษตรกรสมาชิกกลุ่มมีแนวโน้มที่จะขยายการปลูกพืชผักเพิ่มขึ้น จากเดิมซึ่งมีเพียงผู้ใหญ่นิพนธ์เพียงรายเดียว เช่น แลงนายอ่อนสี นายสันติ นางสุพรรณ นางละมุล นางสุคนธ์ เป็นต้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นแปลงที่ได้รับการสนับสนุนสระเก็บน้ำขนาด 5,000 คิว

2) มาตรฐาน/คุณภาพ จากการสำรวจตลาดสดทั้งที่ตลาดอำเภอข้าสูง/ตลาดโคกสีคุณภาพของสินค้าจะดีกว่าของกลุ่มเนื่องจากบางร้านค้าที่รับมาขายหรือเกษตรกรมาขายเองจะสดกว่า น่าซื้อกว่า หรือบางรายมีมาตรฐานที่ดีกว่ากลุ่มเนื่องจากส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มที่ทำมานานมากกว่า 5 ปี ขึ้นไป ซึ่งได้รับรองมาตรฐานอย่างน้อยคือ GAP

6.4 การทดลองปฏิบัติการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม

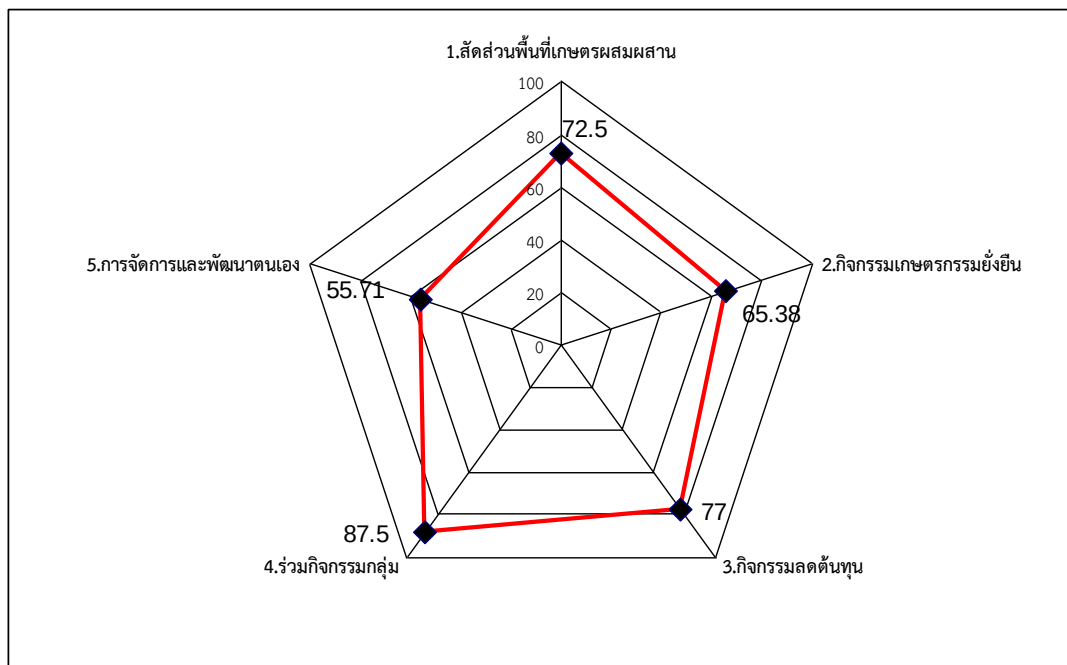
สำหรับการติดตามประเมินผล การขับเคลื่อนแผนและกิจกรรมหลักของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย ผู้วิจัยเน้นวิธีการลงพื้นที่ และร่วมดำเนินกิจกรรมกับเกษตรกร ขับเคลื่อนการดำเนินงานเพื่อให้ไปสู่การทำเกษตรกรรมอย่างยั่งยืน และติดตามความก้าวหน้าในการดำเนินกิจกรรมของเกษตรกรทุกระยะ โดยในการติดตามประเมินผลการดำเนินกิจกรรมแต่ละกิจกรรม ได้มีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของเกษตรกรเพื่อให้มีส่วนร่วมในการติดตามการดำเนินกิจกรรมของกลุ่ม นอกจากนั้น ยังได้หารือกับผู้นำในการทดลองใช้เครื่องมือการติดตามประเมินตนเอง โดยมีการเลือกผู้แทนกลุ่มให้เป็นกลไกชุมชน เป็นผู้ร่วมติดตามและประเมินการปฏิบัติของสมาชิกกลุ่ม จำนวน 3 ราย ร่วมกับทีมวิจัย ส.ป.ก. และ ส.ป.ก. จังหวัด (ภาพที่ 6.10) โดยทีมวิจัยได้จัดทำร่างตัวชี้วัดเพื่อสร้างมาตรฐานการปฏิบัติระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม/ชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ให้กลุ่มแกนนำร่วมพิจารณาเบื้องต้นก่อนทดลองเก็บข้อมูล (รายละเอียดแบบประเมิน ปรากฏใน ภาคผนวกที่ 3)

ภาพที่ 6.10 สรุปร่างผังการแบ่งบทบาทหน้าที่การติดตามประเมินตนเองของเกษตรกรเป้าหมาย

หลังจากนั้น ทีมวิจัยและผู้แทนกลุ่มฯ กำหนดแผนร่วมทดลองใช้แบบประเมินฯ แต่พบปัญหาอุปสรรค คือ เมื่อถึงเวลาที่ต้องดำเนินการตามแผน กลไกที่ตกลงไว้ในความร่วมมือติดตามประเมิน มีเวลาว่างไม่ตรงกัน ทำให้ทีมวิจัยและกลไกชุมชนบางส่วนต้องดำเนินการ โดยแบ่งการเก็บข้อมูลเป็น 2 ชุด หลังจากตรวจสอบทุกแปลงที่ทีมวิจัยรับหน้าที่เป็นผู้สรุปข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูล ผลการติดตามประเมินตนเอง

ของผู้แทนเกษตรกร พบว่า ภาพรวมการปฏิบัติตามการทำเกษตรกรรมยั่งยืนใน 5 ด้าน รวมทั้งสิ้น 36 ข้อ พบว่า เกษตรกรเป้าหมายสามารถปฏิบัติตามแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนและกิจกรรมสนับสนุน ได้เฉลี่ย 25 ข้อ คิดเป็นร้อยละ 69.58 สรุปได้ดังภาพที่ 6.11 สำหรับผลการประเมินในแต่ละด้านสามารถสรุปผลการประเมินได้ ดังนี้

ภาพที่ 6.11 สรุปผลการประเมินการปฏิบัติในภาพรวมของกลุ่มเป้าหมาย

ด้านการมีพื้นที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน จำนวน 2 ข้อ เกษตรกรปฏิบัติตามได้เฉลี่ย 1.45 คิดเป็นร้อยละ 72.50 ซึ่งหากวิเคราะห์ถึงประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตาม พบว่า เกษตรกรจำนวน 19 ราย คิดเป็นร้อยละ 95.00 มีพื้นที่การทำเกษตรผสมผสาน สำหรับประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้ปฏิบัติตาม คือ ป่าหัวไร่ปลายนาทั้งที่มีอยู่เดิมหรือปลูกใหม่ ที่มีเพียง 10 ราย คิดเป็นร้อยละ 50.00 แต่ก็มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเนื่องจากปัจจุบันได้มีการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ เช่น ส.ป.ก.ขอนแก่น หรือแม้แต่เกษตรกรบางรายลงทุนซื้อมาปลูกเอง

ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน : ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิด จำนวน 13 ข้อ เกษตรกรปฏิบัติตามได้เฉลี่ย 8.50 คิดเป็นร้อยละ 65.38 ซึ่งหากวิเคราะห์ถึงประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตาม พบว่า เกษตรกรจำนวน 20 ราย คิดเป็นร้อยละ 100.00 มีการปลูกพืชสมุนไพรมากกว่า 3 ชนิด รองลงมา จำนวน 19 ราย คิดเป็นร้อยละ 95.00 มีการปลูกข้าวเพื่อกินและขาย ปลูกไม้ผลมากกว่า 5 ชนิด พืชผักเพื่อการค้ำมากกว่า 3 ชนิด พืชผักสวนครัวมากกว่า 5 ชนิด และเลี้ยงไก่มากกว่า 10 ตัว ซึ่งมีคะแนนเท่ากัน

สำหรับประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้ปฏิบัติตาม คือ การเลี้ยงควายมากกว่า 1 ตัว และการเลี้ยงกบมากกว่า 200 ตัว ซึ่งมีผู้ปฏิบัติตามประมาณ 2 ราย คิดเป็นร้อยละ 10.00

ด้านการปฏิบัติการเพื่อลดต้นทุนและปลอดภัย จำนวน 10 ข้อ เกษตรกรปฏิบัติตามได้เฉลี่ย 7.7 คิดเป็นร้อยละ 77.00 ซึ่งหากวิเคราะห์ถึงประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตาม พบว่า เกษตรกรจำนวน 20 ราย คิดเป็นร้อยละ 100.00 ทำปุ๋ยอินทรีย์/ปุ๋ยชีวภาพใช้เอง ไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า ไม่ใช้ยาฆ่าแมลง

ไม่ใช่เมล็ดพันธุ์ที่คลุกยาเคมี และเก็บเมล็ดพันธุ์พืชใช้เองมากกว่า 2 ชนิด สำหรับประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตามน้อย จำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 20.00 คือ การผลิตอาหารสัตว์ใช้เอง และการเพาะ/ขยายพันธุ์พืชหรือสัตว์

ด้านการร่วมกิจกรรมกลุ่ม จำนวน 4 ข้อ เกษตรกรปฏิบัติตามได้เฉลี่ย 3.50 คิดเป็นร้อยละ 87.50 ซึ่งหากวิเคราะห์ถึงประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตาม พบว่า เกษตรกรจำนวน 20 ราย คิดเป็นร้อยละ 100.00 ร่วมประชุมและช่วยเหลือกลุ่มสม่ำเสมอ รองลงมาคือนำข่าวมาสู่ที่โรงสีกลุ่มมากกว่าร้อยละ 70 ของข่าวที่เก็บไว้กิน จำนวน 18 ราย คิดเป็นร้อยละ 90.00

สำหรับประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตามน้อยที่สุด คือ นำข่าวมาร่วมทำธุรกิจขายข้าวสารกับกลุ่มมากกว่า ร้อยละ 50 ของข่าวที่แบ่งไว้กิน จำนวน 15 ราย คิดเป็นร้อยละ 75

ด้านการจัดการและพัฒนาตนเอง จำนวน 7 ข้อ เกษตรกรปฏิบัติตามได้เฉลี่ย 3.90 คิดเป็นร้อยละ 55.71 ซึ่งหากวิเคราะห์ถึงประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ปฏิบัติตาม พบว่า เกษตรกรจำนวน 20 ราย คิดเป็นร้อยละ 100.00 ขายผลผลิตด้วยตนเองหรือผ่านกลุ่ม มากกว่าร้อยละ 50 ของผลผลิตจากแปลงตนเองทั้งหมดและมียุ่งฉางเก็บผลผลิตในครัวเรือน สำหรับประเด็นที่เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่ได้ปฏิบัติตาม คือ ทำบัญชีครัวเรือนหรือบันทึกแปลง จำนวน 3 ราย คิดเป็นร้อยละ 15.00 รองลงมาคือมีการออมเงินจำนวน 8 ราย คิดเป็นร้อยละ 40.00

ทั้งนี้ หากพิจารณาเป็นรายบุคคล พบว่า นางสาวศุคนธ์ รัตนะ ปฏิบัติตามได้มากที่สุดจำนวน 31 ข้อ คิดเป็นร้อยละ 86.11 รองลงมาคือนางสุพรรณพรหมสาและนางทองกลม/นายสันติ อยู่เย็น จำนวน 30 ข้อ คิดเป็นร้อยละ 83.33 โดยปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการทำปฏิบัติตามแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกร ได้แก่ การสนับสนุนสระน้ำขนาด 5,000 ลบ.ม. ของ ส.ป.ก.ขอนแก่น การสนับสนุนพันธุ์พืช/สัตว์ การร่วมเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการฯ การสนับสนุนเครื่องสีข้าว การสนับสนุนด้านความรู้และการศึกษาดูงาน การสนับสนุนจากหน่วยงานอื่นๆ

อย่างไรก็ตาม สำหรับบทบาทการติดตามสนับสนุนและประเมินการปฏิบัตินั้น ในช่วงต้นที่มิวิจัยยังรับหน้าที่เป็นผู้สนับสนุน ประสานงาน ติดตามผล จากนั้นจึงค่อย ๆ ส่งมอบบทบาทให้กับชุมชน โดยผลักดันให้เกิดการกระจายบทบาทการนำ ผ่านการสร้างผู้นำกลุ่มย่อยขึ้นมา มีบทบาทการติดตามการดำเนินงานของสมาชิก และให้มีพูดคุยผ่านเวทีชุมชน สรุปผล แลกเปลี่ยนข้อมูล ข้อเสนอแนะกันระหว่างสมาชิก เพื่อนำไปปรับปรุงแปลงของตนเอง แต่ด้วยระยะเวลาที่จำกัดของโครงการวิจัยฯ ในช่วงเวลาประมาณ 2 ปี พบว่ากลไกดังกล่าวยังไม่ได้แสดงบทบาทมากนัก ผู้นำหลักที่มีอยู่เดิมยังทำหน้าที่ติดตามแนะนำต่าง ๆ แต่พบว่าผู้นำกลุ่มย่อย มีบทบาทการนำเพิ่มขึ้นในเชิงการปฏิบัติ และความกล้าแสดงออกในการแสดงความคิดเห็น การนำเสนอ และร่วมปฏิบัติการไปพร้อมกับทีมนักวิจัยในทุกกิจกรรม

ส่วนที่ 2 สะท้อนผลการปฏิบัติ

6.5 การสรุปผลการวิจัย การสะท้อนผล

นักวิจัยได้ร่วมกับเกษตรกรเป้าหมายสรุปผลการวิจัย โดยมีการทบทวนโจทย์ กระบวนการ และผลที่เกิดขึ้น ดังนี้

ด้านเป้าหมายร่วม พบว่าเป้าหมายการดำเนินงานของ กปร. ส.ป.ก.ขอนแก่น ชุมชน และทีมวิจัยไปในทิศทางเดียวกัน โดยทางชุมชนมีประเด็นเพิ่มเติม ได้แก่ การลดรายจ่ายหรือเพิ่มรายได้ การปลดหรือลดหนี้สิน การขยายพันธุ์พืช/สัตว์/ประมง การเพิ่มช่องทางการตลาดที่หลากหลาย รวมถึงการเป็นผู้ประกอบการ อย่างไรก็ตาม เป้าหมายหลักอีกประการหนึ่งของโครงการวิจัย คือ การพัฒนากลไก

ท้องถิ่นในการขับเคลื่อนการดำเนินกิจกรรมและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นประเด็นที่ชุมชนและโครงการขับเคลื่อนฯ ยังไม่ได้มีแผนในการดำเนินงาน แต่ให้ความร่วมมือและเห็นความสำคัญของการพัฒนาผู้นำท้องถิ่น ซึ่งจะเป็นกลไกสำคัญที่จะช่วยขับเคลื่อนการพัฒนาที่ยั่งยืนกว่าการพึ่งหน่วยงานภายนอกเป็นหลัก

ด้านกระบวนการขับเคลื่อน พบว่ามี 3 ส่วนหลัก ๆ ที่มีการเคลื่อนไหวปรับเปลี่ยน คือ กิจกรรมข้าวครบวงจร กิจกรรมเกษตรกรรมยั่งยืน และการทดลองใช้กลไกท้องถิ่นติดตามการดำเนินงานของสมาชิก ปรากฏผลดังตารางที่ 6.1

ตารางที่ 6.1 สรุปการทบทวนการดำเนินงานตามแผนพัฒนาชุมชน

กิจกรรม	เป้าหมาย	แผนการดำเนินงาน	กิจกรรม/ผล
ข้าวครบวงจร	1. ลดต้นทุนการผลิตจาก 10 บาท/กก. เหลือ 5 บาท/กก. 2. ผลผลิตมีคุณภาพ 3. รายได้เพิ่มขึ้น	1. ผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว 2. ปลูกข้าวหลากหลายสายพันธุ์ 3. บริหารจัดการโรงสีข้าว 4. เชื่อมโยงสู่เกษตรกรรมยั่งยืน	1. ดำเนินต้นเดียวข้าวแตกกอดี 2. ปลูกข้าวหลายสายพันธุ์และจำหน่าย 3. แกลบ รำ ปลายข้าว เชื่อมโยงสู่เกษตรกรรมยั่งยืน
เกษตรกรรมยั่งยืน - เลี้ยงสัตว์ - เกษตรผสมผสาน - ทฤษฎีใหม่	1. เพิ่มความหลากหลายของกิจกรรมในแปลงเกษตรทั้งพืชและสัตว์เพื่อลดความเสี่ยง 2. เพิ่มพื้นที่ป่าในแปลงเกษตร 3. เป็นรายได้เสริม 4. เป็นอาหาร	<u>กลุ่ม</u> 1. ปลูกไม้ผล/พืชผัก 2. เลี้ยงสัตว์หลากหลายพันธุ์ 3. ข้าวหลากหลายสายพันธุ์ 4. ผักอินทรีย์ <u>แปลงตนเอง</u> 1. ปลูกไม้ผล/พืชผัก 2. เลี้ยงสัตว์หลากหลาย 3. เกษตรอินทรีย์	1. ประเมินตนเองในความสำเร็จรายบุคคล 70 % กลุ่ม 50 %
กลไกการดำเนินงานและติดตาม	1. พัฒนากลไกการติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วม	1. กลุ่มข้าวและโรงสีข้าว 2. กลุ่มเลี้ยงสัตว์ 3. กลุ่มเกษตรกรรมยั่งยืน	- กลไกผู้นำยังมีส่วนร่วมน้อย - เวลาในการดำเนินการจำกัด จึงยังถือว่าเป็นการทดสอบเครื่องมือ - ผลการประเมิน ข้อมูลจากการประเมินภาพรวมพบว่าเริ่มเข้าสู่การปฏิบัติตามข้อกำหนด ร้อยละ 69.58

จากการสะท้อนผลของเกษตรกร ร่วมกับนักวิจัย การดำเนินงานในประเด็นข้าวครบวงจร พบว่าการลดต้นทุนยังไม่แตกต่างไปจากเดิมมากนักเนื่องจากประเด็นพันธุ์ข้าวเพิ่งเริ่มดำเนินการ แต่ผลที่ดำเนินการจะเห็นผลชัดเจนในรอบการผลิต 2561 การเพิ่มสายพันธุ์ข้าว เริ่มเห็นผลบ้างในเกษตรกรบางรายเนื่องจากพันธุ์ข้าวที่นำไปสนับสนุนเกษตรกร ไม่ทันกับฤดูการผลิตของเกษตรกรบางส่วน สำหรับรายที่นำพันธุ์ข้าวไปปลูก เช่น นางจันทร์เพ็ญ ได้นำข้าวไรซ์เบอร์รี่ไปปลูกในพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ และนำไปสีเป็นข้าวกล้องที่บ้านดง (อยู่ห่างจากบ้านนายมประมาณ 10 กม.) สามารถขายได้ ประมาณ 40-50 บาท/กก. อย่างไรก็ตาม เกษตรกรรายอื่น ๆ ที่ไม่ได้นำไปปลูก แต่เข้าร่วมกระบวนการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวในแปลงรวมเริ่มตระหนักในความหลากหลายของสายพันธุ์ และเห็นข้อดีของการดำเนินต้นเดียว ได้เห็นจำนวนต้นต่อกอ

เห็นผลผลิต ทำให้เกิดความสนใจทดลองทำ มากขึ้น ดังคำกล่าวของเกษตรกรท่านหนึ่งว่า “....เคยไปเห็นแต่แปลงที่เขาทำ ไม่คิดว่าเราจะทำได้จริง ๆ และมันก็แตกกองงามมาก ๆ เดียวปีหน้าจะดำต้นเดียวลองดู” นอกจากนี้ เกษตรกรยังได้เรียนรู้การจัดการแปลงเมล็ดพันธุ์ และเห็นว่าตนเองหรือชุมชนก็ทำได้ไม่จำเป็นต้องซื้อเพียงอย่างเดียว

ประเด็นการบริหารจัดการโรงสีข้าว พบว่าข้าวที่สีส่วนใหญ่จะเป็นข้าวที่ชุมชนและชุมชนใกล้เคียงนำมาสีเพื่อบริโภคในครัวเรือน ยังไม่มีการจำหน่ายข้าวสารตามแผนที่วางไว้ แต่รายได้จากการขายรำและปลายข้าวถือว่าสามารถนำมาเป็นค่าใช้จ่าย เช่น ค่าไฟฟ้า ค่าใช้จ่ายของผู้จัดการโรงสีข้าว ค่าใช้จ่ายในการรับ/ส่งข้าว ยังมีเหลือสำหรับนำไปลงทุนต่อยอดในการซื้อรถมอเตอร์ไซด์แบบพ่วงข้าง (มือ 2) เพื่อใช้ในการรับ-ส่งข้าวให้สะดวกยิ่งขึ้น สิ่งสำคัญ คือปัจจุบันการบริหารจัดการที่ยังไม่มีระบบมากนัก จึงทำให้สมาชิกกลุ่มบางราย เริ่มมีข้อคำถามและข้อสังเกต ถึงความโปร่งใสในการบริหารจัดการ ดังนั้น ผู้นำจึงต้องเร่งนำข้อคำถามและข้อสังเกตต่าง ๆ ของสมาชิกมาพิจารณาปรับรูปแบบการบริหารจัดการต่อไป สำหรับประเด็นเกษตรกรมียืน เกษตรกรที่สมัครใจร่วมเป็นกลุ่มนาร่องได้ดำเนินการตามแผนผังที่วางไว้ มีการปลูก ไม้ผล พืชผัก ไม้ยืนต้น การเลี้ยงสัตว์ หรือประมง ทำให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในการปลูกหลากหลายมากขึ้น แต่หากมองภาพโดยรวมแล้วเกษตรกรประเมินตนเองว่ายังดำเนินการได้เพียง 50% ของเป้าหมายที่คาดหวังเท่านั้น

ทั้งสองประเด็นดังกล่าวข้างต้น ส.ป.ก. ขอนแก่น ยังมีความสำคัญที่จะต้องแสดงบทบาทของที่ปรึกษา หรือพี่เลี้ยง รวมถึงการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานอื่น ๆ เพื่อสนับสนุนกลุ่มอย่างใกล้ชิด และเร่งพัฒนาศักยภาพในการบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการด้านการเงิน การจัดการโรงสี รวมถึงผลักดันการขยายผลการทำเกษตรกรรมยั่งยืนให้กับเกษตรกรต่อไปตามแผนของชุมชนที่วางไว้ซึ่งจะต้องมีการทบทวนแผนอย่างสม่ำเสมอ

ด้านการพัฒนากลไกท้องถิ่นในการขับเคลื่อนและติดตามการปฏิบัติงาน พบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการดำเนินงานในส่วนของการบริหารจัดการโรงสีข้าวในการร่วมทำกิจกรรมในแปลงพันธุ์ข้าวตั้งแต่ปลูกจนถึงการเก็บเกี่ยวแต่ยังขาดการติดตามเยี่ยมแปลง สำหรับเครื่องสีข้าวทางชุมชนเองมีการประชุมบ่อยครั้งเพื่อให้สมาชิกได้ร่วมตัดสินใจและรายงานผลการจัดการเครื่องสีข้าว ส่วนกลไกในประเด็นอื่นยังไม่ได้ดำเนินการมากนัก เช่น การประชุมสัญจร การกำหนดตัวชี้วัดร่วม การติดตามโดยการมีส่วนร่วมในลักษณะการประเมินตนเอง สำหรับการทดลองใช้แบบประเมินตนเอง ยังพบข้อจำกัดอีกหลายประการและต้องใช้เวลาในการสร้างความเข้าใจกับชุมชน การพัฒนาความรู้และทักษะของผู้นำ โดยจากการสะท้อนผลการปฏิบัติพบว่า กลไกภายในชุมชนที่ตั้งไว้ถึงแม้จะมีศักยภาพที่จะทำได้ แต่ด้วยภารกิจและอายุมาก ทำให้ไม่สามารถที่จะขับเคลื่อนได้จริง ในขณะที่ภายนอกชุมชนมีข้อจำกัดด้านเวลาทำให้เข้ามามีส่วนร่วมน้อย จึงยังทำให้กลไกที่สร้างขึ้นยังไม่มีพลังมากพอในการขับเคลื่อนต่อไปได้ หลังจากสิ้นสุดโครงการวิจัย กล่าวคือ ผู้นำและแกนนำกลุ่มยังไม่เข้มแข็งมากพอในการจัดการตนเองจะเห็นได้จาก การประชุมหารือของกลุ่ม ยังพึ่งพิงหน่วยงานภายนอกเป็นผู้กระตุ้นและที่ปรึกษาเป็นหลัก ผู้นำจึงเป็นหัวใจสำคัญในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาในชุมชน ซึ่งระยะเวลาของโครงการวิจัยที่จำกัดอาจจะไม่เพียงพอในการสร้างผู้นำและสมาชิกให้มีความพร้อมในการใช้กลไกการติดตามประเมินตนเอง อย่างไรก็ตาม การทดลองใช้แบบประเมินตนเองดังกล่าว สร้างการเรียนรู้ให้กับผู้นำที่ร่วมกิจกรรม และเป็นข้อมูลที่เกิดจากการสำรวจจริง และสามารถนำผลการวิเคราะห์ มาสะท้อนผลให้เกษตรกรได้รับทราบได้ค่อนข้างชัดเจน และไม่ซับซ้อนจนเกินไป และสามารถนำไปปรับใช้ในพื้นที่อื่น ๆ ได้ โดยการปรับปรุง

ข้อกำหนดในแบบประเมินให้สอดคล้องกับกิจกรรมของชุมชน และสามารถกำหนดกลไกหรือผู้ทำหน้าที่ในการการติดตามและประเมินตนเองของกลุ่มได้ตามความเหมาะสม

6.6 ความเห็นเพิ่มเติมจากเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย

เกษตรกรสะท้อนว่าการร่วมในกระบวนการวิจัย ทำให้ได้เห็นและได้ทำสิ่งที่ไม่เคยทำ เช่น การจัดทำแปลงพันธุ์ข้าว การจัดการโรงสีข้าว เพราะเมื่อได้ลงมือทำจึงจะเข้าใจต่างจากที่ผ่านมาคือการให้ความรู้เพียงอย่างเดียว ซึ่งการทำงานของนักวิจัย และส.ป.ก. จังหวัด ช่วยกระตุ้นเกษตรกรให้คิดและช่วยคิด เพราะหากคิดกันเองทำกันเองในชุมชนจะไม่กระตือรือร้น ทำให้รู้สึกอยากลงมือทำ โดยเฉพาะการกระตุ้นให้คิด ให้ออกแบบ ให้ทดลองปลูกพืชแบบผสมผสาน เลี้ยงสัตว์เพื่อเตรียมความพร้อมเข้าสู่เกษตรยั่งยืนเป็นวิถีสู่ความพอเพียงที่แท้จริง รวมถึงการได้รับการสนับสนุนปัจจัยการผลิต ต้นไม้ ใส่น้ำ ความรู้ โรงสีข้าว อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ต้องปรับปรุง เพิ่มเติม คือ เจ้าหน้าที่ควรมาแนะนำและกระตุ้นสม่ำเสมอหากเป็นไปได้ควรจะมาอย่างน้อยเดือนละครั้ง และอาจมีการสนับสนุนต้นไม้หรือไม้ผลเพิ่มเติม และสนับสนุนความรู้การขยายพันธุ์พืช เช่น การทาบกิ่งมะม่วง การเพาะกล้าหอย เป็นต้น ส่วนทิศทางในอนาคต เกษตรกรเป้าหมายยังเห็นว่า ต้องมีการปรับเปลี่ยนไปสู่การทำเกษตรผสมผสาน แต่การเปลี่ยนต้องใช้เวลา โดยจะเริ่มจากการปลูกไว้กินก่อน ต่อไปจะต้องมีการปรับตัวมากขึ้น โดยให้ความสำคัญกับการวางแผนการผลิต ปลูกพืชตามฤดูกาล ปลูกพืชหมุนเวียน เรียนรู้การขยายพันธุ์พืช ทำตามมาตรฐานการผลิต เช่น GAP อินทรีย์ และฝึกการจดบันทึกต้นทุนการผลิตและทำบัญชีครัวเรือน

บทที่ 7

บทสรุปและข้อเสนอแนะจากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การศึกษานี้ประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน การพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ในที่นี้ หมายถึงการสร้างชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่สามารถสร้างความยั่งยืนให้กับครัวเรือนเกษตรกรและชุมชนได้ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ตามเจตนารมณ์ของการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม โดยได้เลือกกลุ่มเกษตรกรเป้าหมายในการศึกษา ณ ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง บ้านนายม ตำบลบ้านโนน อำเภอลำสูง จังหวัดขอนแก่น และได้ดำเนินการร่วมกับผู้นำเกษตรกรและสมาชิกกลุ่มเกษตรกรในพื้นที่ โดยใช้กระบวนการส่งเสริมการเกษตรและเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเข้ามาประยุกต์ใช้เพื่อให้เหมาะสมกับบริบทของชุมชนและกลุ่มเกษตรกร ตลอดจนกรอบเวลาของโครงการวิจัยและนักวิจัย โดยมีขั้นตอนการดำเนินงานและเครื่องมือในการศึกษาข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูล ตามที่ได้นำเสนอไว้ในบทที่ 3 และได้นำเสนอผลการศึกษาไว้ในบทที่ 4 - บทที่ 6 สำหรับในบทนี้ จะนำเสนอบทสรุป สรุปบทเรียนที่ได้รับ และข้อเสนอแนะจากการศึกษา ดังนี้

7.1 ศักยภาพชุมชน และการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน

จากการศึกษาชุมชนในบทที่ 4 แสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายส่วนใหญ่ปลูกข้าวเพื่อบริโภคและขายบางส่วน และมีรายได้จากพืชเศรษฐกิจอื่น เช่น ยางพารา อ้อย ฯลฯ รวมถึงรายได้เสริมจากการเลี้ยงสัตว์ และการปลูกพืชผัก โดยทั่วไปของสภาพพื้นที่พบว่ามีศักยภาพในการทำเกษตรแบบยั่งยืนได้หลากหลายรูปแบบโดยมีข้าวเป็นพืชพื้นฐานและยังเป็นวิถีของชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายที่ร่วมกระบวนการวิจัยนั้นส่วนใหญ่มีแหล่งน้ำทำการเกษตรทั้งจากสระน้ำประจำไร่นา และน้ำบาดาลที่สามารถใช้ได้ตลอดทั้งปี มีแหล่งรับซื้อสินค้าเกษตรทั้งในระดับจังหวัดและตลาดในชุมชนใกล้เคียง ทั้งสินค้าที่ต้องการคุณภาพและมาตรฐานความปลอดภัย และสินค้าทั่วไป อย่างไรก็ตาม จากการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนในภาพรวมซึ่งได้นำเสนอไว้ในบทที่ 5 พบว่า แม้ว่ากลุ่มเป้าหมายจะมีจุดแข็งและโอกาสหลายประการที่จะสามารถพัฒนาเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีฐานคิดบนการพัฒนาแบบยั่งยืนได้ แต่ก็ยังพบจุดอ่อนและข้อจำกัดอีกหลายประการที่ทำให้การจัดทำแผนพัฒนาและการขับเคลื่อนแผนพัฒนาชุมชนยังมียังไม่สามารถดำเนินการให้เห็นผลได้ในระยะเวลาอันสั้น โดยเฉพาะประเด็นเรื่องผู้นำชุมชนที่เป็นกลไกสำคัญในการนำสมาชิกกลุ่ม หรือ สมาชิกในชุมชนให้เกิดการตื่นรู้ และตระหนักถึงความสำคัญในการพึ่งตนเองและการจัดการตนเองโดยพึ่งพิงหน่วยงานภายนอกให้น้อยลง รวมถึงเป็นคนเชื่อมประสานระหว่างชุมชนกับปัจจัยภายนอก ทั้งทรัพยากร และการสนับสนุนในรูปแบบต่าง ๆ จากหน่วยงานภายนอกที่เหมาะสมตามบริบท และความพร้อมของคนในชุมชน

ในการจัดทำแผนพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของบ้านนายม ต.บ้านโนน อ.ลำสูง จ.ขอนแก่น เกษตรกรควรมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การร่วมกันคิด ร่วมกันศึกษาและค้นหาปัญหา ความต้องการ ร่วมวิเคราะห์และจัดลำดับความสำคัญปัญหา ร่วมวางแผน ร่วมทำร่วมรับผิดชอบ และร่วมรับผลประโยชน์จากการพัฒนา ที่วิจัยได้มีการส่งเสริม สนับสนุน ให้เกษตรกรได้มีโอกาสมีส่วนร่วม

ในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การร่วมกันค้นหา กำหนดตัวบุคคล กลุ่มอาสาสมัครที่จะเป็นผู้นำหรือแกนนำ ในการผลักดันการดำเนินการต่าง ๆ ตามกระบวนการจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม และขับเคลื่อนแผน ได้อย่างต่อเนื่อง ผ่านการจัดทำเวทีทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ ได้มีการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ การพูดคุยและทำความเข้าใจ เพื่อเป็นการสร้างและสานสัมพันธ์อันดีระหว่างทีมวิจัย กับเกษตรกร อย่างไรก็ตาม พบว่าเกษตรกรเป็นส่วนน้อยที่เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดทำแผนพัฒนา และขับเคลื่อนแผนอย่างต่อเนื่อง อีกทั้งในการทำเวทีทุกครั้งยังพบว่า มีเกษตรกรเป็นส่วนน้อยที่มีการแสดง ความคิดเห็นของตนเองในเวที ทั้งนี้อาจเป็นไปได้ว่า เกษตรกรยังไม่กล้าแสดงออก ขาดความเข้าใจ ในเป้าหมายที่แท้จริง และเกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่พร้อมที่จะเข้าร่วมกระบวนการจัดทำแผนพัฒนา และขับเคลื่อนแผนอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น ทีมวิจัยต้องให้เวลากับเกษตรกรในการทำทำความเข้าใจ โดยมีการจัด เวทีทำความเข้าใจและกระตุ้นสำนึกของเกษตรกรหลายครั้ง และหลายรูปแบบ เช่น การเยี่ยมแปลง การ สัมภาษณ์เชิงลึกรายบุคคล การพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ ฯลฯ

ระหว่างการประชุมและวางแผนเป้าหมายการพัฒนาของชุมชน พบว่าผู้นำและกลุ่มแกนนำจะมีบทบาท หลักในการคิดและกำหนดทิศทาง รวมถึงการเป็นผู้ตัดสินใจหลักในการกำหนดกิจกรรมที่จะขับเคลื่อน ส่วนสมาชิกจะเป็นผู้ร่วมให้ข้อมูล และร่วมแสดงความคิดเห็นเมื่อมีการแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อพูดคุย หรือสอบถามจาก ทีมนักวิจัย ร่างแผนพัฒนาชุมชนที่จัดทำขึ้น จึงเกิดจากข้อมูลจากชุมชนและการประเมินศักยภาพของทีม วิจัยและนักพัฒนาจาก ส.ป.ก. ขอนแก่น โดยมีทีมวิจัยช่วยในการประมวล และสรุปประเด็นออกเป็น 3 ส่วน ตามเป้าหมายที่กลุ่มต้องการและทีมผู้นำกับทีมวิจัยวิเคราะห์หาความจำเป็น คือ

(1) แผนด้านลดต้นทุนการผลิต เพิ่มคุณภาพและความปลอดภัย ลดปัญหาด้านการตลาด เพิ่มรายได้ สร้างสมดุลของระบบนิเวศ แบ่งเป็น กิจกรรมข้าวครบวงจร เกษตรกรรมยั่งยืน พืชผัก การเลี้ยงสัตว์ และการผลิตปัจจัยการผลิต

(2) แผนด้านการสร้างจิตสำนึกสาธารณะด้านการอนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างความ มั่นคงของระบบเกษตรในระดับแปลง ประกอบด้วย การสร้างป่าครอบครัว และการอนุรักษ์ ฟื้นฟูป่าหัวไร่ ปลายนา และร่วมปลูกป่าสาธารณะ

(3) แผนด้านการพัฒนาผู้นำและกลุ่มให้มีความเข้มแข็ง สามารถบริหารจัดการกิจกรรมในชุมชนได้อย่างยั่งยืน ประกอบด้วย การพัฒนาผู้นำ และกลุ่มให้เข้มแข็ง

อย่างไรก็ตาม แผนที่จัดทำขึ้น เป็นเพียงกรอบแนวทางของกลุ่มเท่านั้น ซึ่งกลุ่มจะต้องมีการทบทวนข้อมูล สถานการณ์ ความพร้อมต่าง ๆ เป็นระยะ ๆ โดยมีการกำหนดบทบาทของสมาชิกขึ้นมารับผิดชอบแต่ละ กิจกรรม เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมและพัฒนาภาวะผู้นำของสมาชิกไปพร้อมกัน ทำให้นักวิจัยได้เข้าใจ ถึงมุมมองของสมาชิกจากการคัดเลือกตัวแทนในแต่ละกิจกรรม จนเห็นร่างโครงสร้างการบริหารจัดการของ กลุ่มเริ่มชัดเจนขึ้น แต่ก็ยังพบว่าการตัดสินใจยังขึ้นอยู่กับผู้นำหลักและกลุ่มแกนนำ 2-3 คน เท่านั้น

ดังนั้น ผลสัมฤทธิ์ของกระบวนการวิจัย ในขั้นตอนการศึกษา วิเคราะห์ชุมชน จนถึงการจัดทำร่างแผน กิจกรรม และการกำหนดบทบาทต่าง ๆ ในครั้งนี้ จึงเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับผู้นำ และ เกษตรกรสมาชิกกลุ่ม มากกว่าการได้แผนพัฒนาชุมชนตามหลักการของทางราชการ และเป็นแผนที่ทำขึ้น ในกลุ่มเกษตรกรเป้าหมายกลุ่มเล็ก ๆ ประมาณ 30 ราย ซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของชุมชนบ้านนายมและเป็น จุดเริ่มต้นของการทดลองกระบวนการจัดทำแผนชุมชนแบบมีส่วนร่วม แผนดังกล่าวจึงไม่ได้นำเข้าสู่เวที

ประชาพิจารณาของบ้านนายม อย่างไรก็ตาม กิจกรรมต่าง ๆ ในแผน ได้ถูกถ่ายทอดสู่สมาชิกผ่านเวทีประชุม พูดคุย ในฐานะเจ้าของข้อมูล ความคิด และการเป็นผู้ปฏิบัติเองโดยตรง โดยการสมัครใจ และถูกส่งต่อไปยัง หน่วยงานราชการต่าง ๆ เช่น เกษตรตำบล เกษตรอำเภอ นายอำเภอ กำนัน และอบต. เป็นต้น ผ่านผู้นำหลัก ที่มีบทบาทเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการของชุมชน และผ่านทีมนักวิจัยและเจ้าหน้าที่ ส.ป.ก.ขอนแก่น ซึ่งเป็น นักพัฒนาที่เข้ามามีส่วนร่วมในเวทีชุมชนเป็นระยะ สู่เจ้าหน้าที่และผู้บริหารของสำนักงานระดับจังหวัดและ ภาควิชาต่าง ๆ อย่างไม่เป็นทางการ

7.2 ความเป็นไปได้ในการใช้กลไกท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมและวิธีการติดตามประเมินผลแบบมี ส่วนร่วมของชุมชน

เมื่อวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ ในการใช้กลไกท้องถิ่นเพื่อขับเคลื่อนกิจกรรมรวมถึงวิธีการติดตาม ประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของประชาชน พบว่า มีความเป็นไปได้ บนเงื่อนไขว่าชุมชนต้องมีผู้นำที่เสียสละ มีภาวะผู้นำ และมีความรู้ความสามารถในการเป็นผู้นำทั้งความคิดและปฏิบัติ และที่สำคัญคือมีทักษะในการ เป็นผู้ส่งเสริมสมาชิกในการเรียนรู้ มีโอกาสในการแสดงความคิดเห็น อย่างทั่วถึง รวมถึงเห็นความสำคัญใน การสร้างทีมแกนนำขึ้นมาร่วมขับเคลื่อนชุมชน

ผลการศึกษากลุ่มเป้าหมาย ชี้ให้เห็นว่าผู้นำที่นำโดยไม่มีทีมแกนนำ หรือมีศูนย์กลางการตัดสินใจ เพียงจุดเดียว จะยังไม่สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จได้อย่างมีประสิทธิภาพ และอาจจะนำมา ซึ่งความขัดแย้งของสมาชิกเมื่อมีการบริหารกิจกรรมที่มีการระดมทรัพยากรและลงทุนร่วมกัน กล่าวคือ อาจพบปัญหาเรื่องการจัดสรรผลประโยชน์ระหว่างสมาชิก รวมถึงปัญหาผลประโยชน์ทับซ้อนในกลุ่มเครือ ญาติของผู้นำ ด้วยประเด็นข้อจำกัดของการขาดกลุ่มแกนนำ ทำให้รูปแบบการมีส่วนร่วมของเกษตรกร เป้าหมายแม้ว่าจะเข้ามารับรู้และมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน แต่ความเข้มข้นหรือระดับของการมีส่วนร่วมนั้นถือ ว่ายังเป็นบทบาทของผู้นำหลัก 1 ราย และมีแกนนำที่เกิดโดยธรรมชาติระหว่างการจัดกระบวนการ 2-3 ราย โดยพบว่ากลุ่มยังต้องการที่ปรึกษาหรือพี่เลี้ยงที่เป็นหน่วยงานภายนอกเข้ามาช่วย ในการนำกระบวนการ จากประเด็นดังกล่าว ทีมวิจัยได้ปรับใช้กระบวนการแบ่งกลุ่มย่อย และการเยี่ยมเยียน สัมภาษณ์แบบลง และ การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับแกนนำ เพื่อศึกษาข้อมูลและได้รับฟังปัญหาความคิดเห็น ความต้องการต่าง ๆ ของสมาชิก ไปพร้อม ๆ กับการจัดเวทีรวมซึ่งมักจะถูกผู้นำเป็นผู้แสดงความคิดเห็นหลัก

อย่างไรก็ตาม การได้ร่วมวิเคราะห์ข้อมูล พูดคุย แลกเปลี่ยนกับสมาชิกและทีมวิจัย ตั้งแต่เริ่มกระบวนการแม้ว่าสมาชิกจะยังไม่กล้าแสดงออกหรือแสดงตนในการร่วมตัดสินใจ แต่ทำให้สมาชิก เกิดการเรียนรู้ และได้มีส่วนร่วมในการคิดเห็นที่เห็นพ้องต้องกันในการวางแผนเป้าหมายสู่การพัฒนาคุณภาพ ชีวิตตามแนวทางการเป็นชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน รวมถึงมีส่วนร่วมในการตัดสินใจซึ่งเกิดขึ้น ระหว่างกระบวนการกลุ่มย่อยในการจัดทำแผนและกำหนดกิจกรรม นอกจากนี้ สมาชิกได้มีส่วนในการ**ร่วมเลือก จัดลำดับกิจกรรม** โดยสมาชิกพิจารณาแล้วเห็นควรว่าการเดินตามแนวการพัฒนาแบบยั่งยืนทั้งระบบ ตามที่คิดไว้นั้น ไม่สามารถที่จะทำทั้งหมดได้ในคราวเดียว จึงกำหนดกิจกรรมที่ต้องการขับเคลื่อนก่อน คือ ข้าว โรงสี ปศุสัตว์ และการนำร่องเกษตรกรรมยั่งยืนโดยแกนนำกลุ่ม และสมาชิกกลุ่มได้มีส่วนในการ ตัดสินใจเลือกกิจกรรมที่ตนจะเข้าดำเนินการ และร่วมในการเลือกตัวแทนขึ้นมาเป็นบทบาทนำและเกิดเป็น โครงสร้างบริหารจัดการกิจกรรมของกลุ่ม เมื่อเข้าสู่ขั้นตอนการปฏิบัติ บทบาทหลักยังอยู่ในกลุ่มแกนนำเช่นกัน

ช่วงของการติดตามประเมินผลโครงการ ซึ่งได้กำหนดผู้แทนกลุ่มให้ช่วยติดตามผลการปฏิบัติของสมาชิกในภาพรวม พบว่า ผู้แทนกลุ่มกิจกรรมยังไม่สามารถดำเนินการตามที่วางแนวทางไว้ และยังต้องการการอำนวยความสะดวกและคำปรึกษา จากทีมวิจัยค่อนข้างมาก แม้ว่าทีมวิจัยจะใช้วิธีการนัดหมายพบปะพูดคุยเพื่อติดตามผลเป็นระยะ แต่เนื่องจากข้อจำกัดในการเดินทางและเวลาในการทำงาน (คณะวิจัยทั้งหมด ปฏิบัติราชการประจำ ณ กรุงเทพมหานคร) ในขณะที่ เจ้าหน้าที่ในระดับจังหวัด มีภารกิจที่ต้องปฏิบัติในพื้นที่อื่นค่อนข้างมาก ทำให้ความถี่ในการติดตามและให้คำปรึกษายังไม่สอดคล้องกับความต้องการของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายเท่าที่ควร อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโดยภาพรวมกลไกการติดตามแบบมีส่วนร่วมโดยผู้นำกลุ่มย่อยจะยังไม่เกิดผลทางปฏิบัติมากนัก แต่ก็พบว่าเกษตรกรผู้นำกลุ่มกิจกรรมข้าวค่อนข้างมีบทบาทชัดเจนในการร่วมติดตามสนับสนุน ประสานงาน กับสมาชิก รวมถึงการทดลองใช้แบบการประเมิน

สำหรับการทดลองใช้เครื่องมือในการติดตามและประเมินแบบมีส่วนร่วม โดยออกแบบรายการคำถามเพื่อให้ผู้แทนกลุ่มร่วมสำรวจและประเมินกิจกรรมที่ทีมวิจัยทดลองสร้างขึ้นเป็นข้อกำหนดหรือมาตรฐานกิจกรรมที่มุ่งสู่ความเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ยั่งยืนของกลุ่ม โดยตั้งคำถามจากกรอบแผนงานและกิจกรรมของกลุ่มที่วางไว้ และขอความร่วมมือกลุ่มเลือกผู้นำให้ทำหน้าที่ผู้แทนกลุ่ม ในการสำรวจการปฏิบัติระดับแปลงสมาชิกโดยใช้แบบประเมินดังกล่าว เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ยังมีข้อจำกัดในการเขียนและจดบันทึก กระบวนการที่วางไว้กับผู้นำและแกนนำ คือ นอกจากการเก็บข้อมูลดังกล่าวแล้วต้องมีการวิเคราะห์คืนข้อมูลให้สมาชิกได้ทราบถึงผลการประเมินของตนเองและกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนวิธีการในการแก้ไขปัญหา และช่วยเหลือพึ่งพากันในกลุ่ม มีการประชุมแบบสลับจรไปตามแปลงของสมาชิก ซึ่งนักวิจัยจะไม่สามารถร่วมดำเนินการได้ครบทุกขั้นตอนเนื่องจากข้อจำกัดเรื่องเวลา ผลการทดลองปฏิบัติตามแนวทางดังกล่าว พบว่า มีความเป็นไปได้และไม่ยากเกินไปสำหรับผู้นำเกษตรกร แต่ต้องใช้เวลาในการสร้างความรู้ความเข้าใจมากขึ้นทั้งความรู้เชิงเทคนิคและเชิงกระบวนการ ที่จะนำมาใช้ในการติดตามและประเมินตนเอง และหากมีผู้นำรุ่นใหม่ที่มีความรู้และทักษะในการจดบันทึก สามารถใช้เทคโนโลยีในการสื่อสารและประมวลข้อมูลได้ จะทำให้เครื่องมือนี้สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ไม่ยาก และที่สำคัญ คือ กระบวนการนี้ยังต้องอาศัยกระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างผู้นำเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ของรัฐ ดังนั้น เจ้าหน้าที่ของรัฐในพื้นที่เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การใช้เครื่องมือนี้เกิดผลที่ดีได้ โดยจะต้องเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ ความสำคัญ และร่วมมือในการใช้เครื่องมือดังกล่าวเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการของเกษตรกรผ่านกระบวนการกลุ่ม รวมถึงการพัฒนาผู้นำโดยสร้างบทบาทและให้พื้นที่ในการแสดงบทบาทการนำ โดยเริ่มจากกลุ่มย่อยก่อนพัฒนาไปกลุ่มใหญ่และเป็นผู้นำในระดับชุมชนต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม ยังมีความจำเป็นต้องมีการทดลองปฏิบัติและปรับปรุงแก้ไขโดยการวิจัยและพัฒนา ร่วมกับเกษตรกรและนักพัฒนาในพื้นที่อื่น ๆ ก่อนที่จะนำไปขยายผลหรือประยุกต์ใช้ในกระบวนการพัฒนาที่เน้นการมีส่วนร่วมของเกษตรกร ต่อไป

7.3 สรุปบทเรียนจากกระบวนการวิจัย

7.3.1 กลไกการขับเคลื่อนการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน

จากการศึกษา พบว่ายังมีประเด็นปัญหาหลายประการในการใช้กลไกท้องถิ่น คือ ผู้นำเกษตรกร และกลุ่มเกษตรกร เพื่อเป็นผู้แทนเกษตรกรมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา โดยเฉพาะประเด็นที่ยังเป็นจุดอ่อนของกระบวนการ คือ ขั้นตอนในการติดตามสนับสนุน ประเมินผลการดำเนินงาน และการวิเคราะห์สรุปผลการติดตาม ประเมินเพื่อแก้ไขปัญหาระหว่างการดำเนินงานตามแผนงาน/กิจกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้ สามารถสรุปประเด็นสำคัญในการพัฒนาและส่งเสริมกลไกชุมชนขับเคลื่อนงานพัฒนา ได้ดังนี้

(1) มิติด้านผู้นำเกษตรกร ได้แก่ การมีภาวะผู้นำ มีเกษตรกรกลุ่มแกนนำ การมีทักษะในการเป็นผู้ประสานงาน และขีดความสามารถของผู้นำที่เป็นผู้แทนเกษตรกรด้านทักษะการสื่อสาร การเขียนบันทึก การประมวลวิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่และวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการพัฒนาในแต่ละโครงการ มีความเสียสละ มีความพร้อมและความคล่องตัวในการทำงานเพื่อมีส่วนร่วม

(2) มิติด้านเครื่องมือ เครื่องมือที่ใช้ในการประเมิน คือ แบบติดตามประเมิน ที่ทดสอบแล้วว่าทันท่วงทีจะออกแบบให้ง่ายต่อการกรอกข้อมูล แต่ยังพบว่ายังมีลักษณะที่ค่อนข้างซับซ้อนสำหรับเกษตรกรที่ยังขาดความรู้ ความเข้าใจ และไม่มีทักษะด้านการคิดวิเคราะห์และการสื่อสาร

(3) มิติด้านวิธีการ ในช่วงของการติดตาม ถือว่าไม่ยุ่งยากซับซ้อนมากนัก โดยผู้นำเป็นผู้ติดตามเยี่ยมเยียน และบันทึกการปฏิบัติแบบ checklist ในแบบติดตาม จากนั้นนำมาพูดคุยกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในการประชุมกลุ่มย่อย และประเมินสรุปร่วมกับสมาชิกและหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องเวทีประชุมกลุ่มใหญ่ สิ่งที่ยังปฏิบัติไม่ได้คือการประมวลผลและนำผลมาสะท้อนและวิเคราะห์ร่วมกันของสมาชิกในการแก้ไขปัญหา และช่วยเหลือสนับสนุนกัน เนื่องจาก เกษตรกรยังไม่มีความพร้อมเกี่ยวกับทักษะการวิเคราะห์ข้อมูล และการจัดการเรียนรู้ผ่านกระบวนการกลุ่มด้วยตนเอง และต้องการเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษา และกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้แบบกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ในประเด็นนี้ ปัจจัยส่วนหนึ่งเกิดจากข้อจำกัดด้านเวลาของนักวิจัย ที่ยังไม่สามารถเอื้อให้เกิดการเรียนรู้กระบวนการติดตามแบบมีส่วนร่วมได้อย่างเต็มที่

(4) มิติด้านหน่วยงานรัฐ จากการศึกษาค้นคว้า พบว่า เจ้าหน้าที่ของรัฐยังมีอิทธิพลสูงมากสำหรับการขับเคลื่อนงานของเกษตรกรเป้าหมาย แม้ว่ากลุ่มจะมีประสบการณ์จากการเรียนรู้และการสนับสนุนต่าง ๆ โดยหน่วยงานของรัฐมาค่อนข้างมาก ดังนั้น เจ้าหน้าที่ที่ยังขาดความเข้าใจและไม่ให้ความสำคัญกับการสร้างกระบวนการคิด วิเคราะห์ข้อมูลและการตัดสินใจบนฐานความรู้ อย่างเป็นระบบ จะทำให้เกษตรกรติดกับดักของการพึ่งพิงรัฐ ประกอบกับการขาดทักษะของการเป็นผู้นำและผู้ประสาน ทำให้ยังไม่สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมต่าง ๆ ได้ด้วยตนเอง

อย่างไรก็ตาม การติดตามประเมินแบบมีส่วนร่วมโดยใช้รูปแบบกลุ่มย่อย และออกแบบติดตามเป็น checklist ดังที่นำมาทดสอบในงานวิจัยนี้ ถือว่าขั้นตอนของการติดตามในแปลงของสมาชิกนั้น ไม่ยุ่งยากมากนักสำหรับเกษตรกรแกนนำหลักที่ผ่านการชี้แจงทำความเข้าใจ แต่ขั้นตอนที่เจ้าหน้าที่ของรัฐ ต้องเข้ามาช่วยเหลือ คือ การประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูล และการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ผ่านกลุ่มย่อย โดยการสะท้อนผลและร่วมหาแนวทางกระตุ้น ช่วยเหลือและสนับสนุนสมาชิกกลุ่ม รวมถึงการติดตามเยี่ยมเยียน

อย่างสม่ำเสมอในลักษณะที่ปรึกษา และอำนวยความสะดวก (ในช่วงของการวิจัย นักวิจัยจะเป็นผู้ช่วยวิเคราะห์ และสะท้อนผลในกลุ่มแกนนำสมาชิกเท่านั้น)

ดังนั้น หากต้องการพัฒนาระบบติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมผ่านกลไกผู้แทนเกษตรกร เจ้าหน้าที่ของรัฐที่รับผิดชอบในระดับพื้นที่ มีความจำเป็นที่จะต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานที่ควรให้น้ำหนักกับการสร้างผู้นำ การกระตุ้นให้เกิดการคิด วิเคราะห์ และตัดสินใจปฏิบัติจากข้อมูลและความรู้ การจัดกระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติการ รวมถึงการสนับสนุนปัจจัยต่าง ๆ อย่างเหมาะสม เพื่อไม่ให้เกิดความเคยชินกับการพึ่งพิงภายนอก และตระหนักในการพัฒนาที่เน้นการพึ่งตนเองและสร้างความเข้มแข็งจากภายในชุมชน

บทเรียนจากกระบวนการวิจัยชี้ให้เห็นว่า ผู้นำชุมชนที่เก่งแต่ขาดทีมแกนนำ และ ส.ป.ก. ซึ่งเป็นเจ้าภาพการพัฒนาในระดับพื้นที่ในฐานะผู้จัดการพื้นที่ (Area Manager) ที่มีรูปแบบการปฏิบัติงานแบบตั้งรับและขาดทักษะและมีเวลาจำกัดในการวิเคราะห์ชุมชนและการเปิดรับข้อมูลภายนอก รวมถึงขาดแนวทางเป้าหมายในการสนับสนุนเกษตรกรอย่างเป็นระบบและมีเอกภาพ จะไม่สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรกรให้เกิดผลสัมฤทธิ์เชิงคุณภาพได้อย่างเป็นรูปธรรม หรือ เกิดขึ้นได้แต่ต้องใช้เวลาและทรัพยากรค่อนข้างมาก นอกจากนี้ ปัจจัยร่วมที่สำคัญในการจัดทำแผน และขับเคลื่อนแผนงานไปสู่การปฏิบัติได้ประสบความสำเร็จ คือ การประสานและสร้างความร่วมมือในการทำงานแบบบูรณาการของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งเกษตรกรในชุมชน ซึ่งเป็นศูนย์กลางการพัฒนา องค์กรชุมชน หน่วยงานของรัฐ อบต. และหน่วยงานอื่น ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเตรียมวิทยากรกระบวนการ การเตรียมชุมชนในการจัดทำแผนชุมชน การประเมินศักยภาพของชุมชน การกำหนดวิสัยทัศน์ แนวทาง และจุดมุ่งหมายในการพัฒนาชุมชน การกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรมการพัฒนาชุมชน การจัดเวทีประชาพิจารณ์แผนชุมชน การปฏิบัติตามแผนงาน ประเมินผล สรุปบทเรียนที่ได้ร่วมกัน โดยหน่วยงานภายนอกยังต้องมีบทบาทสำคัญในการประสานงานช่วยเหลือ การเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาแนะนำ ส่งเสริมและสนับสนุน ตามความจำเป็น รวมถึงการพัฒนาขีดความสามารถของผู้นำ แกนนำ ให้มีศักยภาพสูงเพื่อเป็นกลไกหลักในการนำให้เกษตรกรในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดำเนินการทุกขั้นตอนอย่างต่อเนื่อง และตระหนักถึงความสำคัญของการพึ่งตนเองและจัดการทรัพยากรชุมชนและการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

7.3.2 การเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงของเกษตรกร

จากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ ทำให้เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายมีแผนพัฒนาของตนเองที่สามารถนำไปเสนอต่อหน่วยงานต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอโดยสรุปไปแล้วข้างต้น สิ่งที่เกษตรกรสมาชิกกลุ่มได้เรียนรู้ นอกจากจะได้รับการเรียนรู้การวิเคราะห์ข้อมูลของตนเอง การแสดงความคิดเห็นการวางแผนฟาร์มในผืน การวางแผนอนาคตของแปลงตนเอง แล้วยังได้เรียนรู้เทคนิคอื่น ๆ เช่น การคัดเลือกและผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าว การปลูกข้าวอินทรีย์ การปลูกข้าวต้นเดียว การจัดการเครื่องสีข้าว และปัจจัยการผลิตจากการสนับสนุนของ ส.ป.ก.ขอนแก่น นอกจากนี้ พบว่า เกิดผู้นำรุ่นใหม่ในกลุ่มที่เริ่มมีบทบาทในการเป็นผู้นำกิจกรรมย่อย และการติดตามประเมินแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนเริ่มเป็นที่รู้จักของเกษตรกรและหน่วยงานโดยมีผู้มาศึกษาดูงานซึ่งกลุ่มมีการนำเสนอถึงข้อมูลการวิเคราะห์ชุมชน แผนชุมชน การจัดการโรงสี และการปลูกพืชผักแปลงรวมแบบปลอดสารพิษ

กระบวนการวิจัยใช้เวลาประมาณ 2 ปี ในการดำเนินการแต่เวลาที่ใช้ในช่วงของการลงชุมชน ทำแผนและขับเคลื่อนกิจกรรม นั้นมีเพียงประมาณ 1 ปี เศษ ซึ่งไม่เพียงพอที่จะเห็นการเปลี่ยนจากการขับเคลื่อนกิจกรรมมากนัก อย่างไรก็ตาม จากการสะท้อนผลของเกษตรกร เห็นว่าการทำงานของนักวิจัย และ ส.ป.ก. จังหวัด ช่วยกระตุ้นเกษตรกรให้คิดและช่วยคิด ทำให้รู้สึกอยากลงมือทำ โดยเฉพาะการกระตุ้นให้คิด ให้วางแผน ให้ทดลองปลูกพืชแบบผสมผสาน เลี้ยงสัตว์เพื่อเตรียมความพร้อมเข้าสู่เกษตรยั่งยืนเป็นวิถีสู่ความพอเพียงที่แท้จริง แม้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นนี้ก็ยังวัดผลได้ไม่ชัดเจนมากนัก

อย่างไรก็ตาม ผลจากการประเมินตนเองของเกษตรกร พบว่ามีการปฏิบัติที่มีแนวโน้มเข้าสู่เกษตรกรรมยั่งยืน โดยผลการประเมินการเปลี่ยนแปลงอยู่ที่ร้อยละ 69.58 ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเกิดจากปัจจัยสำคัญ ดังนี้

1) กระบวนการมีส่วนร่วม ตั้งแต่ต้นในการค้นหาปัญหา/สาเหตุ เสนอแนวทางแก้ไข ร่วมดำเนินการ และร่วมในการติดตามประเมินผล กิจกรรมที่ชัดเจนที่สุดคือการร่วมกิจกรรมกลุ่มผ่านการบริหารจัดการโรงสีข้าว การร่วมกิจกรรมทำนาอินทรีย์ผ่านกระบวนการเรียนรู้ในแปลงสาธิต การเริ่มลงมือทำเกษตรกรรมยั่งยืนของกลุ่มนาร่อง

2) การจัดทำแผนชุมชน ถึงแม้ว่ากระบวนการจัดทำแผนจะขาดบางขั้นตอนของกระบวนการวางแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม เช่น การประชาสัมพันธ์ แต่การวางแผนทำให้กลุ่มมีเป้าหมาย และมีทิศทางแนวทางการพัฒนาตนเองที่ชัดเจนขึ้น และสามารถเลือกกิจกรรมที่ตนมีความชอบ และมีความพร้อมในการปฏิบัติ

3) ผู้นำเกษตรกร จากการศึกษาพบว่า แม้แกนนำในด้านต่าง ๆ ยังไม่สามารถดำเนินการตามแผนได้ทั้งหมด และยังมีขาดทีมแกนนำที่มีศักยภาพ แต่กลุ่มมีผู้นำหลักคือ ผู้ใหญ่นิพนธ์ เป็นกลไกในการทำหน้าที่ผู้นำการขับเคลื่อนได้อย่างชัดเจนโดยเฉพาะกิจกรรมโรงสีข้าว และมีผู้นำใหม่คือนายสันติ ที่นำในเรื่องกิจกรรมข้าวและการทำเกษตรยั่งยืนได้ชัดเจนเช่นเดียวกัน

4) วางบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน โดยใช้กระบวนการกลุ่มย่อยสำหรับการดูแลการขับเคลื่อนกิจกรรมย่อยเป็นกระบวนการที่นอกจากจะช่วยให้กิจกรรมมีการดำเนินการได้เป็นรูปธรรมมากขึ้นแล้ว ยังสามารถสร้างผู้นำใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นได้ โดยกลุ่มฯ มีการแบ่งหน้าที่ให้สมาชิกร่วมกันรับผิดชอบในแต่ละด้านที่ตนเองถนัดและสามารถทำได้ เช่น ประชาสัมพันธ์ การเงิน/บัญชี การตลาด เป็นต้น นอกจากนั้นก็แบ่งหน้าที่ในการดูแลจัดการ ตามกลุ่มของการผลิตแต่ละกิจกรรม เช่น ข้าว โรงสี เกษตรยั่งยืน เลี้ยงสัตว์ และผัก เป็นต้น

5) ตอบโจทย์ชุมชน การพัฒนาเข้าสู่เกษตรกรรมยั่งยืนนั้นนอกจากจะตอบโจทย์วิจัยแล้วยังถือว่าสอดคล้องกับความต้องการในการพัฒนาของชุมชน แม้ว่าจะยังไม่สามารถตอบโจทย์ชุมชนทั้งหมดแต่น้อยผู้นำ และสมาชิกกลุ่มที่ร่วมกิจกรรมให้ความสนใจและต้องการที่จะพัฒนาตนเองตามทิศทางที่ร่วมกันกำหนด แต่การจะทำให้บรรลุเป้าหมายหรือไม่นั้น จะขึ้นอยู่กับความพร้อมของสมาชิกแต่ละครัวเรือน กิจกรรมที่เกษตรกรให้ความสำคัญ เช่น การสนับสนุนเครื่องสีข้าวและพันธุ์ข้าว ซึ่งเป็นสิ่งที่ชุมชนต้องการและมองว่าหากได้มาจะทำให้ก้าวเข้าสู่ความยั่งยืนได้

6) ทีมวิจัยฯ ส.ป.ก. มีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้กระตุ้นให้เกิดกระบวนการคิด ประสาน ส.ป.ก. จังหวัด ในการเป็นผู้อำนวยความสะดวกและร่วมจัดการให้เกิดการร่วมกิจกรรมต่าง ๆ และการสนับสนุนความรู้ และปัจจัยการผลิต ทีมวิจัยมีบทบาทหลักในการลงพื้นที่เพื่อศึกษา วิเคราะห์ชุมชนผ่านการสังเกต

สำรวจ สอบถาม สัมภาษณ์ พูดคุยไม่เป็นทางการและประชุมกลุ่ม เป็นที่เลี้ยงในการทำแผน และจัดกระบวนการเรียนรู้ รวมถึงการสอดแทรกข้อมูลและความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการปรับแนวคิด และแนวทางการปฏิบัติไปสู่เกษตรกรยั่งยืน

ตลอดระยะเวลาดำเนินโครงการ ทีมวิจัย ใช้การเปิดเวทีชุมชนแบบไม่เป็นทางการ เพื่อให้สมาชิก เข้ามามีส่วนร่วม มีพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น และประสบการณ์จากการปฏิบัติจริงในการทำ กิจกรรมของตนเองให้กับสมาชิกคนอื่นได้รับรู้ รวมถึงการร่วมแก้ไขปัญหาโดยการบูรณาการร่วมกัน เช่น การแก้ปัญหาดินเค็มในนาข้าว การใช้สารอินทรีย์ในการป้องกันกำจัดศัตรูข้าว การลดต้นทุนการผลิต ทั้งด้านข้าว ผักและเลี้ยงสัตว์ (สุกร โค ไก่) นอกจากนี้ ทีมวิจัยฯ ได้ให้สอดแทรกข้อมูล ความรู้ ต่าง ๆ เช่น การจัดการข้าวแบบครบวงจร เริ่มตั้งแต่ชนิดพันธุ์ข้าว การปลูก การดูแล การเก็บเกี่ยว แปรรูป (สีข้าว) จนถึงการตลาด รวมถึงการผลิตพืช/สัตว์แบบเกษตรอินทรีย์ การลดต้นทุนการผลิตสัตว์โดยการผลิตอาหาร เลี้ยงสัตว์เองอย่างง่าย โดยใช้วัตถุดิบที่ได้จากท้องถิ่นเป็นหลัก เช่น รำ/ปลายข้าว กระถิน หยวกกล้วย เศษพืชผัก เศษอาหารในครัวเรือน เป็นต้น

7) การทำผังแปลงของตนเอง ช่วยให้เกษตรกรรู้จักตนเองและมีภาพฝันที่อยากให้เป็นที่ดินที่ชัดเจนขึ้น โดยมีทีมวิจัยเป็นผู้ช่วย ผังแปลงเกษตรจะเป็นตัวชี้วัดหนึ่งที่บอกได้ว่าสมาชิกได้ทำอะไรอยู่บ้าง และมีกิจกรรมใดที่ควรเพิ่มเติมเข้าไป เพื่อให้เกิดการเกื้อกูลกันของกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วในแปลงของตนเอง ได้มีการทำเวทีและให้สมาชิกออกมานำเสนอแปลงของตนเองให้สมาชิกคนอื่น ๆ รับฟังและร่วมกันแสดง ความคิดเห็น ชี้แนะ อะไรน่าจะเพิ่ม อะไรน่าจะลด เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และทำให้เกิดความสามัคคีของสมาชิกในกลุ่มฯ

8) การสนับสนุนส่งเสริมของ ส.ป.ก.ขอนแก่น เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกษตรกรเกิดความมั่นใจว่า หน่วยงานจะไม่ทิ้งให้โดดเดี่ยว และมีการสนับสนุนทั้งเรื่องความรู้จากการอบรม ดูงาน และการสนับสนุน แหล่งน้ำ ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เสมอ ทำให้หลายกิจกรรมเริ่มมีการดำเนินงานที่เป็นรูปธรรมในกลุ่มแกนนำ เช่น เกษตรยั่งยืน ผักแปลงรวม หมูหลุม และโรงสี เป็นต้น

7.3.3 การเรียนรู้ของนักวิจัย

จากการร่วมกระบวนการวิจัยนักวิจัยได้เรียนรู้ถึงกระบวนการทำงานกับชุมชนที่ต้องให้ความสำคัญ กับเกษตรกรในลักษณะที่เกษตรกรเป็นศูนย์กลางมากขึ้น และเกิดการปรับตัวการทำงานที่ยืดหยุ่น การเรียนรู้เทคนิคการเก็บข้อมูลและกระบวนการติดตามประเมินแบบมีส่วนร่วมไปพร้อมกับเกษตรกร นอกจากนี้ นักวิจัยยังได้เรียนรู้เทคนิควิธีการคิดเมล็ดพันธุ์ข้าวการดำนาต้นเดียว ไปพร้อม ๆ กับเกษตรกร รวมถึงได้เรียนรู้วิถีชีวิตของเกษตรกร กระบวนการตัดสินใจของเกษตรกร ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยที่หลากหลาย ซึ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องเข้าใจและเข้าถึงชุมชนอย่างแท้จริงจึงจะสามารถออกแบบการพัฒนาได้ตรงกับความต้องการของเกษตรกร ยิ่งกว่านั้น การดำเนินงานที่ต้องเป็นผู้อำนวยความสะดวก ที่ปรึกษา ผู้ประสาน ผู้เก็บข้อมูล วิเคราะห์ ค้นข้อมูล ผู้กระตุ้น ติดตาม ตลอดกระบวนการ ทำให้นักวิจัยที่รับผิดชอบงาน ในระดับพื้นที่ ได้เกิดชุดประสบการณ์การทำงานในชุมชนแบบมีส่วนร่วมได้อย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะการ ปรับตัวและทัศนคติการทำงานเป็นทีม ทั้งกับนักวิจัย ผู้นำเกษตรกร และ ส.ป.ก. จังหวัด

การร่วมเรียนรู้ในการปฏิบัติการวิจัยดังกล่าวข้างต้น ทำให้เกิดบทเรียนสำคัญในการทำงานอย่างน้อย 6 ประเด็น

(1) ผู้ที่จะเป็นนักวิจัยชุมชนและนักพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมได้ดีต้องมีทัศนคติเชิงบวกกับชุมชน ไม่ตัดสินชุมชนจากปรากฏการณ์ แต่ต้องเข้าใจถึงปัญหาและสาเหตุของปัญหา

(2) การศึกษาข้อมูลชุมชนต้องใช้เครื่องมือที่หลากหลายและปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ และบริบทชุมชน เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของเจ้าของข้อมูล และมีความถูกต้องมากที่สุด

(3) การวิเคราะห์ข้อมูล และจัดระบบข้อมูลชุมชน จะมีประสิทธิภาพได้ต้องมีการพัฒนาคนรุ่นใหม่ ในการจัดการข้อมูลชุมชนด้วยตนเอง โดยชุมชนยังต้องได้รับความร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือนักพัฒนาในพื้นที่ ในขณะที่เจ้าหน้าที่รัฐจะต้องให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์และแก้ไขปัญหาที่รากของปัญหา และวางแนวทางการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ

(4) ผู้นำที่เข้มแข็งและเป็นผู้นำที่แท้จริงต้องสามารถสร้างและพัฒนาทีมแกนนำในชุมชนได้ เพราะการนำชุมชนและการขับเคลื่อนงานพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ไม่สามารถเกิดผลสำเร็จได้ด้วยผู้นำที่เก่ง และเข้มแข็งแต่ทำงานได้คนเดียว

(5) นักวิจัยที่ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการต้องมีเวลาเพียงพอในการร่วมเรียนรู้และปฏิบัติการ วิจัยกับชุมชน

(6) การสร้างทีมวิจัยท้องถิ่นควรประกอบด้วยผู้นำ/แกนนำ /แกนนำรุ่นใหม่ นักพัฒนาและเครือข่าย ในพื้นที่ที่สมัครใจ และมีคุณลักษณะที่รักการเรียนรู้ มีความกระตือรือร้น มีทักษะการคิดและวิเคราะห์ และการทำงานในลักษณะการประสานความร่วมมือ

7.4 ข้อเสนอแนะแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน

7.4.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การพัฒนาชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ในที่นี้ หมายถึงการสร้างชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ที่สามารถสร้างความยั่งยืนให้กับครัวเรือนเกษตรกรและชุมชนได้ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

1. พัฒนาบุคลากรของรัฐให้มีความรู้ ความเข้าใจ ถึงความสำคัญและวิถีปฏิบัติของ กระบวนการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม รวมถึงเทคนิคการศึกษา วิเคราะห์ชุมชน การวิเคราะห์นิเวศเกษตร ระบบการผลิตในรูปแบบที่ยั่งยืน และการจัดการตลอดห่วงโซ่ รวมถึงความรู้และเทคโนโลยีใหม่ ที่จะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในแต่ละชุมชนได้

2. หน่วยงานรัฐในระดับภูมิภาค ควรร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หรือผู้นำชุมชน ในการสนับสนุนการจัดทำแผนพัฒนาในระดับครัวเรือน และแผนในระดับกลุ่ม และชุมชนตามความพร้อม

3. การให้ความสำคัญกับการพัฒนาทายาทเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน ให้เป็นกลไกสำคัญ ในการสืบทอดอาชีพเกษตรกรรมในรูปแบบที่เหมาะสมกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง โดยสร้างมาตรการจูงใจ ทั้งเรื่องการสนับสนุนความรู้ สันเชื่อเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่พัฒนาไปสู่เกษตรกรรมยุคใหม่ การประกอบธุรกิจการเกษตร รวมถึงสนับสนุนโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยการผลิตที่จำเป็น

4. สร้างและพัฒนาผู้นำ กลุ่มแกนนำที่เข้มแข็ง เช่น พัฒนาภาวะผู้นำ ทักษะการคิดวิเคราะห์ การจัดการข้อมูล การบริหารจัดการกลุ่ม การจัดการการเงิน เทคโนโลยีการเกษตร เทคโนโลยีการสื่อสาร

การจัดการผลผลิตตลอดห่วงโซ่ และสนับสนุนการใช้กระบวนการกลุ่มย่อยในการขับเคลื่อนกิจกรรม เพื่อสร้างผู้นำรุ่นใหม่ และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับภายนอก

5. ส่งเสริม และสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาศูนย์ข้อมูลและการจัดการข้อมูลชุมชนด้านการเกษตร และการตลาดสินค้าเกษตร โดยผู้แทนหรืออาสาสมัครเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดิน หรือ เกษตรกรรุ่นใหม่ หรือเกษตรกรที่มีทักษะด้านการบันทึก ประมวลและวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น เพื่อเชื่อมโยงกับฐานข้อมูลของ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และข้อมูลขนาดใหญ่ของรัฐ (Big Data) ที่จะสามารถใช้ในการวางแผน และสนับสนุนที่แม่นยำมากขึ้น

6. ส่งเสริม และสนับสนุนเกษตรกรให้มีระบบการติดตามการปฏิบัติด้วยตนเอง และมีการเก็บข้อมูล บันทึกข้อมูล หน่วยงานรัฐช่วยสนับสนุนการออกแบบแบบประเมินให้มีความเหมาะสมกับการใช้งาน ของเกษตรกร เพื่อทบทวนแผนการพัฒนาระดับแปลงของตนเอง และส่งข้อมูลให้กับ ศูนย์ข้อมูล และการจัดการข้อมูลชุมชนด้านการเกษตรและการตลาดสินค้าเกษตร

7. ปรับรูปแบบการพัฒนาจากเชิงปริมาณเป็นหลักเป็นการเน้นเชิงคุณภาพ โดยการพัฒนารายพื้นที่ ลดความซ้ำซ้อนของกิจกรรม มีการกำหนดเป้าหมายความสำเร็จที่ชัดเจน

8. การดำเนินงานในฐานะ Area manager ของ ส.ป.ก. ควรคำนึงถึงการสร้างกระบวนการที่ทำงาน ที่เอื้อให้เกิดความร่วมมือของหน่วยงานภาคีต่าง ๆ และมีความเข้าใจ เข้าถึงปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยนำกระบวนการส่งเสริมแบบมีส่วนร่วมมาประยุกต์ใช้ รวมถึงการปรับวิธีการทำงานแบบเชิงรุกมากขึ้น ที่สำคัญคือ ระดับนโยบายและอำนาจการ ควรให้ความสำคัญกับการส่งมอบนโยบาย ไปสู่การปฏิบัติ และการกำกับติดตามงานที่เป็นระบบ รวมถึงพัฒนา และสนับสนุนบุคลากรรุ่นใหม่ที่มีศักยภาพให้มีโอกาส ในการปฏิบัติงานมากขึ้น

9. การสนับสนุนเกษตรกรด้านความรู้ควรเน้นการอบรม สัมมนาเชิงปฏิบัติการ และการสนับสนุน วัสดุอุปกรณ์ ครุภัณฑ์ และอาคารต่าง ๆ ควรมีการวิเคราะห์ความเหมาะสม ความคุ้มค่า และวางแผน การใช้ประโยชน์ การบริหารจัดการและการบำรุงรักษา ก่อนการสนับสนุน โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม ของเกษตรกร และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาช่วยวิเคราะห์ วางแผน เพื่อให้เกษตรกรได้รับการสนับสนุนที่ตรงจุด และเกิดประโยชน์อย่างแท้จริง

7.4.2 ข้อเสนอแนะสำหรับกลุ่มเป้าหมาย

1. ผู้นำปัจจุบัน ควรมีการสร้างและพัฒนาทีมแกนนำเพื่อช่วยทำงานขับเคลื่อนชุมชนในแต่ละกิจกรรม เพื่อลดภาระงานที่มีมากเนื่องจากมีบทบาททั้งเป็นผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ และผู้นำเกษตรกรที่ไม่เป็นทางการ โดยผู้นำควรกระจายอำนาจการนำและการตัดสินใจให้แกนนำรุ่นใหม่ผ่านกระบวนการกลุ่มกิจกรรมย่อยตาม แนวทางที่ได้ร่วมกันวางไว้ระหว่างการทำโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

2. เกษตรกรสมาชิกต้องฝึกปฏิบัติในการบันทึก และการจัดเวทีกลุ่มย่อยมากขึ้น เพื่อกระตุ้นการ พุดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ หาวิธีการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน

3. เนื่องจากสมาชิกกลุ่มเริ่มเข้าสู่วัยผู้สูงอายุ และเป็นครัวเรือนแบบแอ่งกลาง คือ คนรุ่นหนุ่มสาว ออกนอกพื้นที่ เกษตรกรมีภาระในการเลี้ยงดูหลาน และไม่มีแรงงาน ค่าจ้างแรงงานแพง ทำให้เป็นปัญหา และข้อจำกัดของการขับเคลื่อนแผนงานค่อนข้างมาก ผู้นำและแกนนำกลุ่มควรหาวิธีการหรือดึงคนรุ่นใหม่

หรือทายาทเกษตรกรในพื้นที่เข้าร่วมกิจกรรม และช่วยคิดออกแบบกิจกรรมใหม่ ตามความถนัดทั้งด้าน การผลิตและขาย

4. การขับเคลื่อนกิจกรรมการบริหารจัดการข้าว

4.1 สมาชิกกลุ่มสามารถแบ่งพื้นที่ของตนเองปลูกข้าวคุณภาพ และผลิตเมล็ดพันธุ์โดยใช้เทคนิค การปลูกข้าวต้นเดียว และการทำนาปลอดสารพิษ หรือยกระดับเป็นนาอินทรีย์ เพื่อเพิ่มมูลค่าข้าว

4.2 กิจกรรมโรงสี ต้องมีการทบทวนโครงสร้างบริหารจัดการ การจัดการทุนและการลงทุน การเลือกผู้แทนในการดูแลงานของโรงสี การบริหารจัดการผลพลอยได้จากโรงสี และการจัดการใช้ประโยชน์ จากโรงสีข้าวเชื่อมโยงกับกิจกรรมการปลูกข้าวของกลุ่มตามแผนที่วางไว้ ซึ่งเกษตรกรมองถึงการทำธุรกิจ ข้าวสาร และการวางระบบควบคุมภายในของกลุ่มเพื่อความโปร่งใส ตรวจสอบได้

4.3 ถ้าเกษตรกรต้องการทำธุรกิจข้าวสาร ตามแผนที่วางไว้ ผู้บริหารกิจกรรมโรงสีต้องควรจัดทำ ฐานข้อมูลข้าวของสมาชิก ทั้งชนิดพันธุ์ ปริมาณ และคุณภาพข้าว เพื่อวางแผนบริหารสต็อกข้าวเปลือก และ การวางแผนการตลาดข้าวสาร โดยควรใช้ข้อมูลประจำครัวเรือนให้เกิดประโยชน์ในการบริหารสต็อกข้าวโดยไม่ จำเป็นต้องสร้างยุ่งฉางกลางซึ่งจะเป็นภาระทั้งเรื่องงบประมาณ และการดูแลรักษา

4.4 การตลาดข้าวสารสามารถทำได้ทั้งตลาดข้าวคุณภาพและมูลค่าสูง เช่น ข้าวอินทรีย์หรือข้าว ปลอดสารพิษ ในกลุ่มข้าวพื้นเมือง ข้าวสีต่าง ๆ และตลาดข้าวสารทั่วไปซึ่งจากการสำรวจตลาดชุมชน โดยรอบพบว่ามีความต้องการข้าวสารจำนวนมาก และปัจจุบันต้องซื้อจากนอกชุมชน ตลาดดังกล่าวนี้ นับว่าเป็นโอกาสที่เกษตรกรสามารถเปิดเป็นช่องทางการตลาดใหม่ได้แบบขายตรง อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อจำกัด ของเกษตรกรที่ยังขาดคนรุ่นใหม่ที่จะเข้ามาบริหารจัดการเรื่องการตลาด กลุ่มจึงควรประสานความร่วมมือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามาเป็นพี่เลี้ยง และเร่งพัฒนาคนรุ่นใหม่เข้ามาบริหารจัดการ

5. กิจกรรมเกษตรยั่งยืน สามารถต่อยอดการปฏิบัติในกลุ่มแกนนำ ให้สามารถเป็นต้นแบบ เกษตรกรรมยั่งยืน ทั้งการผลิตและการจัดการผลผลิตให้เกิดรายได้จริง โดยเพิ่มความหลากหลายของ กิจกรรม และวางแผนการผลิตให้สามารถตอบโจทย์ของครัวเรือนทั้งด้านอาหารและรายได้ รายวัน รายเดือน รายปี และเงินออม โดยควรมีการจัดสรรพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ มีการจัดการผลผลิต และการขายอย่าง เป็นระบบ ซึ่งหากต้นแบบสามารถเป็นแบบอย่างการทำเกษตรกรรมยั่งยืนที่ตอบโจทย์เชิงเศรษฐกิจได้ชัดเจน ให้โอกาสในการขยายผลหรือสร้างการยอมรับของสมาชิกชุมชนจะสูงขึ้นด้วย

6. กิจกรรมผักปลอดสารพิษ สามารถยกระดับเป็นผักอินทรีย์ ที่มีมาตรฐานรองรับ และประสาน ตลาดในจังหวัดขอนแก่นซึ่งปัจจุบันยังมีความต้องการสูง แต่ผลผลิตยังไม่เพียงพอ คุณภาพไม่สม่ำเสมอและ ไม่ต่อเนื่อง ดังนั้นถ้าสมาชิกกลุ่มมีวางแผนการผลิตสินค้าที่เป็นผักพื้นบ้าน สมุนไพร มูลค่าสูง และสินค้าที่ สอดคล้องกับความต้องการตลาดอย่างจริงจัง ก็จะทำให้เกิดรายได้ทั้งจากแปลงรวม และแปลงส่วนตัว อีกทั้ง สามารถขยายผลไปยังเกษตรกรรายอื่น ๆ ในชุมชนได้ ทั้งนี้ กิจกรรมผักปลอดภัยและผักอินทรีย์ ถือว่าเป็น กิจกรรมที่มีโอกาสในการสร้างรายได้สูง มีความพร้อมทั้งเรื่องพื้นที่ แหล่งน้ำ และโอกาสทางการตลาด

7. กิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ และการทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพใช้เอง เป็นกิจกรรมที่เกษตรกรควรทำอย่าง ต่อเนื่องควบคู่ไปกับกิจกรรมอื่น ๆ

8. การอนุรักษ์ป่าหัวไร่หลายนา และการฟื้นฟูสภาพแวดล้อมเป็นกิจกรรมที่กลุ่มสามารถดำเนินการ ได้ทันที โดยสำรวจป่าหัวไร่ปลายนาของสมาชิกที่มีอยู่ แล้วเชิญชวนให้มีการอนุรักษ์ มีการรณรงค์ให้เห็น

ความสำคัญ รวมถึงเกษตรกรสามารถปลูกไม้ยืนต้น ไม้ท้องถิ่นเพิ่มเติมทั้งบริเวณป่าหัวไร่ปลายนา รอบบ้าน และในแปลงเกษตรกรรม โดยเฉพาะเกษตรกรที่เข้าสู่เกษตรกรรมยั่งยืนสามารถเพิ่มความหลากหลายของพันธุ์ไม้เข้าไปในแปลงได้

9. กลุ่มสามารถออกแบบกิจกรรมด้านการตลาดเพิ่มเติม เพื่อดึงคนรุ่นใหม่ หรือสมาชิกที่มีทักษะการขายที่ดี ให้เป็นหน่วยการตลาด ให้ทำหน้าที่รวบรวม จัดการ จัดจำหน่ายสินค้าของสมาชิกในชุมชน ซึ่งในอนาคตสามารถบริหารจัดการโดยใช้แพลตฟอร์มออนไลน์เข้ามาทำการตลาด หรือเปิดช่องทางการตลาดรูปแบบใหม่ ๆ ที่ตอบโจทย์คนเมืองมากขึ้น เนื่องจากพื้นที่นี้ยังไม่ไกลจากตัวเมือง จ.ขอนแก่น ซึ่งมีลักษณะของความเป็นเมืองค่อนข้างสูงและพัฒนาอย่างรวดเร็ว เช่น การขายตรง และการรับผลิตผักตามคำสั่งซื้อ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังมีตลาดในระดับอื่น ๆ อีกหลายรูปแบบ เช่น ตลาดนัดสีเขียว ตลาดร้านค้าสะดวกซื้อและโมเดิร์นเทรด ตลาดโรงพยาบาล โรงแรมร้านอาหาร เป็นต้น

บรรณานุกรม

- กนกพร รัตนสุธีระกุล และคณะ. มปป. โครงการสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่ความเป็น
เครือข่ายตลาดนัดสีเขียวอย่างมีส่วนร่วม. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- คณาจารย์โครงการบัณฑิตศึกษา. 2560. เทคนิคการใช้ที่ดินและการประเมินคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติ
เชิงสหวิทยาการ. สาขาวิชาการใช้ที่ดินและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค. 2550. แผนชีวิตชุมชน เพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนา
ยั่งยืน. เอกสารประกอบงานมหกรรมวิถีพลังไท 2 13-17 พฤศจิกายน 2550 ณ สวนอัมพร
กรุงเทพฯ- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน) ระหว่งการพัฒนาสังคมและความ
มั่นคงของมนุษย์. https://www.hiso.or.th/hiso/picture/hotNews/health17_3.pdf.
- ครรชิต พุทธิโกษา. 2554. คู่มือการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ฉบับสมบูรณ์. สำนักงาน
คณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. [http://www.kruinter.com/file/29720141006205700-
%5Bkruinter.com%5D.pdf](http://www.kruinter.com/file/29720141006205700-%5Bkruinter.com%5D.pdf).
- จิตติ มงคลชัยอรัญญา. 2540. การศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: เอกสารประกอบการ
เรียนภาควิชาการพัฒนาชุมชน, คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จุฑาทิพย์ ภัทราวาท และคณะ. 2549. แนวทางพัฒนาเครือข่ายกลุ่ม/องค์กรประชาชนในพื้นที่
จังหวัด. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพมหานคร : ซีโนดีไซน์.
- จุฑาทิพย์ ภัทราวาท และคณะ. 2553. คู่มือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม. กรุงเทพฯ:
มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย์
- จุฬารณย์ ถาวร. 2550. การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนของแกนนำ
เกษตรกรจังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์
ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ชนวน รัตนวราหะ. 2536. เกษตรกรรมเชิงระบบ : เกษตรกับสิ่งแวดล้อม. กรมวิชาการเกษตร.
กรุงเทพมหานคร.
- ชยันต์ วรรณะภูติ. 2536. คู่มือการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อการพัฒนา. อุทัย ดุลยเกษม บรรณาธิการ,
ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ทศพล กฤตยพิสิฐ . 2537. การมีส่วนร่วมของกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เขตหนองจอก ที่มีต่อโครงการ กิจกรรม
การพัฒนาตามแนวทาง บรม และ บวร เพื่อสร้างสรอุมการณ์แผ่นดินทองหนองจอก.
กรุงเทพมหานคร : ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย.
- ธนาภรณ์ เมทนีสุดดี. 2543. ความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวต่างประเทศที่มีต่อการรับบริการสื่อวิถีทัศน์
: ศึกษาเฉพาะกรณี วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร. มหาวิทยาลัยมหิดล/
กรุงเทพฯ.

- ธนาพร พานทอง และคณะ. 2549. **แนวทางส่งเสริมการผลิตข้าวอินทรีย์ในพื้นที่ตำบลศรีสว่าง อำเภอโพนทราย จังหวัดร้อยเอ็ด**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- นิตยา เงินประเสริฐศรี. 2544. “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม”. วารสารสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ 2: 7 (กรกฎาคม-ธันวาคม): หน้า61-71.
- นิรากร พันธุ์หอม. 2559. **การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้านของคณะกรรมการหมู่บ้าน (กม.) กรณีศึกษาบ้านเนินกระบก หมู่ที่ 12 ตำบลท่าตะเกียบ อำเภوتاตะเกียบ จังหวัดฉะเชิงเทรา**. การค้นคว้าอิสระของสาขาบริหารรัฐกิจและกิจการสาธารณะ สำหรับนักบริหาร คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร. 2547. **การพัฒนาองค์กรชุมชน**. คณะเกษตรศาสตร์. มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- นันทิยา หุตานุวัตร และณรงค์ หุตานุวัตร. 2553. **กระบวนการพัฒนาศูนย์เกษตรกรรมยั่งยืน**. ภาควิชาสัตวศาสตร์ คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- เปรมปรีดิ์ นาราช. 2559. **บทเรียนการจัดทำแผนพัฒนาระดับชุมชน/จังหวัด และการบูรณาการแผนพัฒนาชุมชนกับหน่วยงาน/ภาคี**. สำนักพัฒนาองค์ความรู้และประเมินผล สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. 2546. **กระบวนการและเทคนิคการทำงานของนักพัฒนา**.
- ประยงค์ จุรัตน์ และคณะ. 2556. **กระบวนการพัฒนาชนบทที่ยั่งยืนในมุมมองผู้นำท้องถิ่น ตำบลกำโลน อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดนครราชสีมา**. วารสารวิทยาลัยการปริทัศน์ ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม-ธันวาคม 2556.
- ประเวศ วะสี. 2540. **ศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน ศักยภาพแห่งความสร้างสรรค์**. พิมพ์ครั้งที่ 4, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์หมอชาวบ้าน. 2540.
- ประภาศ ปานเจียง, ยุวัลดา ชูรักษ์ และ ฉัตรจงกล ตุลนิษกะ. 2561. **การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง :กรณีศึกษา ชุมชนบ้านพรุ เขต 2 ตำบลบ้านพรุ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดสงขลา**. การประชุมมหาดไทยวิชาการระดับชาติและนานาชาติครั้งที่ 9. 81-139Hu-NP (ผศ.ดร.ประภาศ ปานเจียง).pdf
- พัชรพรรณ ยาโน. 2552. **วิถีชีวิตกับการพัฒนาอาชีพของเกษตรกรแบบผสมผสานในจังหวัดชุมพร**. การศึกษามหาบัณฑิต สาขาจิตวิทยาการแนะแนว มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ไพโรจน์ ชลารักษ์. 2549. “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม”. วารสารราชภัฏตะวันตก1:1 (กรกฎาคม-ธันวาคม) : หน้า17-23.
- พรณิลัย นิตโรจน์. 2557. **การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนของกรุงเทพมหานคร : ศึกษาเฉพาะกรณีการจัดทำแผนชุมชนพึ่งตนเองเขตวังทองหลาง**. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (กฎหมายและการจัดการ) คณะนิติศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์.
- พระมหาสุหิตย์ อาภาโกโร. 2547. **เครือข่าย: ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ**. โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สรส). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดียนตุลา.

- พระมหาประกาศิต สิริเมโธ (จิตติปลัทธิกร). 2556. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง ของชุมชนบ้านคลองใหม่ อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม. พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต). 2539. นิติศาสตร์แนวพุทธ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- ภาณุพันธุ์ ประภาติกุล และ หิรัญ แสงแก้ว .2558. กระบวนการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในการจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรกรณีศึกษา ชุมชนบ้านโคกสูง ตำบลโนนแดง อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม. บทความวิจัย. วารสารเกษตรพระวรุณ . ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 มกราคม – มิถุนายน 2558. น. 49-58. สืบค้นจาก https://paj.rmu.ac.th/jn/home/journal_file/26.pdf.
- ภคจิรา ปกป้อง. 2546. การประเมินผลการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน : ศึกษากรณีองค์การบริหารส่วนตำบลในเขตอำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร. รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- มงคล จันทร์ส่อง . 2544. การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์. กรุงเทพมหานคร : ฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ไทย.
- ยศ บริสุทธ. 2558. การศึกษาชุมชน : แนวคิดฐานการวิจัย และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 1. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- เรืองเดช วงศ์หล้าและคณะ. 2556. โครงการศึกษาและพัฒนาระบบการจัดการธุรกิจเกษตร : มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์กับเครือข่ายเกษตรกรองค์กรท้องถิ่นจังหวัดอุดรดิตถ์และภาคี. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- เล็ก สมบัติ ธนิกานต์ ศักดาพร และยุวดี วงศ์วีระประเสริฐ. 2555. การติดตามประเมินผลแบบมีส่วนร่วมพื้นที่ต้นแบบงานผู้สูงอายุ (เทศบาลนครรังสิตและสิงห์บุรี). กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (มส.ผส.).
- วันชัย วัฒนศัพท์. 2544. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน. นนทบุรี.
- วัฒนชาติ วงศ์ชัยยา. 2551. การประเมินแผนการพัฒนาท้องถิ่นของเทศบาลตำบลทุ่งหัวช้าง อำเภอทุ่งหัวช้างจังหวัดลำพูน. รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนอร์ท-เชียงใหม่.
- วิทยา สุหฤทธดำรง. 2546. ลอจิสติกส์และการจัดการโซ่อุปทาน อธิบายง่ายนิดเดียว. กรุงเทพมหานคร : ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2535. เกษตรกรรมทางเลือก: ความหมาย ความเป็นมาและเทคนิควิธี. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์ดี.
- วิฑูรย์ ปัญญากุล. 2544. เกษตรยั่งยืน : วิธีการเกษตรแห่งอนาคต: ประมวลความรู้และประสบการณ์เกษตรกรยั่งยืนจาก 47 ประเทศ. กรุงเทพมหานคร : กรีนเนท.
- วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, สุริยนต์ ัญญกิจจานุกิจ และคณะ. 2551. จากปฏิวัติเขียวสู่พันธู์วิศกรรม : บทเรียนสำหรับอนาคตเกษตรกรรมไทย. นนทบุรี : มูลนิธิชีววิถี.

- ศูนย์ข้อมูลข่าวสาร สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ. 2562. การมีส่วนร่วมของภาคพลเมือง: **ทฤษฎีของ Sherry R. Arnstein. KIM Release ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม 2562.** <https://infocenter.nationalhealth.or.th/node/27829>.
- ศูนย์บริการวิชาการ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์. 2546. **โครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน : กรณีศึกษาเกษตรกรรมยั่งยืน.**
- สมจินตนา คุ่มภัย. 2559. **ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของชาวชุมชนในองค์การบริหารส่วนตำบล ต้นแบบที่บูรณาการแผนชุมชนสู่แผนพัฒนาท้องถิ่น จังหวัดนครศรีธรรมราช.** ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 เดือนพฤษภาคม – สิงหาคม. 2559. น.733-748.<https://www.tci-thaijo.org/article/download>.
- สุภางค์ จันทวานิช. 2531. **การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรัตน์ รุกขรัตน์ และคณะ. 2554. **แนวทางการพัฒนาการทำการเกษตรอินทรีย์ของเครือข่ายกลุ่ม เกษตรอินทรีย์ ตำบลป่าไผ่ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (ก.พ.ร.). 2560. **การบริหารราชการแบบมีส่วนร่วม: เทคนิควิธีและการนำไปสู่การปฏิบัติ.** กรุงเทพฯ: ศูนย์สื่อและสิ่งพิมพ์แก้วเจ้าจอม มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา.
- อรทัย ก๊กผล. 2552. **คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชน สำหรับนักบริหารท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ : จริยสุนิหวงศ์การพิมพ์.http://www.kpi.ac.th/media_kpiacth/pdf/M10_485.pdf.
- อริศรา เล็กสรรเสริฐ. 2556. **แนวคิดและแนวทางการประเมินโครงการ: กรณีศึกษาการประเมินโครงการ สร้างเสริมสุขภาวะในองค์กรระดับพื้นที่.** กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริม สุขภาพ (สสส.).
- อรุณี เวียงแสง, ตุลวัตร พานิชเจริญ, วราลักษณ์ ไชยทัพ, นัยนา หวายคำ. 2548. **การติดตามและ ประเมินผลแบบมีส่วนร่วม.** กรุงเทพฯ : โครงการส่งเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข (สสส.).
- อาทิตยา พองพรหม. 2553. **เครือข่ายเพื่อการพัฒนาชุมชน.** เอกสารวิชาการ ฉบับที่ 120. สำนักงาน การปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม. กรุงเทพฯ.
- อับลาคอเล็ด เจะแต. ม.ป.ป.. **กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนบ้านเกาะสวาด ตำบลไพรวัน อำเภอดงไจ้ จังหวัดนราธิวาส.** ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนาทรัพยากร มนุษย์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- อุทัยทิพย์ เจียวิวรรณ์กุล. 2553. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิด หลักการ และบทเรียน.** พิมพ์ครั้งที่ 2. คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล. กรุงเทพฯ. พี.เอ.ลิฟวิ่งจำกัด.

ภาคผนวก 1

ตัวอย่างการทำเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน

เกษตรผสมผสาน

1. นายนิพนธ์-นางยุพิน มุลลาด แปลงต้นแบบที่ดีในการทำเกษตรผสมผสาน

ขนาดพื้นที่: 5 ไร่ 1 งาน 8 ตารางวา

รูปแบบการทำเกษตร: พืช (พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ยืนต้น) - กิจกรรมเกษตร (การทำปุ๋ยหมัก-น้ำหมักชีวภาพ-การขยายพันธุ์พืช)

ความเป็นมาและแนวคิดในการทำเกษตรผสมผสาน

เกษตรกรมีแนวคิดที่จะทำเกษตรอินทรีย์ เพื่อต้องการให้ตนเองและคนในครอบครัว ตลอดจนคนในชุมชนให้มีสุขภาพดี และมีความเป็นอยู่ดีขึ้นจากการทำการเกษตร ซึ่งคนในชุมชนยังขาดความตระหนักและมองไม่เห็นความสำคัญ นายนิพนธ์ จึงได้เริ่มต้นทำเกษตรผสมผสานในแปลงของตนเองเพื่อเป็นตัวอย่างให้คนในชุมชนเห็นว่า ทำเกษตรผสมผสานแล้ว มีสุขภาพดีขึ้น การวางแผนการผลิตในแปลง เช่น การเลือกชนิดพืชปลูก จะยึดหลักตามความต้องการของตลาด และรายได้ที่จะได้รับการผลิตพืชผักนั้น ๆ เป็นรายได้ รายวัน รายสัปดาห์ รายเดือน

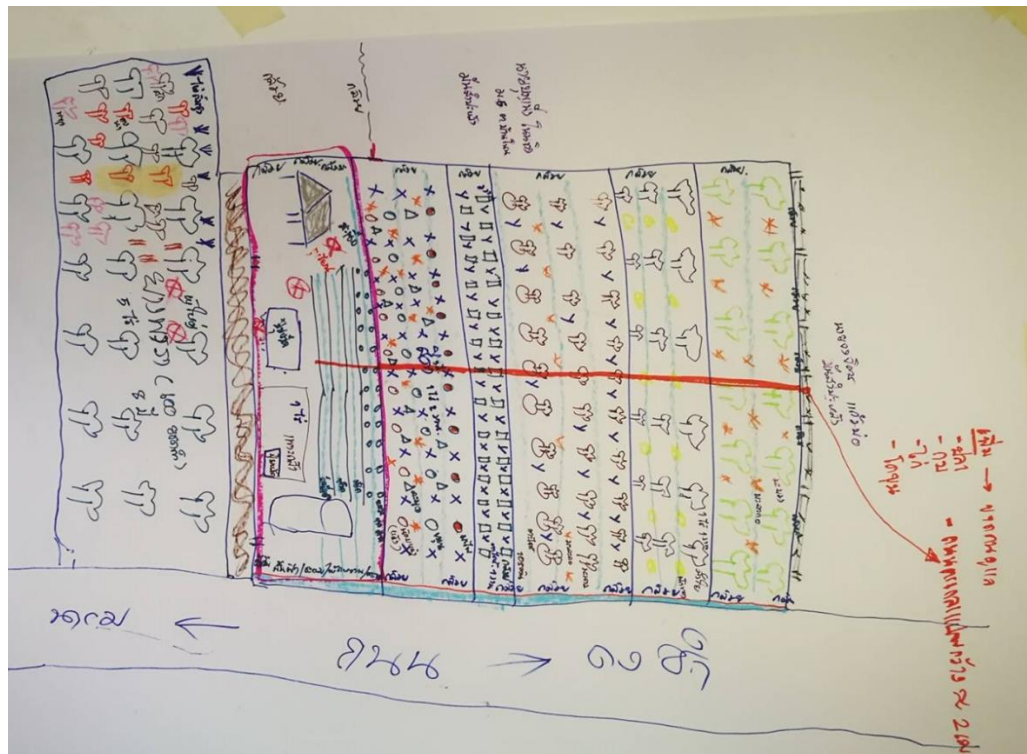
โครงสร้างพื้นฐานในแปลง

- 1) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร: น้ำบาดาลสาธารณะซึ่งได้รับการสนับสนุนจาก กรมทรัพยากรน้ำบาดาล
- 2) การให้น้ำพืช/ระบบน้ำ: บัวรดน้ำและสายยาง/สปริงเกอร์ และน้ำหยด
- 3) ระบบไฟฟ้า: มีไฟฟ้าเข้าถึงแปลง
- 4) การคมนาคม: การเดินทางเข้าออกแปลงทำได้สะดวก เนื่องจากแปลงอยู่ติดถนนสายหลัก

การบริหารจัดการแปลง

มีการปลูกพืชผัก และไม้ผลหลากหลายชนิด ผสมผสานกัน ประกอบด้วย พืชผักสวนครัว จำนวน 1 ไร่ เช่น มะเขือพวง มะเขือม่วง พริก ถั่วฝักยาว บวบ ฟักทอง ขึ้นฉ่าย ฟักแฟง สะระแหน่ มะนาว เป็นต้น มีรายได้จากการปลูกผักและเก็บขายในทุก ๆ เดือน ประมาณ 10,000 บาท ไม้ผลที่ปลูก เช่น ฝรั่ง มะละกอ กล้วยน้ำว้า กล้วยหอมทอง มะม่วง ขนุน ละมุด มะไฟ มะม่วง ขนุน ลำไย เป็นต้น พืชอื่น ๆ เช่น กระเจี๊ยบแดง ถั่วลิสง เป็นต้น มีการปลูกไม้ผลใหม่อีกหลายชนิด อีกทั้งมีการทำกิจกรรมเกษตรอื่น ๆ ในแปลง ได้แก่ การทำปุ๋ยหมักน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้เอง และการขยายพันธุ์พืชผักและไม้ผลต่าง ๆ

ในปี 2558 ส.ป.ก. ขอนแก่น ได้ให้การสนับสนุน ให้เป็นศูนย์เรียนรู้รักนริศเศรษฐกิจพอเพียง ของ ส.ป.ก. เพื่อเป็นต้นแบบการทำการเกษตรผสมผสานของชุมชน

ภาพที่ 1 ผังแปลงที่เกษตรกรกับทีมวิจัยร่วมกันวาด

การบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด

เกษตรกรนำผลผลิตในแปลงไปจำหน่ายทุกวัน ตลาดจำหน่ายผลผลิตที่สำคัญ คือ ตลาดกรีนมาร์เก็ต ริมบึงแก่นนคร อำเภอเมือง ตลาดสินค้าเกษตร ของสำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น และตลาดในชุมชน นอกจากนี้ มีการนำผลผลิตในแปลงไปแปรรูปจำหน่ายอีกด้วย

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: จากการขายสินค้าเกษตร ได้แก่ ผลผลิตพืชผัก ไม้ผล อาหารแปรรูป เช่น รายได้จากการจำหน่ายกล้วย คิดเป็นเงิน 50 บาทต่อวัน มะละกอ คิดเป็นเงิน 100 บาทต่อวัน มะนาว คิดเป็นเงิน 150 บาทต่อวัน ฝรั่ง คิดเป็นเงิน 200 บาทต่อวัน

แหล่งอาหาร: พืชผัก ไม้ผลต่าง ๆ ที่ปลูกในแปลง

ลดรายจ่าย: ลดรายจ่ายค่าอาหาร ลดต้นทุนการผลิต คือ ไม่ใช้สารเคมีในการทำเกษตร มีการใช้ปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพที่ผลิตขึ้นอีกในแปลง

แผนการผลิตในอนาคต

มีโครงการจะขยายการทำเกษตรผสมผสานในแปลงอย่างพาราที่อยู่ติดกับแปลงนี้ โดยจะนำสับปรดมาปลูกแซมระหว่างแถวพารา และใช้ระบบน้ำหยด เมื่อเก็บผลผลิตสับปรดแล้ว จะนำต้นไปหมักเป็นอาหารสำหรับเลี้ยงวัว

ภาพที่ 2 ผลผลิตในแปลงนายนิพนธ์-นางยุพิน มูลลาด

2. นางบัวพา สีแสงจันทร์

ขนาดพื้นที่: 6 ไร่ 2 งาน 26 ตารางวา (แปลงผสมผสาน)

รูปแบบการทำเกษตร: พืช (ยางพารา-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ยืนต้น) - สัตว์เล็ก (หมูหลุม)

ความเป็นมาและแนวคิดในการทำเกษตรผสมผสาน

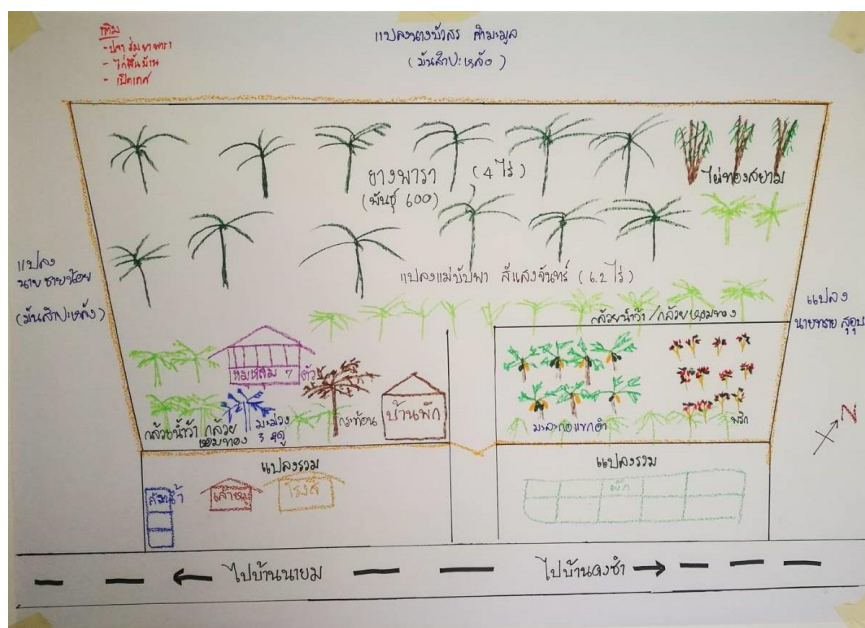
เกษตรกรเริ่มสนใจที่จะทำเกษตรผสมผสาน เมื่อได้รับความรู้จากหน่วยงานของรัฐ เช่น ส.ป.ก. และมีเพื่อนสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจหลายรายที่มีความสนใจในการทำเกษตรผสมผสาน โดยเริ่มจากการปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล ในบริเวณพื้นที่ว่างในแปลงยางพารา

โครงสร้างพื้นฐานในแปลง

- 1) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร: น้ำบาดาลสาธารณะซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกรมทรัพยากรน้ำบาดาล
- 2) การให้น้ำพืช/ระบบน้ำ: ต่อท่อจากน้ำบาดาลสาธารณะและใช้สายยางรดน้ำ ยังไม่มีระบบน้ำในแปลง เนื่องจากยังไม่มีเงินทุนในการวางท่อและทำระบบน้ำ
- 3) ระบบไฟฟ้า: ในพื้นที่มีไฟฟ้าเข้าถึง แต่ยังไม่ได้มีการพ่วงโยงไฟฟ้าเข้ามาใช้ในแปลง
- 4) การคมนาคม: การเดินทางเข้าออกแปลงจึงสะดวก เนื่องจากแปลงอยู่ไม่ห่างจากถนนสายหลัก

การบริหารจัดการแปลง

พืชหลักในแปลง คือ ยางพารา ที่เริ่มปลูกในปี 2541 จากการเข้าร่วมโครงการของการยางแห่งประเทศไทย (กยท.) มีการปลูกไม้ผลบริเวณด้านหน้าของแปลงซึ่งอยู่ติดกับแปลงเรียนรู้อยู่รวมของกลุ่ม เช่น มะม่วง มะละกอแขกดำ กล้วยน้ำว้า กล้วยหอมทอง มะพร้าว กระต้อน ไม้เศรษฐกิจ เช่น ไม้ทองสยาม เป็นต้น และพืชผักสวนครัว ประมาณ 1 งาน เช่น พริก มะเขือ ตะไคร้ ถั่วฝักยาว ข่า เป็นต้น มีการเลี้ยงหมูหลุม 3 สายพันธุ์ จำนวน 8 ตัว เพื่อนำมูลไปทำปุ๋ยใช้ในแปลง แต่ปริมาณที่ได้ยังไม่เพียงพอต่อการใช้

ภาพที่ 3 ผังแปลงที่เกษตรกรและทีมวิจัยร่วมกันวาด

การบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด

ผลผลิตผักที่ได้ส่วนใหญ่ไว้บริโภค ส่วนที่เหลือจะนำไปจำหน่ายที่ตลาดในชุมชน เนื่องจากมีผลผลิตมีจำนวนไม่มาก หรือมีแม่ค้ามารับซื้อที่แปลง

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: สำหรับรายได้หลักมาจากการขายยางก้อนถ้วย คิดเป็นเงินประมาณ 13,500 บาท/เดือน และรายได้จากการขายผลผลิตในแปลง ในแต่ละเดือนจะมีรายได้จากการขายผัก ประมาณ 300-400 บาท

แหล่งอาหาร: พืชผัก ไม้ผลต่าง ๆ ที่ปลูกในแปลง

ลดรายจ่าย: มูลที่ได้จากหมูหลุม นำมาทำเป็นปุ๋ยใส่ผลผลิตในแปลง แต่ปัจจุบันยังมีไม่เพียงพอต่อการใช้

แผนการผลิตในอนาคต

มีโครงการจะปลูกข้าวโพด ด้านหน้าของแปลง ซึ่งเว้นพื้นที่ไว้ประมาณ 1 งาน

การปรับเปลี่ยนการทำเกษตร

ในปลายปี 2561 เกษตรกรได้เข้าร่วมโครงการพัฒนาอาชีพชาวสวนยางรายย่อยเพื่อความยั่งยืนของ (กยท.) ซึ่งสนับสนุนทุนไร่ละ 10,000 บาท รายละไม่เกิน 10 ไร่ เพื่อพัฒนาอาชีพเกษตรกรรุ่นใหม่ทดแทนการทำสวนยาง เพิ่มรายได้และสร้างความยั่งยืน เนื่องจากขาดแคลนแรงงาน เกษตรกรจึงได้ไถ่ถอนยางพาราในแปลงทั้งหมด เพื่อปรับเปลี่ยนพื้นที่ทำเกษตรผสมผสานแทน

ภาพที่ 4 การทำประโยชน์ในแปลงของนางบัวพา สีแสงจันทร์

เกษตรทฤษฎีใหม่

ในปี 2560 สำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น (ส.ป.ก. ขอนแก่น) ได้เข้ามาสนับสนุนและส่งเสริมโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ มีการสนับสนุนสระน้ำขนาด 5,000 ลูกบาศก์เมตร และปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ไม้ พันธุ์ปลา เป็นต้น ซึ่งมีเกษตรกรในหมู่ 5 บ้านนายม จำนวน 4 ราย ได้เข้าร่วมและในปี 2561 มีเกษตรกรหมู่ 9 บ้านดงคำ ได้เข้าร่วมโครงการอีกจำนวน 2 ราย

1. นายสันติ-นางทองกลม อยู่เย็น

ขนาดพื้นที่: 5 ไร่ 1 งาน 8 ตารางวา

รูปแบบการทำเกษตร: พืช (พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ยืนต้น) - สัตว์น้ำ(ปลาน้ำจืด) - สัตว์ปีก (ไก่พื้นเมือง-เป็ดเทศ)

ความเป็นมาและแนวคิดในการทำเกษตร

เดิมแปลงที่ทำเกษตรกรรมยังยืนเป็นพื้นที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าหนองเม็ก ซึ่งมีต้นลำดวน ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก เกษตรกรได้ถางป่าจับจองพื้นที่เพื่อทำเกษตร พืชที่ปลูกคือ อ้อย แต่ไม่มีที่ขาย จึงมีการปรับเปลี่ยนมาเป็นการทำนาแทน

ในปี 2538 เกษตรกรมีแนวคิดที่จะทำการเกษตรตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จึงได้เริ่มต้นการทำเกษตรผสมผสาน โดยเริ่มจากการที่เกษตรกรมีความสนใจที่จะเลี้ยงกบ จึงได้ชวนเพื่อนเกษตรกรไปดูการเลี้ยงกบในพื้นที่ใกล้เคียง และพบว่า การเลี้ยงกบทำไม่ยาก จึงได้กลับมาทดลองเลี้ยงด้วยตนเองในแปลง แต่ก็ประสบปัญหามีกบที่เลี้ยงถูกลักขโมย เนื่องจากเกษตรกรไม่ได้มีที่อยู่อาศัยอยู่ในแปลง จึงได้หยุดเลี้ยง จากนั้นได้ลงทุนขุดสระน้ำในแปลงด้วยตนเอง มีการเลี้ยงปลาในสระน้ำ และทำโรงเรือนเลี้ยงหมูบนคันสระ เมื่อลี้ยงทำความสะอาดโรงเรือน มูลหมูก็จะไหลลงสระน้ำเป็นอาหารปลา

เกษตรกรได้เริ่มทำเกษตรกรรมยังยืนอย่างจริงจังในปี 2560 เมื่อเข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดิน ของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น (ส.ป.ก.ขอนแก่น)

โครงสร้างพื้นฐานในแปลง

1) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร: สระเก็บน้ำขนาด 5,000 ลบ.ม. ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานการปฏิรูปที่ดินขอนแก่น (ส.ป.ก.ขอนแก่น) ประปาหมู่บ้าน บ่อน้ำบาดาลสาธารณะ ซึ่งมีเพียงพอให้ใช้ในการผลิตเกษตรตลอดทั้งปี

2) ระบบน้ำ: ระบบน้ำในแปลงเกษตรจะใช้ระบบลากสายยาง และสปริงเกอร์ ในอนาคตวางแผนจะใช้ระบบน้ำหยดในแปลง

3) ระบบไฟฟ้า: ในพื้นที่มีไฟฟ้าเข้าถึง แต่ยังไม่ได้มีการพ่วงโยงไฟฟ้าเข้ามาใช้ในแปลง

4) การคมนาคม: การเดินทางเข้าออกแปลงสะดวก เนื่องจากแปลงติดถนนสายหลัก

การบริหารจัดการในแปลง

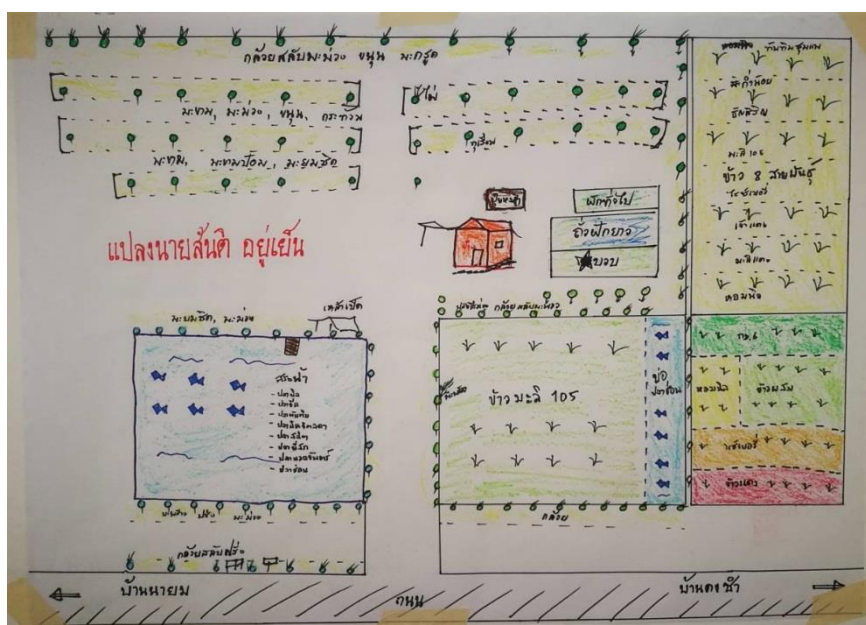
พืชหลักคือ ข้าว เนื้อที่ปลูกข้าว 2 ไร่ ที่ผ่านมา หลังทำนามีการปลูกแตงโมจินตหรา ประมาณ 1 ไร่ เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ขายให้กับบริษัท โดยบริษัทสนับสนุนปัจจัยการผลิตและองค์ความรู้ต่าง ๆ และรับซื้อเมล็ดพันธุ์กลับคืน ปลูกผักบุ้งนาในแปลงข้าว พืชผักสวนครัวทั่วไป ซึ่งเป็นพืชผักอายุสั้นปลูกหมุนเวียน เช่น พริก ตะไคร้ มะนาว มะกรูด ถั่วฝักยาว มะเขือม่วง มะเขือยาว มะเขือพวง บวบ เป็นต้น ไม้ผลที่ปลูก

เช่น ฝรั่ง มะละกอ มะกอก ชมพู่ มะขาม ขนุน กระท้อน รอบ ๆ แปลง ปลุกกล้วยน้ำว้า กล้วยหอมทอง สลับกับมะม่วง และพืชอื่น ๆ มีการเลี้ยงปลาหลายชนิดในสระน้ำ เช่น ปลาช่อน ปลาดุก ปลาตะเพียน ปลาหมอ เป็นต้น อีกทั้งมีการเลี้ยงปลาช่อนในนาข้าว อีกด้วย และสัตว์อื่น ๆ ได้แก่ ไก่พื้นบ้าน เป็ดเทศ เลี้ยงปล่อย ในตอนกลางวัน นอกจากนี้นายังใช้หลอดไฟแบล็คไลท์ดักแมลง และมีที่พักอาศัยชั่วคราวในแปลง

ในปี 2560 ได้แบ่งพื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นแปลงเรียนรู้การปลูกข้าวอินทรีย์ของกลุ่ม

ในปี 2561 ได้รับการสนับสนุนจาก ส.ป.ก.ขอนแก่น ให้เป็นแปลงต้นแบบ โครงการระบบส่งเสริม การเกษตรแบบแปลงใหญ่

ความเชื่อมโยงของแต่ละกิจกรรมในแปลง คือ มีการนำผักบุงในแปลงนา ไปเลี้ยงปลา และมูล เป็ด/มูลไก่ ที่เลี้ยงในแปลงนำไปเป็นปุ๋ยคอก

ภาพที่ 5 ผังแปลงที่เกษตรกรและทีมวิจัยร่วมกันวาด

การบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด

เกษตรกรจะเก็บผลผลิตในแปลงตามคำสั่งซื้อ และไม่มีปัญหาในการทำตลาด เนื่องจากมีช่องทางการตลาดของตนเอง ได้แก่ ผักบุงในบ่อปลาในแปลงนา มีแหล่งขายหลักคือ ร้านน้อยปลาเผา ที่ทำหิ และ ร้านขนมจีนกู่ทอง โดยมีการติดต่อกับเจ้าของร้านโดยตรง และแม่ค้าบ้านกุดทิง มีแผงขายที่ศูนย์ คอมเพล็กซ์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น ส่วนผักชนิดอื่น ๆ นอกจากผักบุง เช่น สลัด หอม ผักชี ก็นำไปส่งขาย ที่ร้านค้าบ้านโคกใหม่ (น้ำเตียง) แดงโม นำไปส่งที่ร้านชิตชนเนื้อเกาหลี รู้จักกับเจ้าของร้าน เนื่องจาก เกษตรกรรายนี้เคยทำงานอยู่ที่ร้านดังกล่าว ไก่ ปลา จะจำหน่ายให้เพื่อนบ้านในชุมชน เช่น เพื่อนบ้าน ไทโรมาสั่งซื้อ เป็นต้น

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: ผักบุง ผักสวนครัวอายุสั้น เป็นรายได้รายวันปลาในสระน้ำ และในนาข้าว และแมลงที่ดักได้ จากการทำแบล็คไลท์ (Black Light)

แหล่งอาหาร: พืชผัก ไม้ผลต่าง ๆ ที่ปลูกในแปลง ไข่และเนื้อจากเป็ดและไก่ ปลา และแมลงที่ดักได้ เช่น แมลงกระซอน แมงดา

ลดรายจ่าย: มูลที่ได้จากหมูหลุม นำมาทำเป็นปุ๋ยใส่ผลผลิตในแปลง แต่ปัจจุบันยังมีไม่เพียงพอต่อการใช้

แผนการผลิตในอนาคต

เพิ่มความหลากหลายของชนิดพืชในแปลง ปลูกไม้ผล เช่น เสาวรส ทุเรียน เป็นต้น และปลูกแก้วมังกรในท่อซีเมนต์ และปลูกไม้ยืนต้น เช่น ยางนา

ภาพที่ 6 แปลงเกษตรของนายสันติ อยู่เย็น

2. นางสุพรรณ พรหมสา

ขนาดพื้นที่: 6 ไร่

รูปแบบการทำเกษตร: พืช (พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ยืนต้น) - สัตว์เล็ก (หมู) - สัตว์น้ำ (ปลาน้ำจืด)
- สัตว์ปีก (ไก่พื้นเมือง-ไก่วง-เป็ดเทศ) - สัตว์อื่น ๆ

ความเป็นมาและแนวคิดในการทำเกษตร

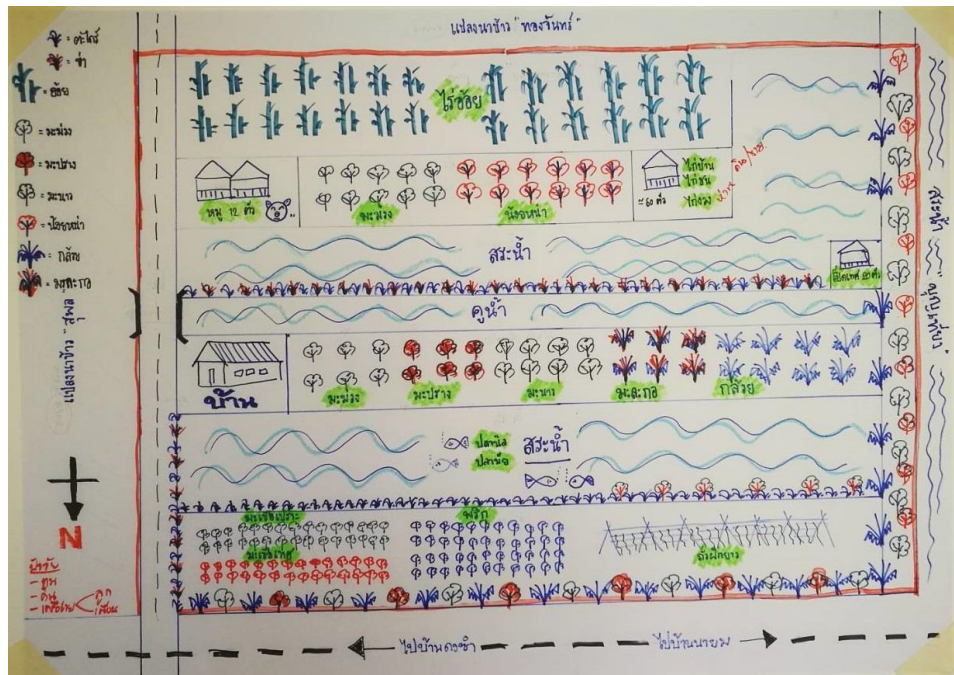
เมื่อเข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่แล้ว ต้องการทำกิจกรรมเกษตรให้มีความหลากหลาย ทั้งการปลูกพืช และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งในการทำบางกิจกรรมไม่มีความรู้มาก่อน แต่ต้องการทำและทดลองทำด้วยตนเอง

โครงสร้างพื้นฐานในแปลง

- 1) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร: สระเก็บน้ำขนาด 5,000 ลบ.ม. ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานการปฏิรูปที่ดินขอนแก่น (ส.ป.ก.ขอนแก่น)
- 2) ระบบน้ำ: ยังไม่ได้วางระบบน้ำในแปลง
- 3) ระบบไฟฟ้า: ในพื้นที่มีไฟฟ้าเข้าถึง แต่ยังไม่ได้มีการพ่วงโยงไฟฟ้าเข้ามาใช้ในแปลง
- 4) การคมนาคม: การเดินทางเข้าออกแปลงสะดวก เนื่องจากแปลงติดถนนสายหลัก

การบริหารจัดการแปลง

กิจกรรมหลักคือ การปลูกข้าว และมีการทำกิจกรรมที่หลากหลาย ประกอบด้วย การปลูกไม้ผล เช่น มะม่วง น้อยหน่า มะละกอ ถั่วลิสง มะพร้าว เป็นต้น ในการปลูกมะละกอประมาณ 1,000 กว่าต้น ได้รับความเสียหายทั้งหมดเนื่องจากโรครากเน่า ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากลักษณะพื้นที่ของแปลงที่เป็นที่ลุ่ม (นาฮี) อย่างไรก็ตาม เกษตรกรได้ทดลองปลูกมะละกอในวงบ่อซีเมนต์ จำนวน 70 ต้น ไม่เคยขุดที่ปลูกในแปลง เช่น ฝรั่ง เป็นต้น และพืชผักสวนครัวทั่วไป เนื้อที่ประมาณ 1 งาน เช่น ข่า พริก มะเขือ ตะไคร้ ถั่วฝักยาว ผักกูด เป็นต้น นอกจากนี้ได้มีการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดในแปลง คือ หมูขุน จำนวน 16 ตัว เป็ดเทศ 20 ตัว ไก่วง 5 ตัว ไก่พื้นบ้าน 100 ตัว มีโรงเรือนเลี้ยงไก่ไข่ 1 โรงเรือน อีกทั้งมีการเลี้ยงปลาในสระเก็บน้ำหลายชนิด เช่น ปลานิล ปลาตะเพียน เป็นต้น มีการนำมูลสัตว์ไปทำเป็นปุ๋ยหมักใส่ต้นไม้ นำข้าวเปลือกไปเลี้ยงไก่ นอกจากนี้มีที่พักอาศัยในหมู่บ้านแล้ว เกษตรกรมีการสร้างที่พักอาศัยอยู่ในแปลงเกษตรอีกด้วย ทำให้สามารถทำกิจกรรมต่าง ๆ ในแปลง ได้สะดวกมากขึ้น มีเวลาในการดูแลและทำกิจกรรมในแปลงได้มากขึ้น

ภาพที่ 7 ผังแปลงที่เกษตรกรและทีมวิจัยร่วมกันวาด

การบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด

เกษตรกรรายนี้ไม่เน้นการผลิตเพื่อจำหน่าย เน้นปลูกไว้เพื่อบริโภค อย่างไรก็ดี เกษตรกรได้นำผลผลิตบางส่วนไปให้แม่จำหน่ายที่บ้านที่อยู่ในหมู่บ้าน ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากแปลงมากนัก เกษตรกรรายนี้กล่าวว่า การทำเกษตรในแปลงนี้ ไม่เน้นการขาย จะปลูกทุกอย่าง ที่ต้องการปลูก เลี้ยงทุกอย่าง ที่ต้องการเลี้ยง เนื่องจากเกษตรกรไม่ถนัดด้านการขาย

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: จำหน่ายหมูไปแล้ว 2 รุ่ง ได้รับเงิน 83,000 บาท ซึ่งถือว่าขาดทุน เนื่องจากมีต้นทุนค่อนข้างสูง หมูป่วยบ่อย จึงต้องจ้างสัตว์แพทย์มาดูแล ประกอบกับค่าอาหารหมูแพงมาก แต่เกษตรกรยืนยันที่จะเลี้ยงต่อไป แต่จะเพาะพันธุ์หมูเองเพื่อลดต้นทุน จำหน่ายไก่ เป็นเงิน 900 บาท ส่วนไม้ผลต่าง ๆ ยังไม่ให้ผลผลิต

แหล่งอาหาร: ผลผลิตต่าง ๆ ในแปลง

ลดรายจ่าย: เพาะพันธุ์หมูเอง

แผนการผลิตในอนาคต

ทำโรงเรือนเพาะเห็ดนางฟ้า เห็ดฟาง เพิ่มการปลูกพืชผักให้หลากหลายมากขึ้น เช่น ต้นหอม ถั่วฝักยาว ข้าวโพดหวาน เป็นต้น ต้องการเลี้ยงสัตว์ คือ กบ และปลาชุก โดยจะทำบ่อเลี้ยงในแปลง อีกทั้งต้องการขยายการทำเกษตรผสมผสานในแปลงยางพารา ต้องการทำระบบน้ำ และแผงโซลาร์เซลล์ในแปลง

ภาพที่ 8 แปลงเกษตรของสุบรรณ พรหมสา

3. นางประนอม สาระดี

ขนาดพื้นที่: 7 ไร่ 1 งาน 37 ตารางวา

รูปแบบการทำเกษตร: พืช (ข้าว-ผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ยืนต้น) - สัตว์น้ำ (ปลาน้ำจืด) - สัตว์ปีก (ไก่พื้นบ้าน)

ความเป็นมาและแนวคิดในการทำเกษตรผสมผสาน

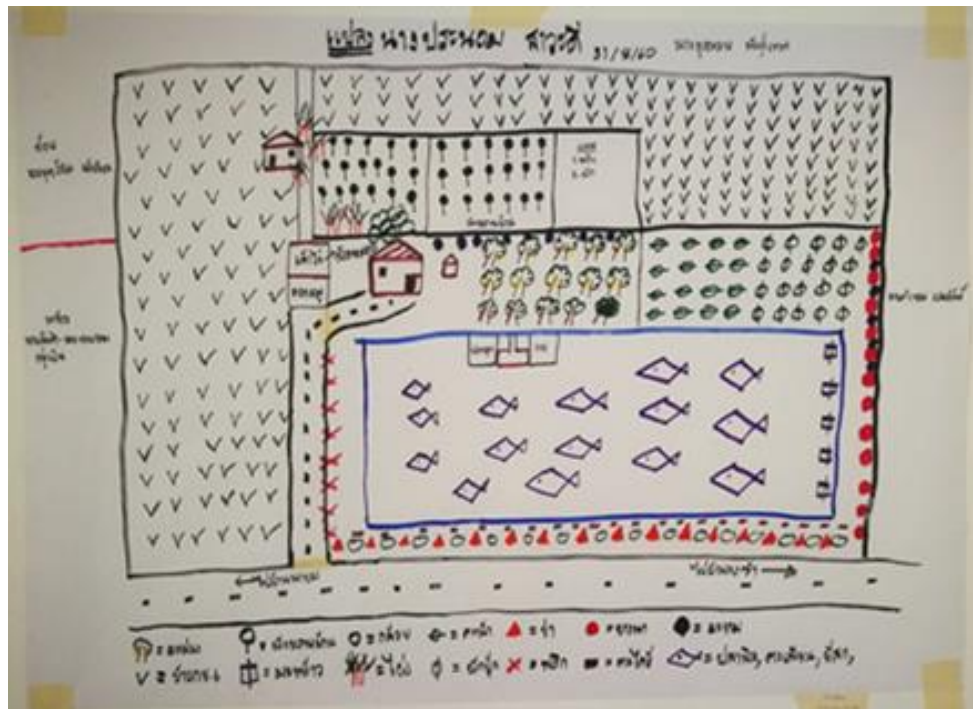
เมื่อได้รับความรู้จากหน่วยงาน และได้เข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ เมื่อมีน้ำเกษตรกรจึงมีความสนใจที่จะปลูกพืชให้มีความหลากหลายมากขึ้น โดยยังคงพื้นที่ส่วนหนึ่งปลูกข้าวเพื่อไว้บริโภค อย่างไรก็ตาม ที่ผ่านมากเกษตรกรได้มีการทำกิจกรรมหลายอย่างในแปลง เช่น การเลี้ยงหมู เลี้ยงไก่พื้นบ้าน เป็นต้น แต่ปัจจุบันไม่ได้ทำเนื่องจากยังขาดเงินทุน

โครงสร้างพื้นฐานในแปลง

- 1) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร: สระเก็บน้ำขนาด 5,000 ลบ.ม. ที่ได้รับการสนับสนุนจาก สำนักงานการปฏิรูปที่ดินขอนแก่น (ส.ป.ก.ขอนแก่น)
- 2) ระบบน้ำ: ยังไม่ได้วางระบบน้ำในแปลง
- 3) ระบบไฟฟ้า: ในพื้นที่มีไฟฟ้าเข้าถึง แต่ยังไม่ได้มีการพ่วงโยงไฟฟ้าเข้ามาใช้ในแปลง
- 4) การคมนาคม: การเดินทางเข้าออกแปลงสะดวก เนื่องจากแปลงติดถนนสายหลัก

การบริหารจัดการแปลง

กิจกรรมหลักในแปลงคือ การปลูกข้าว พืชหลังนา หลังจากทำนาแล้ว เกษตรกรได้ปลูกถั่วลิสง ประมาณ 1 ไร่ ในปี 2559 ปลูกแตงโม ประมาณ 1 ไร่ เพื่อผลิตเมล็ดพันธุ์ขายให้กับบริษัท โดยบริษัท สนับสนุนปัจจัยการผลิตและองค์ความรู้ต่าง ๆ และรับซื้อเมล็ดพันธุ์กลับคืน นอกจากนี้ยังปลูกข้าวโพด ข้าวเหนียวอีกด้วย ปลูกพืชผักสวนครัวรอบที่พักอาศัยที่สร้างไว้ภายในแปลงนา เช่น พริก ผักบุ้ง มะเขือ ตะไคร้ ถั่วฝักยาว ซึ่งหลังสงกรานต์ ถั่วฝักยาวจะมีราคาแพง ไม้ผลที่ปลูกรอบคันสระน้ำ ได้แก่ กล้วยหอมทอง กล้วยน้ำว้า มะม่วง มะละกอ มะพร้าว ไม้เศรษฐกิจ เช่น ไม้ เป็นต้น ผลผลิตที่ได้ส่วนใหญ่ จะนำไปจำหน่ายที่ตลาดในชุมชน เนื่องจากมีผลผลิตไม่มากนัก มีการเลี้ยงปลาหลายชนิดในสระเก็บน้ำ เช่น ปลาสลิด ปลาหมอ เลี้ยงไก่พื้นเมืองแบบปล่อย มีแม่พันธุ์ไก่ จำนวน 5 ตัว เลี้ยงไว้เพื่อบริโภคไข่และเนื้อ รวมทั้งเพื่อขยายพันธุ์ เลี้ยงไก่วง 4 ตัว และห่าน เกษตรกรเคยเลี้ยงหมู แต่ปัจจุบันยังไม่ได้เลี้ยงต่อ เนื่องจากยังไม่มีเงินลงทุน นอกจากนี้ เกษตรกรยังได้รับการสนับสนุนก้อนเชื้อเห็ด จำนวน 30 ก้อน และได้ทำโรงเรือนเพาะเห็ดอย่างง่าย จำนวน 1 โรงเรือน และได้รับการสนับสนุนกล้าไม้ยืนต้นจาก ส.ป.ก. ขอนแก่น ซึ่งเกษตรกรได้เริ่มทยอยปลูกในแปลงแล้ว

ภาพที่ 9 ผังแปลงที่เกษตรกรและทีมวิจัยร่วมกันวาด

การบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด

ผลผลิตในแปลงส่วนใหญ่นำไปขายที่ตลาดชุมชน เนื่องจากมีผลผลิตไม่มากนัก สำหรับผักที่ผลิตเพื่อจำหน่าย คือ ถั่วฝักยาว การจำหน่ายจะมีแม่ค้ามารับซื้อที่แปลง

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: จากการจำหน่ายผลผลิตในแปลง ซึ่งมีไม่มากนัก จึงทำให้มีรายได้ไม่แน่นอน

แหล่งอาหาร: ผลผลิตต่าง ๆ ในแปลง

ลดรายจ่าย: ลดรายจ่ายค่าอาหาร

แผนการผลิตในอนาคต

- 1) ทำโรงเรือนเพาะเห็ดนางฟ้า เห็ดฟาง
- 2) ปลูกพืชผัก ไม้ผลให้มากขึ้น ได้แก่ ชมพู่ ขนุน ละมุด เป็นต้น
- 3) เลี้ยงสัตว์ให้หลากหลายชนิดมากขึ้น ดังนี้
  - หมูขุน ประมาณ 10 ตัว เคยเลี้ยงมาก่อน จะขุนขาย และนำขี้หมูมาทำปุ๋ยหมัก
  - เป็ดปักกิ่ง ประมาณ 20 ตัว โดยมีการทำโรงเรือนเลี้ยง เคยเลี้ยงมาก่อน
  - เลี้ยงปลาในกระชัง
  - เลี้ยงโคเนื้อ
- 4) ปรับเปลี่ยนพื้นที่ปลูกยางพารา ที่อยู่แปลงอื่นไปเป็นพืชอย่างอื่น ซึ่งเกษตรกรต้องการปลูกมันสำปะหลัง ข้าวโพด และหญ้าเลี้ยงสัตว์พันธุ์ดี

ภาพที่ 10 แปลงเกษตรของนางประนอม สวະดี

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: จากการจำหน่ายอย่างก้อนถ้วย ขายเดือนละ 3 รอบ โดยแต่ละรอบจะขายได้เงินประมาณ 5,000 – 6,000 บาท จากการจำหน่ายพืชผักในแปลง

แหล่งอาหาร: ผลผลิตต่าง ๆ ในแปลง

ลดรายจ่าย: ลดรายจ่ายค่าอาหาร

แผนการผลิตในอนาคต

- 1) ปลุกพืชผัก ไม้ผล ไม้ยืนต้นและอื่น ๆ ให้มีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้น โดยจะทยอยปลูกไปเรื่อย ๆ
- 2) เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ กบ ปลา ไก่พื้นบ้าน หมูหลุม วัว

ภาพที่ 12 แปลงเกษตรของนางละมุล พระระสี

5. นายอ่อนสี วษา

ขนาดพื้นที่: แปลงที่ 1 เนื้อที่ 21 ไร่ (ทฤษฎีใหม่)

แปลงที่ 2 เนื้อที่ 30 ไร่ (ผสมผสาน)

รูปแบบการทำเกษตร: แปลงที่ 1: พืช (ข้าว- ยางพารา-ผักสวนครัวทั่วไป- ไม้ผล- ไม้ยืนต้น) - ป่า

แปลงที่ 2: พืช (มันสำปะหลัง-ยางพารา-พืชผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ดอก
ไม้ประดับ-ไม้ยืนต้น) - ป่าเก่าและป่าปลูกใหม่ - สัตว์น้ำ - สัตว์ปีก
- สัตว์ใหญ่

ความเป็นมาและแนวคิดในการทำเกษตร

เกษตรกรต้องการทำเกษตรตามแนวพหุหลวง ในหลวง รัชกาลที่ 9 เรื่อง เศรษฐกิจพอเพียง โดยการลดรายจ่าย หารายได้เข้าบ้าน และต้องการจะทำเกษตรเป็นตัวอย่างให้คนในชุมชนได้เห็น โดยคนกลุ่มแรกที่เริ่มสนใจทำเกษตรผสมผสานตามแบบอย่างของเกษตรกร คือ พี่น้องของเกษตรกรเอง นอกจากนี้ เกษตรกรมีความต้องการคั้นป่าไม้ให้แผ่นดิน โดยเมื่อมีการตัดไม้ไปใช้ประโยชน์แล้ว ต้องมีการปลูกทดแทน และปลูกเพิ่ม

โครงสร้างพื้นฐานในแปลง

- 1) น้ำเพื่อการเกษตร: สระเก็บน้ำ ขนาด 2,500 ลูกบาศก์เมตร และ 5,000 ลูกบาศก์เมตร และน้ำบาดาลสาธารณะ ซึ่งมีเพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปี
- 2) ระบบน้ำ: ไม่มีการทำระบบน้ำภายในแปลง จะใช้วิธีการลากสายยางเพื่อการรดน้ำให้พืชผลที่ปลูก
- 3) ระบบไฟฟ้า: ภายในแปลงจะเป็นไฟฟ้าจากโซล่าเซลล์
- 4) การคมนาคม: การเดินทางเข้า-ออกแปลง ไม่ค่อยสะดวกในช่วงฤดูฝนเนื่องจากเป็นถนนลูกรัง

การบริหารจัดการแปลง

แปลงที่ 1

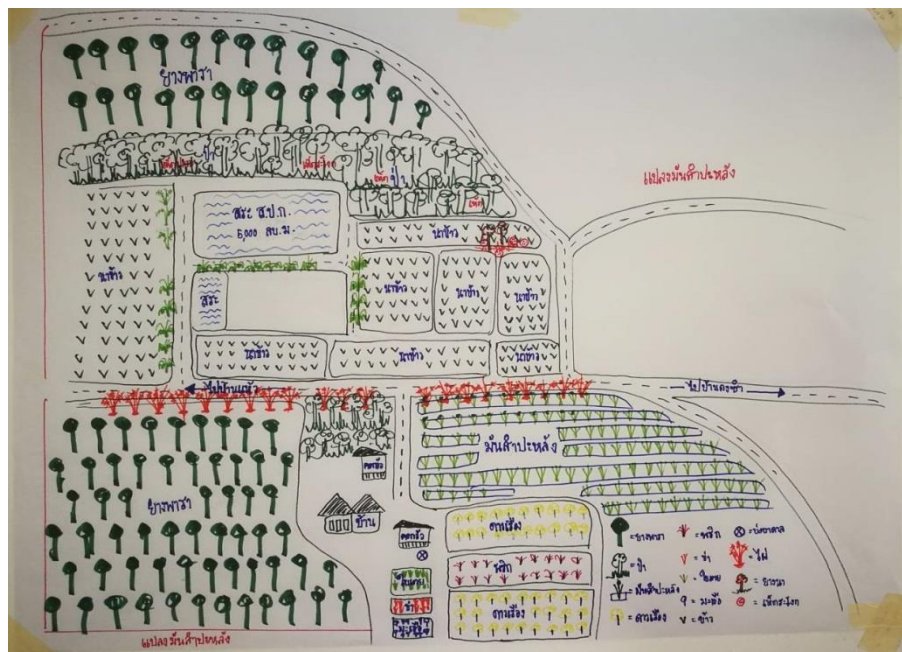
พืชหลักได้แก่ ข้าว (กข.6) เนื้อที่ปลูกประมาณ 9 ไร่ และยางพารา เนื้อที่ปลูกประมาณ 7 ไร่ มีพื้นที่ป่าในแปลง มีสระเก็บน้ำขนาด 5,000 ลูกบาศก์เมตร ในสระมีผักบุ้ง ผักกะเฉดน้ำ มีการปลูกพืชผักสวนครัวบริเวณรอบ ๆ สระเก็บน้ำ เช่น พริก มันเทศ ตะไคร้ มะเขือ สับปะรด กระเพรา ถั่วฝักยาว และปลูกพืชบนคันนา เช่น คენหอยเม่น มะกรูด ไม้ผลที่ปลูก เช่น พุริณ มะม่วง ไม้ยืนต้น ได้แก่ สัก ยางนา พะยูง

แปลงที่ 2

มีที่อยู่อาศัยในแปลง พืชหลักในแปลง ได้แก่ มันสำปะหลัง เนื้อที่ปลูกประมาณ 13 ไร่ และยางพารา เนื้อที่ปลูกประมาณ 11 ไร่ ปลูกพืชผักหลายชนิดเช่นกัน คือ พริก มะเขือเปราะ ข่า ตะไคร้ เป็นต้น ไม่เศรษฐกิจ เช่น ไม้ชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีแนวคิดที่น่าสนใจคือ มีการปลูกพืชที่สามารถใช้จัดเป็นชุดดอกไม้รูปเทียนบูชาพระ (สำหรับจัดชุดขายในวันพระ) คือ ดาวเรือง บัว และเตย ในแปลงมีการเลี้ยงโคเนื้อพันธุ์ไทยพื้นเมือง จำนวน 9 ตัว เลี้ยงขุน (แบบปล่อยลงแปลงนาหากินหญ้าเอง) เลี้ยงไก่พื้นบ้าน นอกจากนี้ ยังมีพื้นที่ป่าในแปลง ทั้งที่เป็นป่าไม้ตามธรรมชาติ และไม่ป่าที่เกษตรกรปลูกขึ้นใหม่ คือ ประดู่ จำนวน 100 ต้น ยางนา จำนวน 30 ต้น และพยูง จำนวน 25 ต้น

ความเชื่อมโยงของแต่ละกิจกรรมในแปลงคือ นำมูลโคมาใช้ในแปลง มูลไก่ที่ได้จากการเลี้ยงแบบปล่อยในแปลง เป็นปุ๋ยให้กับต้นไม้ในแปลงได้อีกทางหนึ่ง

ภาพที่ 13 ผังแปลงที่เกษตรกรและทีมวิจัยร่วมกันวาด

การบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด

ข้าวเปลือกนำไปขายให้โรงสีเอกชนในชุมชนที่บ้านกระนวน/ข้าสูง หัวมันสดนำไปจำหน่ายที่ลานชัยเจริญพืชผล ที่อำเภอกระนวน ยางพาราจำหน่ายเป็นยางก้อนถ้วย ให้กับลานรับซื้อในชุมชน สำหรับผลผลิตอื่นๆ ในแปลง จะนำไปขายที่ตลาดชุมชน

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: จากการจำหน่ายข้าวเปลือก เป็นเงิน 15,000 บาท จากการจำหน่ายหัวมันสด เป็นเงิน 3,750 บาท รายได้จากการจำหน่ายยางก้อนถ้วย เป็นเงิน 15,000 บาท/ปี จากการจำหน่ายพืชผักในแปลงวันละ 300 บาท ดอกดาวเรือง ขายเป็นดอก

แหล่งอาหาร: ผลผลิตต่าง ๆ ในแปลง

ลดรายจ่าย: ลดรายจ่ายค่าอาหาร

แผนการผลิตในอนาคต

ทำเกษตรตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและเป็นศูนย์ขยายพันธุ์ไม้ยืนต้น

ภาพที่ 14 แปลงเกษตรของนายอ่อนสี วงษา

6. นายหมี วงษา

ขนาดพื้นที่: 18 ไร่

รูปแบบการทำเกษตร: พืช (ยางพารา-มันสำปะหลัง-ผักสวนครัวทั่วไป-ไม้ผล-ไม้ยืนต้น) - สัตว์น้ำ (ปลาน้ำจืด)
- สัตว์ปีก (ไก่พื้นบ้าน-เป็ดเทศ) - สัตว์ใหญ่ (โคเนื้อ) - สัตว์เล็ก (หมู)

ความเป็นมาและแนวคิดในการทำเกษตรผสมผสาน

ในปี 2560 เกษตรกรได้เข้าร่วมโครงการส่งเสริมเกษตรทฤษฎีใหม่ในเขตปฏิรูปที่ดิน ของสำนักงานการปฏิรูปที่ดินจังหวัดขอนแก่น (ส.ป.ก.ขอนแก่น) จึงได้รับการสนับสนุนการขุดสระเก็บน้ำในแปลงเกษตรกรรม ขนาด 5,000 ลบ.ม. ทำให้มีน้ำเพียงพอต่อการทำเกษตรในแปลง และต้องการทำกิจกรรมในแปลงให้มีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะไม้ผลที่ยังไม่มีในพื้นที่ เช่น ฝรั่ง ทูเรียน เป็นต้น

โครงสร้างพื้นฐานในแปลง

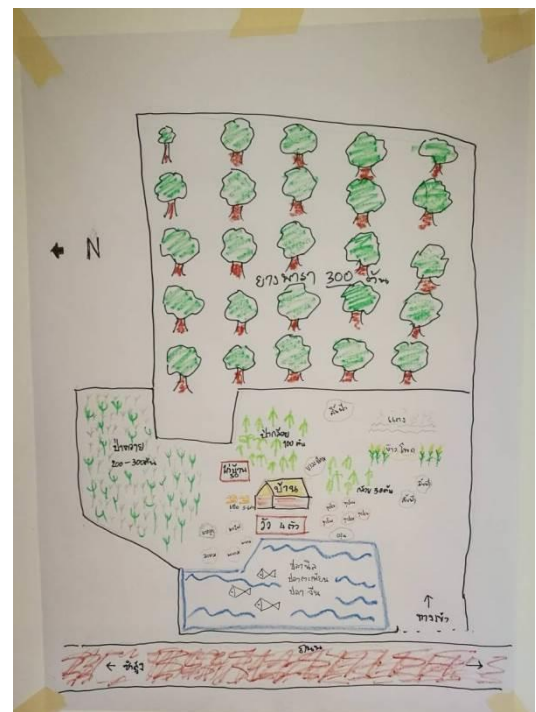
- 1) น้ำเพื่อการเกษตร: สระเก็บน้ำ ขนาด 5,000 ลูกบาศก์เมตร และบ่อบาดาลสาธารณะ ซึ่งมีเพียงพอต่อการทำการเกษตรตลอดทั้งปี
- 2) ระบบน้ำ: ไม่มีการทำระบบน้ำภายในแปลง จะใช้วิธีการลากสายยางเพื่อการรดน้ำให้พืชผลที่ปลูก
- 3) ระบบไฟฟ้า: ภายในแปลงจะเป็นไฟฟ้าจากโซลาร์เซลล์
- 4) การคมนาคม: การเดินทางเข้า-ออกแปลง ไม่ค่อยสะดวกในช่วงฤดูฝนเนื่องจากเป็นถนนลูกรัง

การบริหารจัดการแปลง

พื้นที่ทั้งหมดแบ่งออก 2 ส่วน

ส่วนแรกเป็นสวนยางพารา เนื้อที่ประมาณ 9 ไร่ มีการปลูกระหว่างแถวในสวนยางพารา มีการเลี้ยงไก่พื้นบ้าน (ไก่ดำ) ประมาณ 40-50 ตัว โดยเลี้ยงปล่อยให้หากินในสวนยางพารา มีการแบ่งพื้นที่บางส่วนเพื่อปลูกไม้ผล เช่น กล้วย มะละกอ เป็นต้น มีการทดลองปลูกมันเทศ ฝรั่ง ทูเรียน และเลี้ยงวัวอีก 4 ตัว

ส่วนที่ 2 เป็นพื้นที่ปลูกมันสำปะหลัง จำนวน 3 ไร่ เลี้ยงโคพันธุ์พื้นเมือง จำนวน 4 ตัว เพื่อผลิตลูกขายและนำมาผลิตปุ๋ยคอก แม่พันธุ์ 2 ตัว และเลี้ยงหมูพันธุ์พื้นเมือง จำนวน 8 ตัว เพื่อผลิตลูกหมูขาย/พ่อพันธุ์หรือแม่พันธุ์ และเป็ดเทศ

ภาพที่ 15 ผังแปลงที่เกษตรกรและทีมวิจัยร่วมกันวาด

การบริหารจัดการผลผลิตและการตลาด

- 1) ยางพารา ใช้แรงงานครัวเรือนในการกรีดยางพารา จำหน่ายในรูปน้ำยางสด ราคา กิโลกรัมละ 30 บาท มีการจ้างรถขนน้ำยางไปยังแหล่งรับซื้อ ค่าจ้างครั้งละ 200-300 บาท
- 2) มันสำปะหลัง จำหน่ายในรูปของหัวมันสด ราคา 1.30 บาทต่อกิโลกรัม จ้างรถขนมันไปส่งที่ลานรับซื้อซึ่งห่างจากแปลงประมาณ 10 กิโลเมตร ค่าจ้างคิดราคาตามน้ำหนักเป็นกิโลกรัม ๆ ละ 15 บาท
- 3) โค พ่อค้าเข้ามาติดต่อซื้อที่ในแปลง
- 4) หมู พ่อค้าเชียงใหม่รับซื้อที่แปลงราคา กิโลกรัมละ 80 บาท

ประโยชน์จากการทำเกษตรผสมผสาน

รายได้: รายได้จากการขายน้ำยางสด หัวมันสำปะหลังสด

แหล่งอาหาร: ผลผลิตต่าง ๆ ในแปลง

ลดรายจ่าย: ลดรายจ่ายค่าอาหาร ลดต้นทุนการผลิต โดยนำมูลโค มูลหมู มาใช้ในแปลง นำผลผลิตในแปลงมาทำอาหารสัตว์

แผนการผลิตในอนาคต

- 1) ปลูกพืชผัก ไม้ผล ไม้ยืนต้นและอื่น ๆ ให้มีความหลากหลายเพิ่มมากขึ้น โดยจะทยอยปลูกไปเรื่อย ๆ
- 2) เลี้ยงสัตว์ ได้แก่ กบ ปลา ไก่พื้นบ้าน หมูหลุม วัว

ภาพที่ 16 แปลงเกษตรนายหมี อ่อนสี

ภาคผนวกที่ 2

ภาพกิจกรรมการบริหารจัดการข้าว

กิจกรรมถ่ายทอดความรู้เรื่องเมล็ดพันธุ์ และการตกกล้า

กิจกรรมถอนกล้า และดำนาต้นเดียว

กิจกรรมกำจัดดูแลข้าวและศัตรูข้าวช่วงแตกกอ

กิจกรรมเก็บเกี่ยวและนวดข้าว เก็บเมล็ดพันธุ์

กิจกรรมโรงสีข้าว

ภาคผนวกที่ 3

แบบประเมินตนเองตามมาตรฐานครัวเรือนเกษตรกรรมยั่งยืน
กลุ่มเกษตรกรชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืนในเขตปฏิรูปที่ดิน ตำบลบ้านโนน (ปี 2560-2561)

ส่วนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐาน

1	ชื่อเจ้าของแปลง			ติดตามครั้งที่.....ปี.....	
2	ชื่อผู้ให้ข้อมูล				
3	ชื่อผู้ประสานกลุ่มย่อย			ปีที่เข้าร่วมกลุ่ม.....	
4	ข้อมูลที่ดิน 4.1 จำนวนแปลงถือครอง.....แปลง เนื้อที่รวม ..... ไร่ เป็นที่ดิน ส.ป.ก.....แปลง 4.2 ที่ดินแปลงที่ประเมิน เนื้อที่.....ไร่ ประเภทเอกสารสิทธิ์..... ขนาดเนื้อที่.....ไร่ แปลง/ระวาง.....พิกัด GPS.....				
5	รูปแบบการผลิต (แปลงที่ประเมิน)	ข้าว ☐	มันสำปะหลัง ☐	อ้อย ☐	ยางพารา ☐
		เกษตรผสมผสาน ในแปลงนาข้าว ☐	เกษตรผสมผสานในแปลง มันสำปะหลัง ☐	เกษตรผสมผสาน ในแปลงอ้อย ☐	เกษตรผสมผสานใน แปลงยางพารา ☐
		เกษตรผสมผสาน เต็มแปลง ☐	เกษตรผสมผสานมีป่าหัว ไร่ปลายนา ☐	เกษตรผสมผสาน ในแปลง ☐	อื่นๆ..... ☐
6	ที่ตั้งแปลง เลขที่..... หมู่ .... บ้าน..... ตำบล.....			โทร.....	

ส่วนที่ 2 ผลการปฏิบัติในแปลง

ตัวชี้วัด	เกณฑ์	การปฏิบัติจริง ณ ช่วงเวลาที่เก็บข้อมูล	ผลการติดตาม (/)		หมายเหตุ
			ใช่	ไม่ใช่	
1. มีพื้นที่ทำการเกษตรแบบผสมผสาน					
	• มีพื้นที่เกษตรผสมผสานอย่างน้อย.....ไร่ หรือร้อยละ ..... ของพื้นที่				
	• มีป่าหัวไร่ปลายนา (ปลูกใหม่หรือมีอยู่เดิมก็ได้) อย่างน้อย ..... ไร่				
2. เกษตรยั่งยืน : ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์หลากหลายชนิด					
	• ปลูกข้าวเพื่อบริโภคและขาย				
	• ไม้ผลมากกว่า 5 ชนิด				
	• ไม้ใช้สอย ไม้ท้องถิ่น มากกว่า 5 ชนิด				
	• พืชผักเพื่อการค้ามากกว่า 3 ชนิด				
	• พืชผักสวนครัวมากกว่า 5 ชนิด				
	• พืชสมุนไพรมากกว่า 3 ชนิด				
	• เลี้ยงไก่มากกว่า 10 ตัว				

ตัวชี้วัด	เกณฑ์	การปฏิบัติจริง ณ ช่วงเวลาที่เก็บข้อมูล	ผลการติดตาม (/)		หมายเหตุ
			ใช่	ไม่ใช่	
	• เลี้ยงเป็ดมากกว่า 10 ตัว				
	• เลี้ยงควาย 1 ตัวขึ้นไป				
	• เลี้ยงโค 1 ตัวขึ้นไป				
	• เลี้ยงหมู 1 ตัวขึ้นไป				
	• เลี้ยงปลามากกว่า 500 ตัว				
	• เลี้ยงกบมากกว่า 200 ตัว				
3. การปฏิบัติเพื่อลดต้นทุนและปลอดภัย					
	• ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี				
	• ทำปุ๋ยอินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพใช้เอง				
	• ปลุกพืชปุ๋ยสด				
	• ไม่ใช้ยาฆ่าหญ้า				
	• ไม่ใช้ยาฆ่าแมลง				
	• ใช้ปุ๋ย-สารสกัดชีวภาพ				
	• ผลิตอาหารสัตว์ใช้เอง				
	• ไม่ใช้เมล็ดพันธุ์ที่คลุกยาเคมี				
	• เก็บเมล็ดพันธุ์พืชใช้เอง มากกว่า 2 ชนิด				
	• เพาะ ขยายพันธุ์พืช หรือสัตว์				
4. การร่วมกิจกรรมกลุ่ม					
	• ร่วมหุ้นโรงสี				
	• นำข้าวมาสีที่โรงสีกลุ่มกว่าร้อยละ 70 ของข้าวที่เก็บไว้กิน				
	• นำข้าวมาร่วมทำธุรกิจขายข้าวสารกับกลุ่ม มากกว่า ร้อยละ 50 ของข้าวที่แบ่งไว้ขาย				
	• ร่วมประชุมและช่วยเหลือกลุ่มสม่ำเสมอ				
5. การจัดการและพัฒนาตนเอง					
	• ทำบัญชีครัวเรือน หรือ บันทึกแปลง				
	• มีการออมเงิน อย่างน้อยเดือนละ.....บาท				
	• เป็นศูนย์เรียนรู้ที่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้ อย่างน้อย 1 เรื่อง				
	• มีการถ่ายทอดความรู้สู่เพื่อนบ้านในชุมชน				
	• ขายผลผลิตด้วยตนเอง หรือผ่านกลุ่ม มากกว่าร้อยละ 50 ของผลผลิตจากแปลง ตนเองทั้งหมด				
	• มีถังฉางเก็บผลผลิตในครัวเรือน				
	• สภาพแปลงเกษตรมีการจัดการแปลงที่เป็น ระเบียบเรียบร้อย สะอาด ไม่มีขยะ ไม่เผา ขยะและเศษวัสดุทางการเกษตร				

สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม
1 ถนนราชดำเนินนอก แขวงบ้านพานถม
เขตพระนคร กรุงเทพฯ 10200